لەم بەیتەدا نالی ئەوەی کردوە کە پێی دەڵێن «تشابک» واتە تێک ئاڵقان، بەڵام تێکئاڵقانی وشە و واتا نەک هەر وشە یاخود هەر واتا: ئەستێرەیێکی لە زاهیردا هی ئاسمان بێ، داویەتە سەرچاوەیێکی زەویی. ڕاکشانی ئەستێرەکەشی کردۆتە ڕەنگدانەوەی ئاسمان لە ئاوێنەدا کەچی لە ڕاستیدا ڕاکشانەکە هی ئەستێراوەکانی سەرزەوییە. نالی هاتوچۆ بە زیهنت دەکا لە میانی ئاسمان و زەوییدا. کە هاتی بڵێی بە ئاسمانەوە گیر بوو خێرا دەتهاوێتەوە ناو ئاوی سەرچنار، کە دڵنیاش بووی لەوە مەلە لە سەرچنار بکەی هەڵت دەداتەوە بۆ تاقی ئاسمان. شاعیرێکی عەرەب لە دوو بەیتدا «تشابک»ێکی جوانی دروست کردوە بەڵام نیو هێندەی بەیتەکەی نالی نابێ:

تشابه دمعي اذ جرى و مدامتي
فمن مثل ما في الكأس عيني تَسكُب
فوالله ما أدري أبالخمر أسبلت
جفوني أم من عبرتي كنت اشربُ

دەڵێ فرمێسک و شەرابەکەم وەها لە یەکتر دەچن نازانم چاوم شەراب دەڕێژن یا لە فرمێسکم دەخۆمەوە. شەراب و فرمێسکی تێک ئاڵقاندوە و زۆریش تێیدا سەرکەوتوە بەڵام نە لە «تشابک»ەکەدا نیوەی ڕێی نالی بڕیوە نە ئەو هەموو ئارایشت و وردەکاریی وشە و واتای بەیتەکەی نالی لە هی عەرەبییەکەدا هەیە. لێرەدا چ مەبەستم نیە شاعیرێکی عەرەب بۆ یەکێکی کورد بشکێنمەوە، ئەگەر پێچەوانەی ئەم وەزعە هاتبا پێش و نموونەیێکی عەرەبی زاڵ بە با سەر یەکێکی کوردییدا چاوشارکێم نەدەکرد و چۆنەتیەکەم وەک خۆی دەنووسی. ئێستا موناسەبە لێی داوا کردم جارێکی تریش بەراوردی بەیتێکی نالی بکەم لەگەڵ یەکێکی وەک ئەو بەیتە لە شیعری شاعیرێکی «متصوف»ی زۆر بە ناوبانگی عەرەب و ئیسلام. «ابن الفارض» دەڵێ:

فلولا زفيري أغرقتني ادمعي
و لولا دموعي أحرقتني زفرتي

نالی ئەم واتایەی هێناوە و گوێزاوەتیەوە بۆ ناو بەیتێکی خۆی:

ناری سینەم گەر نەبێ غەرقم ئەمن
ئاوی چاوم گەر نەبێ سووتاوم ئەز

گومان نیە لەوەدا نالی واتاکەی «ابن الفارض»ی دەست بەسەردا گرتووە، بەڵام هونەرێکی خۆی لە داڕشتندا خستۆتە پاڵ واتا دەست بەسەر داگیراوەکەوە کارەکەی بردۆتە پایەی هاڤرکێ «منافسە» و گرەو بردنەوە.، گرەوەکەشی بردۆتەوە. «ابن الفارض» دەڵێ هەناسەم نەبێ فرمێسکم دەمخنکێنێ، فرمێسکیشم نەبێ هەناسەم دەمسوتێنێ. «نالی»ش هەر ئەمەی گوتوە، بەڵام لە نیوە بەیتی یەکەمدا کە

دەڵێ ئاگری سینەم نەبێ غەرق دەبم پێت ناڵێ بە چی غەرق دەبێ، ناچارت دەکا بڕۆی بۆ نیوە بەیتی دوەم لەوێدا هۆی غەرق بوونەکەی بۆ داناوی کە فرمێسکیەتی. کە دەڵێ ئاوی چاوم گەر نەبێ دەسووتێم دیسانەوە هۆی سووتانەکەت لە هەمان نیوە بەیتدا بە دەستەوە نادا، سەرەوژێریش بیتەوە بۆ بەیتێکی تر هەر نایدۆزیتەوە. دەبێ سەرەژوور بیتەوە بۆ نیوە بەیتی یەکەم لەوێدا ئاگری سینەی بۆ هەڵگرتووی بە هۆی سووتان. ئەم هاتوچۆ کردنەت، سەرەوژێر و سەرەژوور، لە بەیتەکەی «ابن الفارض»دا نیە چونکە واتای سەرلەبەری «هۆ و ئەنجام – سبب و نتیجە»ی لە هەمان نیوە بەیتدا بە دەستەوە داوە و خۆی بەتاڵ کردەوە. نالی دوو جاران تینووت دەکا و هەر دوو جارانیش دوای گەشتێکی فکری تینوەتیت دەشکێنێ.

ئەم گوتارە بایی ئەوە ناکا، جێشی بۆ ناکرێتەوە لە گۆڤارەکەدا، کۆتایی بە قسە بێنێ لە بارەی «ناوەڕۆک و ڕوخسار» چ بە جۆرێکی تێکرایی بێ چ بە نیسبەت شیعری نالی خۆیەوە بێ، ئەنجام دانی ئەم کارە دەکەوێتە گوتارێکی تر لە ژمارەیێکی تری گۆڤارەکەدا، کە هیچ بەرهەڵست ڕێم لێ نەگرێ و دەستم نەبستێ.

لەم چەند نموونەیەی ناو گوتارەکەدا هەر لایەنی کۆمەڵایەتی و وردەکاریی واتا و ئارایشتی وشە و داڕشتنی بەیتەکان مەبەستی نووسین بوە، گەلێک ڕاگەیاندنی تری مێژوویی و ئەدەبی و بەراوردیی هەن تێیاندا، درێژەیان مەودای بەرفرەوانتری پێ دەوێ لە گوتار. بە نموونەی ڕوون کردنەوەی مەبەست دەڵێم «حەلقە دەرکۆشی کەفی ڕەنگین...» لە زۆر ڕووەوە وا دێتە زیهنەوە کە نالی بەر لە جێ هێشتنی کوردستان گوتبێتی چونکە دیمەنەکە لەم بەیتە و سەرپاکی غەزەلەکەدا دیمەنێکی کورد و کوردستانە، یاخود هەر نەبێ بە نیسبەت نالییەوە لە کوردستاندا زیاتر لواوە خۆ بە دڵسۆزێکی دەستی ڕەنگین و دەفەی ئاڵقەدار بزانێ، ڕەخنەی دواتریشی لە «شێخی سەر لینگە دەستار» هەر یەکێکە لەو ڕەخنانەی پەیتا پەیتا لە شێخەکانی ناو کوردەواریی گرتوە هێز و نەفەسی شیعرەکانیش دەیانباتەوە بۆ تەمەنێکی گەنجایەتی کە «تا فەلەک دەورەی نەدا» و «ئەم تاقمە مومتازە»ی تێدا گوتوون.

سەرەڕای ئەمانە کە دەشڵێ «ڕەندم و دەستاڕی کەللەی من دەفە نەک مەندەفە» ئاشکرایە لە خۆڕایی ناڵێ «ڕەندم»، دیارە لە تەمەنێکدا بووە ڕەندایەتی لێ بوەشێتەوە... لەم بابەتە تێبینییانە زۆرن کە نەمهێناونەتە ناو نووسینەوە، تێکڕاشیان لە پێکهێنانی سامانی بەیتەکان بەشدارن و نرخی نووسین زیاد دەکەن. لە شیکردنەوەشدا هەر ئەوەندەم کردوە کە خۆم تێی گەیشتووم و پێویستی ڕوونکردنەوەی مەبەست داخوازیی کردوە. بێگومان زۆر واتای نهێنی تر لەو بەیتانەدا هەن کە من بۆیان نەچووم، هەندێ وردەکاریشیان تێدایە بە ئانقەست لێیان نەدوام.

دەست بژارکردنی شاگوڵ و شابەیت لە دیوانی «نالی»دا ئەرکێکی بێ کۆتاییە چونکە ئەوەندە شاکاری بێ مانەندی تێدان و شی کردنەوەشیان هێندەی بە بەرەوەیە لە ڕێی دیراسەیێکی قوڵ و بەرفرەوان نەبێ جێیان بۆ ناکرێتەوە جگە لەوە کە گەیشتن بە تەختی بنی دەریای بەیتەکانی کارێک نیە بە تاکە کەس بکرێ. ئەوەی ڕاستی بێ واتا لێدانەوەی زوربەی شیعرەکانی پێویستی بە هاریکاریی تێکڕایی ئەدیبان هەیە کە هەر یەکە چی بۆ ڕوون بۆتەوە لە نهێنیەکانی بەیت و دوو بەیتی، یا بۆی ڕوون دەبێتەوە لە دواڕۆژدا، بیخاتەوە سەر گەنجینەی مەعلووم کراوی واتای هۆنراوەکان لە هەمان کاتیشدا هەموویان یاریدەی یەکتر بدەن بۆ کردنەوەی ئەو گرێکۆرانە کە کردنەوەیان لە دەسەڵاتی تاکدا نیە و هەر گرێیەش بە لای کەمەوە دانە گەوهەرێکی لەناو خۆیدا شاردۆتەوە.

له کۆتای ئەم بەشەی یەکەمی گوتارەکەدا دەستەو یەخەی غەزەلێکی دیوانەکەی دەبم، لە پێشەوەش دەزانم هەر هێندە واتایە لە دەریاکەیان هەڵ دێنجم کە لە زەرفی دەسەڵاتمدا جێی دەبێتەوە، دوای لێ بوونەوەی من و پڕ بوونی زەرفەکەم لەو واتایانە کەشکۆڵی چەندین «غواص»یش پڕ دەبێ لە دانە گەوهەری ژێری دەریاکە.

ئەم بڕە شیعرەی لێرە بە دواوە خەریکی شیکردنەوەیان دەبم نموونەی نایابترین شیعری کلاسیکی ڕۆژهەڵاتن، کە دەڵێم «کلاسیک» چ ڕێگەیێک لەو شیعرانە نابڕمەوە بۆ بەراوردیی کردنیان لەگەڵ شیعری نوێدا، حەز دەکەی بیانهێنە و بە پێشکەوتووترین شیعری نوێیان بگرە. تا ئەو ڕۆژە شاعیری نوێی کورد دەتوانێ لەم نموونەیەی نالی پێش کەوێتەوە، کات و سەقافەت و خۆ پێ گەیاندنی گەلێک پتری پێ دەوێ لەوەندەی لەو چەند ساڵانەدا بۆی لواوە.

سەرجوملەی شیعرەکان شەش بەیتن بە پێی ئەوە کە لە دیوانە چاپکراوەکاندا بڵاوکراوەتەوە. لەمەڕا وا پێ دەچێ هەندێکی لێ فۆتابێ چونکە بە عادەت، شاعیر ژمارەی بەیتەکانی لەیەک هەڵبەستدا تاک دەبوون نەک جووت.

زۆر شیعردۆستی نالیدۆستم دیوە وایزانیوە بەیتەکان هەر یەکە بۆ خۆی لە واتادا سەربەخۆیە و پەیوەندیی بەوانی ترەوە نیە. بەڵام ئەم هەڵبەستەیان وەک چەندێکی تر لە دیوانەکەدا «وحدە»ی تێدایە و تەجرەبەیێکی سەردەمی گەنجایەتی نالی دەگێڕێتەوە کە گومان نیە لە ڕوودانی. فرکەی دەمار و گەرمی نەفەسی نالی لە هەڵبەستەکەدا ئەو ئیحتیماڵە پاشگەز دەکەنەوە کە زادەی خەیاڵ بێ. با شیعرەکان خۆیان بەدەنگ بێن و پەیامی ڕاست بوونی ڕووداوەکە ڕاگەیەنن:

سەری زوڵفت کە ڕشتەی عومری «خضر»ی نیوە هەودایە
چ هەودایێ کە هەر حەلقێکی صەد زنجیری سەودایە
بڕۆت تیغێکە وەسمەی، «صیقل»ی مەسلوول و مووکارە
کە عیشوەی جەوهەرە، ڕەمز و ئیشارەی ئاو و مەودایە
بە نەشئەی سستی و مەستی وەها مەستوور و مەخموورە
نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە
لە سایەی کفری زولفت دڵ «فنا فی النور»ی ئیمانە
مەڵێن زولەت خراپە وەسلی پەروانە لە شەودایە
هەناسەم زولفەکەی لادا و مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابرد و نەرگس هەر لە خەودایە
لە «دور»ی تۆیە ئەی خورشیدی پرتەو بەخشی شەوگەردان
کە نالی وا لە حالاتی محاقی ماهی نەودایە

نالی لەم هەڵبەستەدا پاتەوپات بزۆزیێکی دڵدارانەی کاتی گەنجایەتی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە. لە تاریکی شەودا پارێزی بردوە بۆ بالینی خۆشەویستەکەی و گەیشتۆتە تەنیشت و ڕۆخی تا ئەو ڕادەیە هەناسەی زولفەکەی لاداوە لە سەر ڕووی، نەک هەر لەرزاندوەتیەوە، بەڵام نەوێراوە یاخود لە دەرفەتی

ڕانەدیوە ئەوەندە لەو وەزعەدا دەوام بکا یارەکەی بە خەبەر بێنێ. دزانە چوە و دزانە گەڕاوەتەوە، هێندەش تینوو کەسەر لە دڵ بوە دوا دڵۆپی لەززەتی لەم چەند لەحزە کورتیلەیە هەڵگوشیوە و پڕ بە دڵ دەمی بردوە بۆ لای زولف و ڕومەتی تێر و پڕ سەیری ئەم ڕوخسارە پەرستراوەی کردوە و وێنەی هەڵگرتوە.

لە سەرپاکی بەیتەکاندا تارمایی نالی بە دەوری یارە نوستوەکەیەوە هەندەی دیمەنی شەوەکە ئاشکرایە. گرنگی موناسەبەکەش، بەلای باوەڕی منەوە، هۆی ئەو هەموو «اعجاز»ەیە کەوا لە سەرانسەری بەیتەکانەوە هەڵدەڕژێن. کە بە تەواوی لێیان ورد بینەوە بەسەر وشەی وادا دەکەوین لە بەیتەکاندا بە تەنها خۆی بەسە پێی بگوترێ «معجز». گڕ و سۆزی عاشق و تام و لەززەتی هەڵوەستەکەش وایان کردووە «اعجاز» و فسوون و وردەکاری ناو بەیتەکان وەک ئاو ڕەوان بن بێ قورت و گرفت، لە هەندێ شوێندا ڕەوانی ئەو فەندانە گەیشتۆتە پلەیێک هەست و زیهنی مرۆڤ لێیان هەڵدەزەلێ و بەسەریاندا تێپەڕ دەبێ.

خوێنەر دەبێ لەگەڵ من و بەیتەکانیشدا باخەڵ فرەوان بێ و پەلەم لێ نەکا. سەرەڕای پەلە نەکردن دەبێ لە لای خۆیەوە یارمەتیشم بدا لە تەواو کردنی ئەو واتایانەی بۆم تەواو نەکراون وەیاخود ترسی درێژەکێشان هەندێکی پێ بەجێهێشتووم.

با بەیتەکان بە دەنگ بێنین و من لە گوتەی خۆم بوەستم:

سەری زولفت کە ڕشتەی عومری «خضر»ی نیوە هەودایە
چ هەودایێ کە هەر حەلقێکی صەد زنجیری سەودایە

لە دیوانەکەی نالی – چاپی هەولێر – لە جیاتی «سەودایە»ی کۆتایی بەیتەکە «تێدایە» نووسراوە، ڕاستییەکەی ئەوەیە لێرەدا نووسیومە کە «تێدایە» ببێتە قافیە دوو جاران بەیتەکە دەشکێنێتەوە. جارێکیان لەوەدا کە «التزام» ناهێڵێ بە نیسبەت قافیەی ئەم بەیتەوە، قافیەکانی تر سەر لەبەریان «ملتزم»ن. «هەودا، مەودا، خەودا، شەودا، نەودا – تێدا» دەبینی لەگەڵیاندا ناگونجێ. جارێکی تریشیان لەوەدا کە واتای بەیتەکە زۆر بێهێز دەبێ و بەشێکی زلی شێوە داڕشتن و واتابازیی نالی لەناو دەچێ. بەدەم شیکردنەوەی بەیتەکە ئەم لایەنەت بۆ ڕونتر دەبێتەوە:

هەودا – موو، داو.

خضر – خدری زیندە وەیا نالی خۆی کە ناوی «خضر»ە.

سەودا – شەیدایی عیشق، شێتی.

سەودا «سوداء» – ڕەش، کە بۆ واتای عەرەبی ببەیتەوە.

واتە سەرەتای زولفت، کەوا کەمێکی یەکجار کەمە لە تێکڕای زولفەکە، نیوە هەودایێکی «نەک هەودای تەواو» بەقەدەر ڕشتەی عومری «خضر» درێژە، ئەو «خضر»ە خدری زیندە بێ کە مەشوورە لە «ئاوی حەیات»ی خواردۆتەوە و قەت نامرێ، یاخود نالی خۆی بێ. دیارە کە مەبەس خدری زیندە بێ ئیشارەی بەهێز بۆ درێژیی داوە موەکەیە، کە مەبەسیش نالی بێ خۆ بە قوربانی زولف کردن و عومر بە هیچ

دەرچواندنە لەتەک ئەو داوە مودا. هەر دوو مەبەسیش بە جووت لە بەیتەکەدا کۆبوونەتەوە چونکە وشەکانی هەر دوو واتا ڕادەگەیەنن.

هەودایەکەش چۆن هەوداییکە؟ هەر ئاڵقێکی صەد زنجیری سەودایە. واتە هەر یەکە لەو ئاڵقانەی نیوە هەودای سەری زولفی یار بەستوونی، بەرانبەر صەد زنجیری سەودایە.

دەزانین زنجیر بۆ خۆی سەراپای ئاڵقەکەیە، کەچی تاکە ئاڵقەیێکی نیوە مووی سەری زولفی، کاری صەد زنجیر دەکات.

زنجیری سەودا مومکینە «زنجیری سوداء» بێ واتە زنجیری ڕەش کە موناسیبی ڕەنگی زولفەکەیە. مومکینیشە «زنجیری سەودا» بێ کە دەکا ئەو زنجیرەی شێت و شەیدای پێ دەبەستنەوە. کەواتە لە جوانیدا ئاڵقەی نیوە هەوداییکی زولفەکە ئەوەندە کاریگەرە بەقەدەر صەد زنجیر عاشق و شەیدایان دەبەستێتەوە.

برۆت تیغێکە وەسمەی، «صقیل»ی مەسلوول و مووکارە
کە عیشوەی جەوهەرە ڕەمز و ئیشارەی ئاو و مەودایە

نالی لە تێوەڕامانی ڕووی یارەکەی بە دوا وەسفیدا دێتە سەر وەسفی برۆی.
وەسمە – دەرمانێکی ڕەشە بۆ ڕەنگ کردنی موو.
صیقل – تیژکەرەوە «بنواڕە فەرهەنگی المنجد».
مسلول – دەرکێشراو لە کالان.
عیشوە – نەشوەی برۆ.
جەوهەر – نەقشی سروشتی لە تیغدا.
ئاو – زێدە سافی و ڕوونی تیغ.
مەودا – خەنجەر، تیغ، شمشێر.

وەسمەی تیغی برۆت بۆتە تیژکەرەوەی شمشێرێکی دەرکێشراو و «مووکار». برۆکەی قەوسە وەک شمشێر. وشەی «مووکار» لەوانەیە بۆ شمشێر و تیغەکە بێ بە واتای زێدە تیژی، لەوانەیشە بگەڕێتەوە بۆ برۆکەی خۆی «کە مووکار»ە و لە موو پێک هاتووە. برۆکە «مسلول»ە وەک شمشێر و تیغ چونکە لە ژێر پەردە و لەناو کالاندا نیە. برۆ بەلای «نالی»یەوە لە تیژییدا وەک تیغ وایە چونکە هێندەی تیغ جەرگ برە.

وشەیێکی قرتاو هەیە لە پێش دوو وشەی «مسلول و مووکار» کە دەبێتە «موصوف» بۆیان :«وەسمەی تیغی برۆت، صەیقەلی شمشێرێکی مەسلول و مووکارە». نەشوە و عیشوەی برۆکەی وەک جەوهەری تیغ وایە کە شەپۆل بدا لەسەر ڕووی تیغەکە. هێما و ئیشارەی برۆکان هێندە بڕندەن کاری «ئاو»ی شمشێر و خەنجەر دەکەن... تیغ کە زۆر ساف و پەسەند بوو پێی دەڵێن «ئابدار – ئاودار». ڕەمز و ئیشارەکە لە «ئاوی تیغ»یش زیاترن، هەر خۆیان وا دەبڕن دەڵێی «مەودا – تیغ»ن. وشەی «صیقل» واتای تریشی هەیە جگە لە «تیژکەرەوە»، بەڵام پێم نەکرا بەتەواوی ساغی کەمەوە و واتاکەی تری بهێنمە ناو ئەم شیکردنەوەیە.

تۆ سەیری چۆن ناونیشانی تیغ و هەموو سەروبەرێکی پەسەندیی و بڕندەیی لەو بەیتەدا کۆمەڵ کردوە

که هەمووشی خزمەتکاری برۆکانن. لە بەیتەکەدا تاکە یەک وشە پەیدا نابێ کە خزمی برۆ و تیغ نەبێ: «برۆ – تیغ – وەسمە – صقیل – مسلول – مووکارە – عیشوە – جەوهەر – ڕەمز – ئیشارە – ئاو – مەودا». کە بڵێین بەیتەکە «ظرف»ە و برۆکە «مظروف»ە هەردوویان مشتی یەکترن. کەم وا هەیە قاڵب و واتای بەیتی شیعر تا ئەم ڕادەیە بە بەر یەکتر گیرابن و یەکیان لەوی تردا غەرق بووبێ.

بە نەشئەی سستی و مەستی وەها «مستور» و «مخمور»ە
نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە

ئەم بەیتە لە برۆوە دەمانگەیەنێ بە چاو...

«مستور» – داپۆشراو، پەنهان بە عەرەبی.

«مەستوور» – زۆر مەست، مەند و مەستوور بە کوردیی.

«مخمور» – سەرخۆش کە لە «خمر»ەوە وەرگیرابێ.

«مخمور» – داپۆشراو کە لە «خمار»ەوە وەرگیرابێ بە واتای ڕووپۆش. چاوەکان نوستوون، لە نوستندا شرایەوەن. سستن و مەستن... چاو کە زۆر جوان و فرشتەیی و پەری کار بوو پێی دەڵێن سست، نەخۆش، بیمار. ئەم تەشبیهەی چاوی زۆر جوان و فتنەجۆ لە ناو ئەدیبانی هەموو ڕۆژهەڵاتی ئیسلامدا باوە. نالی خۆی لە چەند شوێنی تردا چاوی یاری بە نەخۆش داناوە.

–١–

وەک «طرە»یی پیچیدەیی تۆ ساغ و شکستم
وەک دیدەیی نادیدەیی تۆ خۆش و نەخۆشم

–٢–

ابروان تو طبیبان دل افکارانند
هر دو پیوستە ازان بر سر بیمارانند

جگە لە سستی بەهۆی «نەخۆشی»یەوە، چاوەکان لێرەدا لەبەر خەویش سست بوون. چاوەکان نەک هەر سست، مەستیشن. چاو کە لەخۆوە مەست بوو دەگاتە ئەوپەڕی جوانی.

نالی چەند جاران لە وشەی «مەست» سوودی بۆ بەیتەکەی وەرگرتوە. دوای ڕاگەیاندنی «جوانی» یاریدەیێکی سستیەکەش دەدات چونکە لەمەستیدا سستی پەیدا دەبێ. لە نیوەی دوەمی بەیتەکە مەعلووم دەکرێ چەندمان کار بە سستی و بێ هێزیی هەیە. جگە لەمانە، وشەی «مەست» بە لەفز و واتاوە خزمی «مەستور»ەو لەگەڵ «مخمور»یش هاو واتایە.

بە نەشئەی ئەم سستی و مەستییە، چاوەکە «مستور و مخمور» بوە. وشەی «مستور» کە عەرەبی بێ بە واتای داپۆشراو دێت و لە «ستر»ەوە هاتوە. کە «مەستور»ی کوردیش بێ بە واتای زێدە مەست دێت.

مەستوور وشەیێکە لە مەست وەردەگیرێ وەک «ڕەنج، ڕەنجور – گەنج، گەنجور...» دەشگوترێ «مەند و مەستوور».

وشەی «مخمور» ئەویش دوو واتای هەیە یەکیان «سەرخۆش» کە لە «خمر –شەراب»ەوە وەرگیرابێت، ئەوی تریشیان «ڕووپۆش کراو» کە لە «خمار»ەوە هاتبێ، لەمەڕا جارێکیان دەبێتە خزم و هاودەنگی «مەست» و جارێکیشیان هی «مستور».

واتە مەستیی چاوەکان لەگەڵ سستی نەخۆشییان و هی خەو لێ کەوتن و وەزعی کەوتنە سەر یەکتری برژۆڵە و پێڵوەکانیان وەها پەنهان و ژێر پەردەی کردوون هەر دەڵێی «ستار و خمار»یان بەسەردا هاتووە... چاوەکە پەنهانە، سستە، مەستە... بەرەو ئەوە دەچێ وەک خەوی لێ بەسەر بێ کە ئەویش پەنهانە لە چاوەکەدا. خەو بۆ خۆیشی «سستیی مطلق»ە.

کە ئەم هەموو سستی و مەستی و پەنهانییە لەو چاوە خەو لێ کەوتوانەدا کۆبۆوە نالی هەقیەتی بشێوێ و بڵێ:

نەزانم خەو لە چاوتدایە یا چاوت لە خەودایە

لەم نیوە بەیتەدا نالی گەیشتۆتە پایەیێک لە هونەر و هەستیارییدا کە بەڕاستی پێی دەگوترێ «اعجاز». بە تین و هۆندنەوەییێکی ساحیرانە وشەی «مادی و معنوی» وەها تێکهەڵکێشاون و تێکەڵ بە یەکتری کردوون کە خەوی «موهوم» لەگەڵ چاوی «موجود» وەک ئەصل و وێنەیان لێ هاتووە... لە یەکتر جودا ناکرێنەوە و نازانرێ کامیان لە کامیاندایە.

لە سایەی کفری زولفت دڵ «فنا فی النور»ی ئیمانە
مەڵێن «ظلمة» خراپە وەصلی پەروانە لە شەودایە

وشەی «ظلمة» دوا پیتەکەی دەبێ بخوێنرێتەوە و نەکرێتە «هاء السکتە» واتە ببێتە «ظولمەت – زولمەت» بە شێوەی خوێندنەوەی کوردی، تاکو کێشی تێک نەچێ.

لە سایە – لەبەر خاتر.

لە سایە – لە سێبەردا.

کفر – پێچەوانەی «ایمان». شاردنەوەی حەقیقەت.

فنا «فناء» فی النور – نەمان و توانەوە لە ڕووناکاییدا، وەک «فناء فی الله» بە مەزهەبی صۆفییان.

پەروانە – ئەو پەپوولەیەیە کەوا شەو بە دەوری ڕوناکیدا دەخولێتەوە.

لەم نیمچە ڕستەیەی «لە سایەی کفری زولفت» نالی چوار تاریکایی کۆکردۆتەوە.

١– سایە: بە واتای سێبەر.

٢– کفر: کە داپۆشینی ڕاستییە و بە لای موسڵمانەوە شەوەزەنگ خۆیەتی.

٣– زولف: کە ڕەنگەکەی ڕەشە و وەک شەو بەسەر ڕوناکایی ڕوویدا هاتووە.

٤–شەوەکە خۆی کە لە تێکڕای بەیتەکاندا هەیە.

له سایەی کفری زولفت دەشێ «بەهۆی کفری زولفت وەیا خود له سێبەری کفری زولفت»ەوە بێ.
زولفەکەی داناوە بە «کفر» لەبەر سەختی و خەستی ڕەشایی ڕەنگەکەی. کفریش «شاردنەوەی ڕاستییە» لەوەڕا زولفەکە و کفر هەردوویان وەک یەکترن چونکە زولفەکەش ڕۆناکایی ڕووی داپۆشیوە. ڕوەکەش وەک «نوری ئیمان» وایە لەبەر زێدە پاکی و سپیەتی و بێ گەردیی.
دڵەکەی «فنا فی النور» بوە، له ناو ڕۆناکایی «فانی» بوە و تواوەتەوە.
له سایەی کفری زولفت یاخود لەبن سێبەری کفری زولفتدا، کەوا ڕەش ڕەش کەوتۆتە سەر سپیەتی ڕوخسارت وەک کفری بەسەر ئیماندا بێ، دڵەکەم فانی بوە لەو نورەدا کەوا له بن سایەی کفری زولفتەوەیە. یاخود شیدەتی کفری زولفت هێندەی له جوانی ڕووی تۆ زیاد کردوە دڵم بۆی فانی بوە... تاریکی و کفر و سێبەر دەوری ئەو نوری ئیمانەیان داوە کە ڕووی تۆیە. نالی هەرچەند ناوی «ڕوو» ناهێنێ بەڵام بەهۆی تێکڕای مانای بەیتەکە بە تایبەتی له وشەی زولفەوە، لزوم بەوە نەماوە ناوی بێنێ.
مەڵێن «ظولمەت – زولمەت» خراپە وەصلی پەروانە له شەودایە تازە کێ ڕێی هەیە باسی تاریکایی بکا بە خراپە.
ئەم شەوەی کۆتایی بەیتەکە چ شەوی ڕاستەقینە بێ کە نالی تێیدا چوە بۆ پارێزی یارەکەی، چ سێبەر و کفری زولف بێ کە ڕووی یاریان لەناو خۆیاندا گرتوە و بەناو واندا نالی لێوی بۆ دێنێ، له هەردوو حاڵدا نالی وەک ئەو پەروانەیە وایە کە له تاریکایی شەودا دەوری شەوقی مۆم یا ئاگر هەڵدێ و بە وەصلی دەگا هەرچەند لەو وەصلەشدا دەسووتێ... دڵی نالیش کە «فنا فی النور» بوە پەروانەیە و بە ئاوری وەصل سووتاوە له شەودا، کە شەوی ڕاستەقینە یا مووی زولف بێ.

هەناسەم زولفەکەی لا دا و مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابرد و نەرگس هەر لە خەودایە

ئەم بەیتەیان هەم لەبەر ئاشکرایی واتاکەی هەم لەبەر ناوبانگی زۆری، لەوە دەرچووە پێویستی بە شیکردنەوە هەبێ. هێندەش نازکە له ڕووی داڕشتن و واتا و وێنەکێشان و تەشبیهەوە دەستی لێ نەدرێ چاترە. وەک بەلوورێکی پاک و ساف و بێ گەرد وایە هەموو شوێن پەنجەیێکی لێ دەبێتە عەیب. لەمەوپێش بۆ زمانی بێگانەش تەرجەمە کراوە.
برا نالی ئەگەر ڕاستت کردبێ کە دەڵێی «نەرگس هەر له خەودایە» سوێند بە شاعیریی و خولیا و دڵداریت دەخۆم نەتوێراوە هێندە لێو له لێو و ڕوومەتی توندکەی بەخەبەری بێنی.
دیتومە بەیتەکە وەها نووسراوە وەک من نووسیومە، له هەندێ نوسخەی تردا «چ مەیلێکی نەکرد چاوی» نووسراوە.
من کاری زۆرم بە بەیتی کۆتایی غەزەلەکەوە هەیە.

له «دوری» تۆیە ئەی خورشیدی پرتە و بەخشی شەو گەردان
کە نالی وا له حالاتی محاقی ماهی نەودایە

ئەوەندەی گوێم لێ بووبێ یەکێک ئەم بەیتەی خوێندبێتەوە یاخود واتاکەی لێکدابێتەوە وشەی «دور»ی سەرەتای بەیتەکەی بە «دوور، دوور –بعید» خوێندۆتەوە. بەو پێیە دەبێ لە نووسیندا بەم شێوەیە بنووسرێت «لە دووریی تویە». کە بیخەینە سەر ڕێنووسی زوربەی نووسەرانی ئەم ڕۆژانەمان دەبێ وەک ئەمە بێ: «لە دووری تۆیە». لە نوسخەی دیوانەکانیشدا چ دەسخەت چ چاپکراو هەروەها نووسراوە. کە ئەمە قبوولْ کەین واتاکەی وەک ڕوالەتی وشەکان ڕای دەگەیەنن وەها دەبێ:

لە دووری تۆیە ئەی ڕۆژی ڕۆناکایی بەخش بۆ ئەوانەی بەشەو دەگەڕێن کەوا نالی کەوتۆتە حاڵەتی هیلالی نوێ لە محاقدا. واتە بەهۆی دوورییەوە لە تۆ نالی وەک هیلالی نوێ کەوتۆتە حاڵەتی محاق و نەمانەوە.

ئەم واتایە کە هەموو ئەو ئەدیبانەی من دیومن پێی ڕازین تەڵەیێکە و نالی بۆی ناونەوە، بەتەڵەوەش بوون.

نالی لە هەر پێنج بەیتی پێشووتردا باسی نێزیکی خۆی دەکا لە یارەکەی تا دیتمان لێوی گەیاندە دەم و لێوی، ئەم دورکەوتنەوە لە کوێوە هەڵقوولێ؟

ئەوەی ڕاستی بێ کە بێی و لە تەڵەکە ڕەها بیت دەبینی هەرچی دورییە لە بەیتەکەدا نیە، بە پێچەوانە، ئەنجامێکی ئاسایی و یەکجار شاعیرانە و دڵدارانەی هەر پێنج بەیتی پێش خۆیەتی. ئەم بەیتەیان لە هەمووان پتر نێزیکی نالی لە یارەکەی نیشان دەدا تاکو دەتوانین بڵێین غەزەلەکە مشت بوە لە وەصل و نێزیکی. با بزانین چۆن!

وشەی «دور» لە ڕێنوسی کۆندا دوو جۆر خوێندنەوە هەڵدەگرێ، یەکێکیان ئەو تەڵەیە بوو باسمان کرد «دوور – دوور بە واتای بعیدی عەرەبی». جۆری دوەمی «دەور»ە کە بەواتای تەنیشت و ڕۆخە.

واتە ئەی خورشیدی رووناکی بەخش بۆ ئەوانەی بەشەو دەگەڕێن کە نالی خۆی یەکێکە لەوان و بەشەو چۆتە بالینی یارەکەی، لەبەر نێزیکی لە دەور و تەنیشتی تۆدا نالی کەوتۆتە حالاتی محاقی مانگی نوێ. مانگ کاتێک دەکەوێتە حاڵەتی «محاق» کە یەکجار لە ڕۆژەوە نێزیک بێ نەک لێی دوور بێ... کە لێی دوور کەوتەوە دەبێتە «بدر». مانگ هەتا لە ڕۆژەوە نێزیک بێ جورمی نامێنێ. بەو پێیە هەرچەند لە ڕواڵەتدا «محاق» نەمان و فەوتان ڕادەگەیەنێ لە ڕاستییدا ئەوپەڕی نێزیکی و گەیشتن بە یار لەو محاقەدایە. نالی هەرگیز لەو حاڵەی خۆشتر نەبووە و نابێ کە هێندە لە یاری نێزیک بۆتەوە وەک هیلالی کاتی محاقی لێ هاتوە و لەگەڵ ڕۆژدا جووت بوە.

وشەی «شەوگەردان» واتای «شەوگێڕەوە»یشی هەیە. شەوگەرد جانەوەرێکیشە وەک ماناکەی بەشەو دەگەڕێت.

نالی ڕێی هەیە خۆی بە هیلالی حاڵەتی محاق دابنێ چونکە یارەکەی دانا بە خورشید و خۆیشی لە نوری ئەودا غەرق بوو بوو.

سرنجێکی ورد بگرە لە «ماهی نەو». ئەم وشەیەی «نەو» پێویستی قافیە داخوازیی نەکردوە، واتای شیعر و هەڵوەستی نالی خۆی بە «ماهی نەو» نەبێ ڕاست نایێ، با بڵێم زێدە جوانیی بەیتەکە بە هۆی ئەم وشەیەی «نەو» پەیدا بوە.

هیلال لە دوو حاڵدا خۆی لە محاقدا دەبینێ: یەکەمیان لە کۆتایی مانگ، واتە ڕۆژی ٢٩ وەیا ٣٠ مانگی عەرەبی. لەم حاڵەدا هەلاتنی لەگەڵ ڕۆژ لە سبەینەدا دەبێ. دوەمیان ئەو محاقەیە کەوا بەر

سەرەتای مانگ دەکەوێ واتە هیلالەکە لە محاقی سبەینەوە کەم کەمە بەرەو دوای قورسی ڕۆژ دەبێتەوە تا وای لێ دێ ئاوا بوونی مانگەکە لە ئێوارەدا دەکەوێتە سەر حیسابی شەو.

لەمەڕا مەعلووم دەکەیت هیلالی محاقی مانگی کۆن بەسەر ڕۆژی ڕووندا دێت کە ئەمە هیچ لەگەڵ وەزعی نالیدا ڕێک ناکەوێت، بەڵام محاقی «ماهی نەو» ئەو محاقەیە کە هیلالەکە تێیدا بەرەو شەو دەبێتەوە، کە ئەمەیش حاڵی ڕاستەقینەی «نال»یە. کە دەشڵێ «حالاتی محاقی ماهی نەو» هەموو سەروبەرێکی ئەو محاقە و ئەنجامەکەی دەگرێتەوە چونکە «حالات» کە جەمعە بە بەریەوە هەیە حاڵی ئێستاکە و دواییش ڕابگەیەنێ لەو ڕووەوە کەوا هیلالەکە وردە وردە لە محاق دەردەچێت و دەبێتە یەک شەوە و دوو شەوە و... هتاد. نالیش وەک ئەو هیلالە وایە لە کۆتایی شەودا لە یارەکەی دوور دەکەوێتەوە «وجود» پەیدا دەکاتەوە... چ سەیر نیە دوای ئەو خۆشییە زلەی گەییشتن بە یار و وەدەست هێنانی پیرۆزیی و سەرکەوتنی وەها گەورە، نالی وەک مانگ لە زیاد کردناد بێ.

وەک گوتم شیعرەکان تەجرەبەیێکی زیندووی سەردەمی گەنجایەتی نالی دەگێڕنەوە، دەمودووی هەڵبەست ئەوەندە نەفەس گەرمە ڕێ نادا خەیاڵ بۆ هێندێ بڕوا کەوا نالی بە زیهنکاریی و وشەسازیی و دەسەڵاتی شاعیریی خۆی ئەم وێنە ئەفسووناوییەی لە وەهمەوە هێنابێ. سەیر کە، چونکە حیکایەتەکە ڕاستە، نالی چەند زمانی گرتوە لە وشەی پاتەوپات «صریح»: ئەگەر «مەڵێن زوڵمەت خراپە» و هەناسەم زولفەکەی لا دا» و ڕستەی وەها سەرپۆش کراو نەبان لەوانە بوو بیریشمان لەوە نەکردباوە کە نالی ڕووداوێکی ڕاست دەگێڕێتەوە. لەو هێرشی کە بۆ سەر «مەستوورە»ی بردوە چونکە هەموو قسەکانی زادەی خەیاڵن وهەڵبەستراون جڵەوی بۆ قەڵەمی شۆڕکردۆتەوە بێ پەروا زار شڕی خۆی دەکا. وا دەزانم لە ڕووی تەمەنەوە ئەم بڕە شیعرە و هێرشەکەی سەر مەستوورە هاوچەرخ بن. گوتەی بەرامبەر «مەستوورە» و کردەوەی ناو ئەم بەیتانە لە تەمەنی گەنجایەتی دەوەشێتەوە، گەنجایەتیش جارێکە و نابێ بە دوو.

بەشی دووهەم

لە بەشی یەکەمی ئەم گوتارەدا بە خوێنەرم ڕاگەیاند باسی «ناوەڕۆک» بە گشتی و بە جۆرێکی لێی بوەشێتەوە لەوێدا جێی نابێتەوە، ئەوەشم خستە سەر قسەکانم کە درێژەی باسی ناوەڕۆک بە ناچاری کەوتە ناو بەشی دوەمی کتێب «حاجی قادری کۆیی»یەوە چونکی لە بەشی یەکەمدا جێی نەبۆوە هەرچەند دەمێکیشە لە نووسینی بوومەتەوە. بە داخەوە ئەم باسە بەدبەختە لە بەشی دوەمی «حاجی قادر»یشدا بێ مراد بوو، دەبێ چاوەنۆڕی بەشی سێیەمی بیت.

لە بەشی یەکەمی ئەم گوتارەمدا کورتەیێکی بیروباوەڕی خۆم لە بارەی ناوەڕۆکەوە نووسی و بە دوا ئەودا کەوتمە سەر دۆزینەوەی واتای سەر بە کۆمەڵایەتییەوە لە هەڵبەستەکانی نالیدا. مەنتیقی نووسینەکەم لێم داخوازیی دەکات، کە من ڕێم نەبێ بە درێژیی لەسەر «ناوەڕۆک» بنووسم، دەبێ دەورێکی سەرەباسی «ناوەڕۆک لە شیعری نالی» بدەم کە خۆی یەکێکە لە سەرەباسە بنجییەکانی ئەم گوتارە و قەرزێکە بەسەرمەوەیە بەڵام لە نووسینمدا نامەوێ پێشبڕکێ لە خۆم بکەم بۆ مەبەسی زووتر گەیشتن بە شیکردنەوەی ئەو سەرەباسە. من جڵەوی قەڵەمەکەم ناوەتە دەست هەڵبەستی نالییەوە، بۆ چ لایێکی ببات بەدجڵەویی لەگەڵدا ناکەم. بە پێی باوەڕی خۆم لە هەر شوێنێکی گوڵزار و چەمەنزاری ئەدەبی نالی گەشتی دڵ و زیهن بکەین خۆشییێک دەدۆزینەوە کەوا لەوێدا نەبێ نادۆزرێتەوە، لەکیسدانیشی جێی پڕ نابێتەوە.

بێگومان باسی ناوەڕۆک لە شیعرەکانی هەر بەوەندە تەواو نابێ بڵێین لایەنی کۆمەڵایەتی و نەریت و داب و دەستووری بەیەکەوە ژیان لە نوکتە و وردەکاریەکانی دەدرەوشێنەوە و بەوەدا نالی لە توهمەی وشکەمەلەی خەیاڵبازیی ڕووت و ڕەهەوا کەوتنی هونەری سەراویی و بێ بنجی مادی بپەڕێنینەوە، ڕاستی گوتە ئەمەیە ئەوەندە دوانە کورتە سەرەتایێکە لە باسی پڕ دەنگ و صەدای ناوەڕۆک لە شیعری «نالی»دا.

بەڵام بەر لەوە هیچ بڵێم لەبارەی ئەو ناوەڕۆکەوە پێویستە تێبینیەکی گرنگ دەربڕم وەک پێپلکە بێ لەبەر هەنگاومان بەرەوژوور و سەرەوهەوراز بۆ ناو واتاو ناوەڕۆک لە باغ و ڕاغ و گوڵ و گوڵزاری نالی کە خۆی زۆر ڕاستگۆیانە و بە ئینسافەوە بانگهێشتنمان دەکا بۆی بەم دێڕە شیعرەی وەک کارت بانگهێشتن:

وەرە سەیری خیابانی بەیازی دەفتەری «نالی»
کە صەفصەف مصرعی بەرجەستە ڕیزی سەروی مەوزوونە

تێبینیەکەم بریتیە لەمە: مرۆڤێک کە گەیشتە پایەی نالی لە بوێژییدا، هێندەی بەدیهیە دیارە مەیدانەکانی پڕ دەمەتەقەی وەک بەهرەی خۆڕسک و هەست ونەست پڕبوون لە دیمەنەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و شارەزابوون لە زانست و هونەری باوی ڕۆژگاری خۆی و پەیدا کردنی قەناعەتی تایبەتی لە سەرجوملەی بوون و مردن و ژین و چاکە و خراپەدا... ئا ئەم مەیدانانەی هەموو پێچاوەتەوە و کردوونی بە یەکێک لە گۆڕەپانە مەعنەویەکانی ناو جیهانی فرەوانی دەروونی خۆی ئەوسا گەیشتووە بەو دەسەڵاتە کە شیعری وەها بهۆنێتەوە خەریک بێ لەبەر پڕ مەعنایی و نوکتە و نازکی بتەقێتەوە.

هەڵاخنینی شیعر بە واتا و هونەر کارێکە نە هی بەهرەی تەنها نە هی پێگەیشتنی تەنهایە. دەبێ بەهرە و پێگەیشتن، واتە زات و بابەت – دەروون و دەرەوە، لە هەڵاخنیندا بەشدار بووبن لەم بەشداریەشدا بە ڕادەی لەنگەرڕاگرتن و پارسەنگ کردنی هەر دوو لایان دەسەڵاتی شاعیر خۆ دەنوێنێ. فەرموو سەیرێکی ئەم یەک دوو نموونەیە بکە لە شیعری نالی کە پارسەنگ بوون و لەنگەربەستنی باس کراویان تێدا بەدی دەکرێت. نموونەی یەکەم:

«طرە»ت وەکو تووماری شکستە و سەری کوڵمت
بۆ نووری سەودام بوەتە شەمعی موتاڵا

نموونەی دووەم:

لەم «پارچە لۆکە» هەورە بەقەد ڕووی هەموو زەمین
بەم ڕایەڵە قەدیفەیی سەوزی عەجەب تەنی

لە نموونەی یەکەمدا چی لە توانای ئادەمیزاد بێ کۆبۆتەوە لە واتای سەر بە نووسین و خوێندنەوە و تاریکی و ڕووناکی و ڕاگرتنی هەر چشتە بەرامبەر هەم جینسی خۆی و دارشتنی قاڵبی جوانی لە ناو بۆتەی عیشق و تێک ئالاندنی حەقیقەت و مەجاز و تێوەرپێچانی تەوریە بە دەوریانەوە... هەمووش لە دوازدە وشەدا. تۆ سرنج بگرە لە تاکە وشەی کۆتایی بەیتەکە کە «موتاڵا – مطالعە»یە چۆن بەتەنها لەلای خۆیەوە بوەتە ئاوێنەی قودرەت هەموو تیشکێک دەداتەوە کە لە وشەکانی «طرە، توومار، شکستە، کوڵم، نوری، سەودا، شەمع» هەڵبستێتەوە.

وشەی شکستە بە هەردوو واتای بەسەر یەکدا شکانەوەی مووی طرە – خەتی شکستەی فارسی کە طرە و توومارەکەی پێ نووسرابێ لە ئاوێنەکەدا دووبارە دەبێتەوە، هەروەها وشەی «سەواد» ئەویش بە هەرسێ واتای «ڕەشایی شەو – ڕەشکێنەی چاو – خوێندەواریی». خۆشت دەزانیت شەمع لە شەودا پێ دەکرێت تاکو چاو شتی لەبەر بخوێنینەوە با ئەو شتە تووماری شکستە بێ. بەڵێ وشەی «موتالا» ئەمانە بە تێکڕایی عەکس دەکاتەوە بێ ئەوە یەک زەرەر لە تیشکی هیچ کامێککیان بەخەسار بدات. کە بێین و لە ناو هەموو وشەکاندا بێ دەسبژارکردن وشەی «توومار» هەڵبژێرین بۆ دۆزینەوەی دەسەڵات و بلیمەتی شاعیریەت تێیدا، شەپۆل شەپۆل، ئاورینگی ئەو دەسەڵات و بلیمەتیە بە ڕووماندا دەپژێ.

توومار لە لاییکەوە شتێکی نووسراوە هەم لەگەڵ «طرە»دا دەگونجێ کە نووسینی تێدایە و لەو ڕێگەیەوە بە یەکتر تەشبیه کراون، هەم دەبێتە ئەو پێشەکیەش کە لە ئەنجامی بەیتەکەدا موتالا دەکرێ هەرچەند لە بەیتەکەدا پەیوەندیی ڕاستەوخۆی موتالا بە وشەی «سەری کوڵم»ەوەیە کە وا بۆتە «شەمعی موتالا» کە لە شەودا هەڵدەکرێت،. ڕەشایی و درێژیی شەوەکەش بەهۆی وشەی توومارەوە لە بەیتەکەدا لەوەڕا دێت کە توومار لە لاییکەوە مەشوورە بە درێژیی لە لایێکی تریشەوە موی ڕەشی «طرە»ی یاری پێ تەشبیه کراوە. توومارەکە سەرەڕای بە دەستەوەدانی «ڕەشایی و درێژیی» کە هەم جینسی مووی «طرە» و شەون، جارێکی تریش وەسفی جوانی موەکە دەکات بەهۆی وشەی «شکستە»وە کە ڕادەگەیەنێ داوە ڕەشە درێژەکانی موەکە چین چین بەسەر خۆیاندا شکاونەوە. لە لاییکی تریشەوە ئەم توومارە کە بە وێنەی بەرچاو «شکستە» و بەسەرخۆیدا شکایەوە بوو لە هەمان کاتدا تومارێکی نووسراوە بە خەتی «شکستە» کە جۆرێکە لە ڕێنۆس و زۆر باو بوو لەو سەردەمە ڕابردوەی ڕۆژگاری نالیدا، بەوەشدا «طرە»ی یار بە تەواویی دەبێتە بابەتی موتالاکەی کۆتایی بەیتەکە. لەمانە هەمووی گەڕێ و بە چاوێکی دڵ و دەروونت سەیرێکی ئەم دیمەنە ئەفسووناویەی دەوردانی توڕڕە و توومارەکە لە کوڵمی یار بکە کە بۆتە شەمعی موتالا، لێت دەشێوێ و نازاینت موتالای تۆمارەکە بکەیت لەبەر شەوقی مۆمی سەری کوڵمی یاخود لە ناو شەوەزەنگی موەکاندا موتالای مۆمەکە خۆی بکەیت کە سەری کوڵمیەتی.

لە نموونەی دوەمدا نالی شارەزایی بە سروشت و بە کۆمەڵایەتی وێکڕا کۆ دەکاتەوە و دەستڕەنگینانە تابلۆییکی هونەریی ئەفسووناویی ئەوتۆ لە کۆکردنەوەی هەردوان پێک دێنێ و بە چەشنێک لە تابلۆکەدا تێکیان هەڵدەکێشێت و دەیانهۆنێتەوە مرۆڤ نازانێ کامیان کامن.

«پارچەلۆکە»ی هەورەکە دەشێ بە واتای پارچە پەمۆ بێ یاخود بە واتای پارچەی بچووک بێ کە بڵێین قاڵبە داڕشتنی «تصغیر»ی پارچەیە وەک دەڵێی «تەشبیلۆکە، جۆگەلۆکە...»، ئا ئەم پارچە لۆکەیەی هەور لە بەرزایی ئاسمانەوە بە ڕایەڵەی داوی باران دەبێتە قەدیفەی سەوز و ڕووی زەمین دەتەنێ بە سەوزایی بەهار چەند سنعەتکارێکی شارەزایە کە دەتوانێ ئەم کارگەیەی تەنینی قەدیفە لە هەور و باران پێک بێنێ و لە لۆکەی هەور «یاخود لە هەوری کەم» قوماشی سەوزی بەرین بچنێ بە قەد ڕووی هەموو زەمین. سەنعەتکاریی و وەستایی بەهار لەم چنین و تەنینەدا دوو جاران موعجیزە پێک دێنن یەکەمیان لەوەدا کە هەوری کەم دەکاتە قەدیفەی زۆر دوەمیان کە ڕەنگی هەورەکە لە سپیەوە دەگۆڕێ بە سەوز چ دەرمانێک و ئەجزاییکی کیمیاویشی بەکارنەهێناوە. گەلێک جار لە وەسفی ئەم بەیتەدا گوتومە کاری تەنینی قەدیفە لە کارگەی ڕاستەقینەدا هەر بە قەد بەیتەکەی نالی ڕێکوپێکە و هەر هێندەی ویش زەحمەتی تێدایە

چونکە بەڕاستی هونەرەکەی نالی لەم بەیتەدا هەموو سنوورێکی بەرچاوی هونەر و شیرنکاریی و شۆخی و دەستڕەنگینی تێپەڕاندوە.

خواجە «کلیم همدانی» لە وەسفێکی بەهاردا ئەم بەیتەی گوتوە کە ئەویش بەڕاستی شاکارێکە یەکجار کەم مانەندە:

از بهر سبقت بیرون شدن شکوف برگ
در تنگنائی شاخ درخت میکنند جدال

واتە «بۆ پێشبڕکێی زووکردن لە هاتنە دەرەوە، گوڵ و گەڵا لە تەنگژەی لکەداردا زۆرە ملێیانە» بەڵام لەگەڵ ئەم هەموو جوانی و هونەرەشدا بەیتەکەی «خواجە کلیم» لە تەک هینەکەی نالیدا ئەوەندە محدوود دێتە بەرچاو دەشێ ببێتە نەقشێکی ئەو قەدیفەیەی ناو بەیتەکەی نالی.

نامەوێ غەدر لە کەلیم بکەم بە شکاندنی بەیتەکەی لە ڕێی هێنانەوەی هەموو واتای بەیتەکەی نالی کە لە سروشتی بەهاری تێپەڕاندوە و بەولای بەهارەوە باوەشی بە کۆمەڵایەتیدا گرتوە و هەردوکیانی پێکەوە کردووە بە کەرستەی ملکەچ بۆ هونەر و جوانی لە حاڵێکدا بەیتە نازدارەکەی کەلیم وەک بووکی جوان لە ناو کەژاوەی سروشتدا خەملێوە و ئاورینگەکانی لە پەردەی دەوری کەژاوەکەوە ئاودیو نابن بۆ کۆمەڵایەتی. بەڵێ نە بەیتەکەی کەلیم دەشکێنم بە خنکاندنی لە ناو تۆفانی واتای شیعرەکەی نالی نە لێرەشدا چ ئیشێکی زۆرمان هەیە بە قووڵ بوونەوە بۆ تەختی بنی گۆمی بەیتەکە چونکە لەو نموونانەدا تاکە مەبەس ئەوە بوو ڕاستییێکی گرنگی ئەدەب ڕوون کەینەوە کە بریتییە لەوە هەڵاخنینی شیعر بە واتا و جوانی تا ڕادەی مشت بوون و لێ ڕژان کاری تاکە هۆی هونەر وەیا تاکە هۆی پێگەیشتن نیە. هەردوو هۆ دەبێ کۆبینەوە تا بتوانن ئەفسوونی بەهرە وەرگێڕنە سەر گوتەی زمان، لە کۆبوونەوەشیاندا بە ڕادەی لەنگەر بەستن و پارسەنگ بوونی هەردوویان لە دوو دەستەی تەرازووی بەیتی هەڵبەستدا دەسەڵات و هێز و دەستڕەنگینی شاعیر خۆ دەنوێنێ.

کە سرنجت بدەیتە دوو نموونەی سەرەوە دەبینی ئەم لەنگەربەستن و پارسەنگ بوونە لە هەردوو بەیتەکاندا بە چەشنێک لە سەرانسەری داڕشتنی ڕستەکانیان داوەستاوە و هێندەیان وەستایی تێدایە لە لای خۆیانەوە بە زیادەوە لە شیرین و ئارایشتی هەردوان زیاد دەکەن. من لێرەدا مەسەلەیێکی کوردیم بە بیر دەکەوێتەوە کە دەڵێ «خوا بدا پێغەمبەریش نەختێکی دەخاتە سەر». تۆ سەیری «پارچەلۆکە» بکە کە گوتم دەشێ «پارچە لۆکە، پەمۆ» بێت و دەشێ «پارچەلۆکە، پارچەی بچووک» بێت کە قاڵبە داڕشتنی چووک کردنەوەی «لۆکە»یە، چۆن بەم دوو واتایە لەنگەری خۆی ڕاگرتووە هەم لەگەڵ کەرستەی دروست کردنی قەدیفە کە لۆکەکەیە، هەم لەگەڵ مەهارەت و ئیعجازکاریی بەهار کە لە پارچەیێکی بچووکی هەور بە پانایی ڕووی زەمین سەرپۆشی قەدیفە دەتەنێ. لە بیریشت بێ نالی ئەم هەڵسووڕ و داسووڕە هونەرکارانەی بێ سەروبن لە ناو تەنگژەی پێداویستی کێش و قافیەدا دەکات کەچی هەر دەڵێی سواری قالیچەی سلێمان پێغەمبەر بوە و لە ئاسمانی بەربەرەڵڵای بێ سنووردا پێی دەفڕێ.

کە وتووێژمان سەری کێشایە سەر لەنگەربەستن و پارسەنگ بوون، لەو ناوەشدا نموونەی

بەراوردکردنمان لە شیعری شاعیرێکی فارس هێنایەوە کە «خواجه کلیم همدانی» بوو، وا بە چاک دەزانم نموونەیێکی پێشکەوتوو لە شیعری شاعیرێکی بەناوبانگی کوردیش بێنینەوە بۆ مەبەسی بەراوردکردنی بێ تەرەفانە لەو ڕووەوە کە ئەم جارەیان هەردوو شاعیر کوردن و خەڵقی ناوچەیێکیشن. پیرەمێرد ئەم بەیتەی بە سەر زاری «زین»دا هێناوە:

خەنجەر بۆ دڵە گەر ڕاستت دەوێ
ئاخ مەمی تیایە نەک بەری کەوێ

نالی ٧٠ ساڵ پتر بەر لە پیرەمێرد دەوری واتای ئەوتۆیی هەلاتوە و بوونی خەیاڵی یاری لە دڵدا بەم بەیتە جوان و نازدارە نەخشە کێشاوە:

تۆ کە حۆری وەرە نێو جەننەتی دیدەم چ دەکەی
لەم دڵەی پڕ شەرەر و سینەیی سووزانمدا

گەلێک لە شاعیرانی کورد و غەیری کورد ئەم واتایەیان کردوە بە بنگەی هەڵبەست و هەر یەکەیان بە پێی دەسەلات وێنەی ئەم هەڵکەوتە خەیاڵییان کێشاوە. چەندێکی شاعیر بێن و واتاکەی دووبارە بکەنەوە من بێزار نابم بەلاّم تاکە مەرجێکم لە دووبارە کردنەوەکەدا هەیە. شاعیر دەبێ لە کوتانەوەی واتای تەقلیدیدا شەقڵێکی تایبەتی خۆی بەکاربێنێ کە هەڵبەستەکەی لە نۆکەریی و خزمەتکاریی هەڵبەستی لە خۆی بە پێشەوە ڕزگار بکات.

لێرەدا قسەمان لەگەڵ چەند و چۆنی سەر جوملەی بەکارهێنانی ئەم واتایە نیە، کات و دەرفەتیشمان چەنگ ناکەوێ نموونەی دەیان شاعیری کورد و میللەتانی تر بێنینەوە و بە یەکتریان بگرین و پایەی لێوەشاوەییان بۆ دەست نیشان کەین، تەنانەت ڕێمان نیە لە شیعری نالی خۆی نموونەی تر شیکەینەوە کە ئەویش وەک ئەم بیتە دەوروپشتی واتای تێخزانی وێنەی یاری لە چاو و دڵ و مێشکی عاشق داوە وەک غەزەلی:

جەنانی وەک جینان کردم بە ماوا
حەبیبەی «ماڵییاوا» ماڵی ئاوا

هەر لەم غەزەلەشدا پەردەی بووکێنی لەناو چاوەکانیدا جێ دەکاتەوە کە دەڵێ:

زەفافەتگاهی پەردەی ئاڵی چاوم
موبارەک حیجلە بێ بۆ بووک و زاوا

لێرەشدا بووک و زاوا و پەردە و زەفافەتگاه هەموویان لە وصالێکی بە چاودیتندا کۆبوونەتەوە نەک بە گەیشتنەیەکتری دوو لەش.

من لە خەریک بوونم بە دوو نموونەی یەک واتا لە هەڵبەستی نالی و پیرەمێرد کە بەشێکە لە ناوەڕۆکی

گوتارەکەم، ئا لەوێشدا هەر لە ڕووی ڕەچاوکردنی لەنگەربەستن و پارسەنگ بوونی لایەنەکانی جوانی و هونەر و ئارایشت و واتا لە ناو نموونەکاندا بیروباوەڕم دەردەبڕم دەخلم بەسەر قووڵبوونەوە بۆ بنی گۆم و گەشت کردن لە بەرینایی هەڵبەست نیە. لەم دوو نموونەیەشدا نامەوێ دوو شاعیر، پیرەمێرد و نالی، بەرامبەر یەکتر ڕاگرم چونکە دیارە تاکە بەیتێکی ئەم و ئەویان نابێتە تەرازووی هەڵسەنگاندنی هەموو ئەدەب و هونەر و دەسەڵاتیان. لەوە زیاتر کە دەسەڵاتی نالی لە یەکێک لە هونەرەکانی بوێژییدا ڕاگرین لە ئاوێنەی بەراووردکردن لەگەڵ نموونەی هاوبابەتی خۆی چیترم مەبەس نیە.

لەم ڕێچکۆلە تەسکەوە بۆ سەر خوانی بەرواوردکردن دەڕۆم و دەڵێم پیرەمێرد وێنەی خەیاڵی مەمی لە ناو دڵی زیندا داناوە بەرامبەر خەنجەرێکی مادی و بەمەدا خەیاڵ و مادەی بەرەنگاری یەکتر کردوون وەک دوو شتی یەک چوون و هاوتا، لە وشەکانی هەڵبەستیشدا نە تاکە وشە نە کۆمەڵە وشەی ناو ڕستە هیچ تەوجیه و وەرامێک بە دەستەوە نادەن لە عاست ئیعترازی کەسێکدا کە بڵێ تارمایی و خەیاڵی ناو دڵ مەترسی لێ ناکرێ بەر خەنجەر بکەوێ، ئەم دەست پاراستنەی زین بۆچی؟ بەڵێ ئێمە لەلای خۆمانەوە و لە دەرەوەی هەڵبەستەوە دەتوانین وەرام بدەینەوە و بڵێین هەست کردنی زین بە بوونی مەم لە ناو دڵیدا هێندە بەهێزە وەک ئەوەیە کە بەڕاستی لە ناو ئەو دڵەدا بێ نەک بە تارمایی، بەڵام ئەمە یارمەتی دانە بۆ بەیتەکە لە لاوە و لە دەرەوەی ڕا کە نابێتە دەربازبوونی ڕاستەوخۆ لە ئیعتیراز. ئەمە ڕاستییێکە چ دەمەتەقە هەڵناگرێ، لەگەڵ ئەمەشدا دەبێ بڵێین یارمەتی دانەکە ناگاتە پایەی خێر و سەدەقە پێ کردن چونکە بە بەر سۆز و تاسەی عیشقەوە هەیە پریشکی ئاگری خۆی لە دڵێکی زامدارەوە بۆ دڵێکی تری هەستیار باوێژێ و سفت و سۆ و ورێنەی خۆی لەوێشدا بەخەبەر بێنێ و خەیاڵی مەعشوقی خۆی بە هەموو سفت و سۆ و ورێنەکانی عیشقەوە بێنێتە بەر هەستی ئەو دڵە هەستیارەشەوە. کەواتە یاریدە دانەکە شتێکە لە داخوازییەکانی عیشقی سوتێنەر کە لە بەیتەکە دایە نەک لە عیشقی «مطلق»دا بەڵام هەرچۆنێک بێ، ڕەواندنەوەی ڕەخنەکە کاری من و تۆیە کە لە سەر بنگەی بەیتەکەوە هەڵیدەستێنین، زەنەی ئاسایی خودی بەیتەکە نیە.... ڕاگەیاندنی یەکسەرەی وشە و داڕشتنی نیە. ئەگەر شاعیر هاتبا و بیگوتبا خەنجەر لێدانەکە خانە لە مەم دەشێونێ ئەوسا هیچ ڕەخنەیێک نەدەهاتە بەر بەیتەکە چونکە کە ئێمە قبووڵمان بێ وێنەی مەم لە دڵی زیندا هەبێ قبووڵیش دەکەین بریندارە کردنی دڵەکە ئەو خانەیە بشێوێنێ، کەوابێ هەق دەدەینە زین دەست بپارێزێ لە شێواندنی خانەی مەم، کە دڵی زینە.

ڕەنگە خوێنەر لێم بە دەنگ بێ و بڵێ کەی بوە لەگەڵ شیعردا ئەم «منطق» کاریە؟ ئەوەی ڕاستی بێ لە شیعردا ڕێ بە ڕەخنەگر نادرێ لە دەرەوەی شیعرەوە «منطق» و فەلسەفە بێنێ و بیکا بە ڕەخنە لە شیعر، بەڵام «منطق» ێک لە ناوەڕۆکی شیعرەکەوە هەڵستێ و خۆی بەسەر واتاکەییدا بسەپێنێ دەشێ و دەبێ بکرێتە ئەمرازی پێوانەی شیعرەکە. لە بەیتەکەی پیرەمێردیشدا لایەنی بەرامبەر یەکتر وەستانی خەنجەر «کە مادەیە» لەگەڵ وێنەی مەم «کە نامادییە» دیمەنێکە بەقەدەر سەرلەبەری بەیتەکە بەرچاو و چ پێویستێک نیە بۆ دیتنی بە خواستنەوەی چاویلکە لە «منطق»ی دەرەوەی هەڵبەستەکە. لە داڕشتنی بەیتەکەدا لەنگەرنەبەستن هەیە لەم بەجووتەهاتنی «مادی و نامادی» لە حاڵێکدا لێیان داوا دەکرێ یەکتر پارسەنگ بکەن. «خەنجەری ئاسن بۆ دڵە کە گۆشتە، بەڵام خەیاڵی مەمی بەردەکەوێ کە تارماییە...»

هێنانەوەی ئەم تەرزە ڕەخنەیە هەروەک لە واتای بەیتەکەوە سەرهەڵدەدا، جارێکی تریش سواری

زیهنی ڕەخنەگر دەبێ بەوەدا کە شیعری تر هەن وەک ئەمیان مادە و نامادەی کۆکردۆتەوە و هیچ ڕەخنانیش ناسەلمێنێ بە هۆی داڕشتن و هێنانەوەی وشە و تەعبیری ئەوتۆ لە خۆیانەوە گرێ و گاڵیان هەڵدەوەشێن بەر لەوە ڕەخنە بە دەستەوە بدەن. نموونەیێکی ئەم شێوە داڕشتنە بەیتەکەی «نالی»یە، کە بەرامبەر نموونەکەی پیرەمێردم ڕاگرت. لەم بەیتەدا لەنگەربەستنی وشە و واتا لە سەرانسەری داڕشتنی، کوردی گوتەنی، فرتەنەیێکە بۆ خۆی:

بەهەشتی چاو بە هەموو نەخش و نیگار و پەرژین و سەرچاوەیەوە ڕاگیراوە بەرامبەر دڵ و سینە بە هەموو بڵێسە و ئاگر و سووتانیانەوە ناوی جەهەنەمیش نەهاتوە چونکە عاشق دڵی نایێ بڵێ یار لە جەهەنەمدایە... ئاگرستانێک کە تارمایی و خەیاڵی یاری تێدایە جێگەیێکی پیرۆزە بە سۆز و گەرمایی عەشق. حۆریی خەڵقی بەهەشتە و لەسەریەتیی بچێتە بەهەشتی چاوەوە، دڵ و سینە کە مەڵبەندی ئاگری عیشقن بە ڕواڵەت لەگەڵ حۆریی ڕێک ناکەون. گوتم «بە ڕواڵەت» چونکی نالی کە بانگهێشتنی یاری دەکا بۆ هاتنە ناو بەهەشتی چاوی و بەمەدا بە زاهیر پێی دەڵێ لە دڵی دوور کەوێتەوە لە حەقیقەتدا بانگهێشتنەکە بۆ نزیکتربوونەوەیە لێی، لەو ڕووەوە کە دیتنی یاری تێدایە. خۆ دیاریشە دیتنی یار بە چاو دە جاران و صەد جاران پتر حەسانەوەی عاشقی تێدایە لە تلانەوە بە دەست تارمایی و خەیاڵەوە کە هەر عەزابێکی ڕووتە بۆ عاشق. سەیری شاعیر چەند سیحرکارانە مەبەسی خۆی، کە داواکردنی وەصلە، دەشارێتەوە لە نێو مەبەسێکی چەشم بەندانەی حەسانەوەی یار لە بەهەشتدا.

لە مانە گەڕێ. پارسەنگ بوون و لەنگەربەستنێکی تر هەیە کە لە بەیتەکەی پیرەمێردا نەبوو. دەزانین بوونی یار لە نێو ئاگرستانی دڵ و سینەی عاشقدا بوونێکی خەیاڵییە نەک «بە لەش»، کەچی چوونی یار بۆ ناو بەهەشتی چاو بە خەیاڵ نییە بە هەموو لەشە، کەواتە کوا لەنگەربەستن؟ بۆ لێرەشدا ئەو ڕەخنەیە نەگرین کە لە بەیتەکەی پیرەمێردمان گرت خۆ نالیش خەیاڵ و مادەی لەتەک یەکتردا داناوە؟ ئا لێرەدا نالی دەسەڵاتێکی ئەفسووناویی بەکارهێناوە بایی فلسێکیش ئەرکی بۆ بە خەرج نەبردوە، هەر هەمان خواهشتی چوونی یار بۆ ناو بەهەشتی چاو کە جێی ڕەخنەیە و گومانی لەنگەرنەبەستنی لێ دەکرێ بە خۆی و واتاکەی حەقیقیییەوە دەبێتە هۆی ڕاستەقینەی لەنگەربەستن و پارسەنگ بوون!! چوونی یار بۆ ناو بەهەشتی چاو هەر ئەوەندە بە لەشە کە چاوەکە دەیبینی، ئەوەی بەڕاستی دەچێتە ناو چاوەکەوە وێنە و صورەتی یارە کە ئەویش هەر هێندەی خەیاڵەکە و تارماییەکەی ناو دڵ و سینە مادەیە.

وێنەی ناو چاو و خەیاڵی ناو دڵ پارسەنگی یەکترن و لەگەڵ یەکتردا لەنگەریان بەستوە وەک دوو تای تەرازووی یەک سەنگ... لەمەڕا دەسەڵاتە بێ سنوور و یەکجار مەشوور و لێ سەلمێنراوەکەی نالی دەردەکەوێ کە ئەو سەرەڕای ئاخنینی هەڵبەست بە واتا و هونەر و جوانی و بەولای لەنگەر ڕاگرتن و پارسەنگ کردنی لایەنەکانی وشە و واتا، هەر لە هەمان هۆی گومان لێکردنی ڕەخنە بەدەستەوە دان و بێ ئەوە لە وشە وەیا ڕستەیێکی تری هەڵبەستەکەوە ڕەخنەکە بڕەوێنێتەوە، هەر لەوێدا جوانی و بێ عەیبی و بێ ڕەخنەیی و هونەر و واتا هەڵدەڕێژێ. لەمانە بترازێ جارێ گەلێک ئیعجازی تر لە هەناوی بەیتەکەدا پەنهانە، یەکێک لەوان ئیعجازانە ئەمەیە:

نالی کە دەڵێ «چ دەکەی لەم دڵەی پڕ شەرەر و سینەی سووزانمدا» و بەمەدا لە زاهیر ڕێی ڕەخنەگر دەدا کە پێی بڵێ چۆن ڕەوا دەبینی داوا بکەی خۆشەویستەکەت لە دڵ و سینەت دەرچێ؟ جگە لەوە کە دەتوانێ ڕەخنەکە بەوە بڕەوێنێتەوە بڵێ من بانگهێشتنی یار دەکەم کە بە چاو ببینم نەک هەر بە دڵ تێی

فکرم، بەڵێ جگە لەم وەرامە وەرامێکی تری ئەوەندە بە هێزی بەدەستەوەیە هەر بە جارێ ڕەخنەگر قەرداربار دەکاتەوە و لۆمەی تێنەگەیشتنیشی بە پاڵ دەدات.

ڕستەی «چ دەکەی لەم دڵەی پڕ شەرەر» دوو واتای جودای هەیە، یەکەمیان ئەوە بوو قسەمان لێ کرد و وا خەریکین بەر ڕەخنەی بگرین و لێشی ڕزگار کەین، وەک کردمان، دوەمیان ئەمەیە: چ لە دڵە پڕ شەرەرەکەم دەکەیت کە هەمووی هەر ئاگرە و سووتاوە و کەڵکی ئەوەی نەماوە تۆ هیچی لێ بکەیت...

لەم واتایەدا داوا کردنی دەرچوونی یار لە دڵەکە پەیدا نابێ تا ڕەخنەی ئەو داوایە لە شاعیر بگیرێ. کەواتە نالی دوو واتای سەرلەبەری ئامادە کردوە لە هەندێ وشەی بەیتەکەدا، یەکێکیان دەبێتە سوپەر بۆ ڕەت کردنەوەی هەموو توانج و ڕەخنەیێک کە لەوی تریان بگیرێ بێ ئەوە من و تۆ لە ڕێی استدلال لە وشەکانی تری بەیتەکەوە ڕەخنەگر پاشگەز بکەینەوە. دەمەوێ بڵێم واتای دوەمی وشەکان پێویست ناهێڵێ بەوە ئەو وصالە بکەینە وەرامی ڕەخنە کە لە ڕستەی «وەرە نێو جەننەتی دیدەم»دا دەفامرێتەوە چونکە دیتمان ڕستەی «چ دەکەی لەم دڵە» مەرج نیە ئەو واتایە بگەیەنێ کە ڕەخنەکەی لێ گیرا و وصالەکە پاراستی، سەدەفەکەی نالی دوو دوڕی تێدایە هاونرخ و هاوسەنگی یەکترن، چ بەیەکەوە بن چ تاک تاک، ئەو لەنگەربەستن و پارسەنگ بوونە پێک دێن کە من لەم چەند دێرانەدا دەوریان هەڵدەسووڕێم. سەیریش لەوەدایە نە بەیتەکە هەڵاخناویی پێوە دیارە نە واتاکان نەفەسیان سوار بوە نە هیچ جۆرە نوقسانییێک هەیە لە داڕشتنی بەیتەکە پێویست بکا یارمەتی بدرێ و لە لاوە واتای بۆ بخوازرێتەوە وەیا کەلەبەری پڕ بکرێتەوە.

شاعیر زۆرن لەوانەی نوکتە و نازکی لە شیعریاندا هەیە، بەڵام بەشی هەرە زۆریان پێیانەوە دیارە جێی نوکتەکە خۆش دەکەن لە شیعردا. بە نموونە لێرەدا شیعرێکی ناوداری دکتۆر ئیبراهیم ناجی میصری دێنمەوە کە بۆتە گۆرانی و کۆڵێکیش مەدح دەکرێ، شاعیر دەڵێ:

و مشینا فی طریق مقمر
تثب الفرحة فیه حولنا
و ضحکنا ضحک طفلین معا
و عدونا فسبقنا ظلنا

بە چاکی لە تێکڕای هەردوو بەیتدا دیارە شاعیر بە خەیاڵیدا هاتوە بڵێ «پێش سێبەری خۆمان کەوتینەوە» کە بەڕاستیی و واتایێکی جوان و تا بڵێی شاعیرانەش، بۆ ئەم مەبەسە لە بەیتی یەکەمدا «طریق مقمر» پەیدا دەکا چونکە واتاکەی پەکی کەوتوە لەسەر تیشکێک سێبەر دروست کات تاکو بە غاردان لەگەڵ خۆشەویستەکەی لێی پێش کەونەوە. دیارە ئەگەر واتایێکی بە خەیاڵدا هاتبا پێویستی بە تاریکی هەبا بە ئاسایی دەیگوت:

و مشینا فی طریق مظلم

جگە لەم لایەنەی خۆهێنان و بردن بۆ سازدانی جێگەی لەبار بۆ واتا لە هەڵبەستدا، شاعیری عادەتی، بەڵکوو شاعیری پێشکەوتووش، لە تاکە بەیتدا هەر تاکە نوکتەیێک گەڵاڵە دەکات و هەر جێگەی ئەو تاکە

نوکتەیەشی بۆ ساز دەبێ – وەک ژووری یەک نەفەریی کە جێگەی یەک نوێنی تێدا دەبێتەوە، کەچی نموونەکانی شیعری نالی ئەوەندە واتایەیان تێدا ڕیز کراوە چاو بەهەڵە دەچێ لە ژماردنیان هیچیشیان جێی بە دراوسێکەی تەنگ نەکردوە. گەلێ لە بەیتەکانی نالی وەک کانگەی گەوهەر وایە تا لێی دەیتەوە گەوهەری تازەی تێدا دیار دەکەوێ. نالی هێندەش ئوستادە لە دارشتنی بەیتەکانی نەک هەر پێوەی دیار نیە خۆی خەریک کردبێ بە ئامادەکردنی جێگە بۆ واتا، جارەهای جار وا بوە دوای لێ بوونەوە لە شی کردنەوەی بەیتێکی و دڵنیا بوون لە گەیشتن بە هەموو واتا و جوانی و نوکتەی ئاشکرا و نهێنی بەیتەکە ئەوسا واتاییێکی تەڕ و تازە لە نکاو خۆ دێنێتە ناو بیبیلەی چاوەوە هەر دەڵێی کالاوی سەخرە جنی لەسەر نابوو و لای دا. ئەمە یەکێکە لەو بەیتانەی هەر جارە واتاییێک بە دەستەوە دەدەن:

هەر چەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چیە نالی کە بڵێ ماچە کەفارەت

واتاییێکی ڕێکوپێک کە وێنەی ئاشکرای وشە و دارشتنی بەیتەکە ڕادەگەیەنێ ئەو ڕاستە واتایەیە کە یەکەم نیگای خوێنەر و یەکەم بیستنی گوێگر بۆی دەچێ:

گوناهی دەمەکەت کە عاشق شەیدا کردن و بێ بەش کردنیەتی لەو دەمەت بۆتە بار. ئەو بارەی سەر دەمەکەش چ قورسایی باری گوناهەکە بێ وەیا ئەو بارە بێ کە لە زاراوەی کوردییدا دەبێتە «لێو بە بار» کەفارەتەکەی ماچە، بەو ماچە قورسایی گوناهەکەش لەسەر دەمەکە هەڵدەستێ، لێو بەبارییەکەش دەڕەوێتەوە بە سڕینەوەی لێوەکان لە ئەنجامی لەیەکتر خشانیان بە ماچ، بەڵام نالی حەددی نیە ئەوە بڵێ و ڕێی ناکەوێ تەمای بە شتی وەهاوە بێ.

ئەو هێندە واتایە ئاشکرایە گەورەترین شاعیر پێی ڕازییە و شانازیشی پێ دەکا. هەموو کەرستەیێکی واتا و جوانی و هێز و سۆز و خۆ بەکەم گرتن و ڕێزنان لە مەعشوق و ... هتادی تێدایە کە کۆکردنەوەیان لە شیعردا بە هونەرمەندی زێدە دەسەڵاتدار و هەستیار و جوانکار نەبێ ناکرێ. بێی و هەر ئەوەندە واتا و جوانی و هێزە بدۆزێتەوە لە بەیتەکەدا شتێکی کەمت نەدۆزیتەوە بەڵام شتێکی زۆرت لە کیس چووە.

هەرچەندە گوناهی «دەمەکە»ت...لێرەدا پۆرگێک هەیە پڕە لە وردەکاریی و فتونی عیشق و عاشیقی. وشەی «دەمەکە» صیغەی «نهی»یە و ئەمرازی «دە»ی بە سەرەوەیە وەک کە بڵێی «دەمەخۆ، دەمەڵێ، دەمەڕۆ...». واتای بەیتەکە لە عاست «دەمەکە...ت»دا بە جارێ دەگۆڕێ لە چاو واتاکەی بەرچاو، چونکە وشەی «دەم» لە ناودا نامێنێ و فیعلێکی نەهی جێی دەگرێتەوە. کە ئەمە وابێ واتاکە وای لێ بەسەر دێ: هەرچەند گوناهی ئەو نەهی کردنەی تۆ لە من بەوەدا کە چەندێکی بۆت ببزوومەوە پێم دەڵێی «دەمەکە» و دەمشکێنێتەوە، ئا ئەم گوناهەی «دەمەکە»ت کە بۆتە باری سەر لێوت بە ماچ نەبێ کەفارەتی نایێ بەڵام نالی حەددی نیە وا بڵێ و ڕێی ناکەوێ.

ئەم دوو واتایە، هەردوویان، لە لایێکەوە هەڵپەسێرە و خۆت خەریک کە لەگەڵ وشەی «حد» کە بە ڕێنووسی کوردی دەبێ «حەدد» بنوسرێ ئەم وشەیە لە ڕستەی «حەددی چیە، حەددی هەیە...»دا بە واتای «ڕێکەوتن و لێهاتن و مافهەبوون» باوە، لەو دوو واتایەی تازەش هێنامەوە هەر وەها بەکارهاتبوو.

له زمانی عەرەبیشدا وشەی «حد» واتای سنووری هەیە کە وا ڕەنگە واتا کوردییەکەی هەر لەو سنوورەوە هاتبێ لەو ڕووەوە کە «حەدد هەبوون» ڕاستەوخۆ سنووری میانی دوو شتان بۆ ئەو کەسە دادەگرێ کە حەددی هەیە. ئەم «حد»ە لە شەریعەت و «اصول الفقه»دا بوە بە زاراوە بە واتای سزای گوناهان ئیتر «حد»ی دزیەتی ٨٠ دارە و هی هەندێ گوناه ڕۆژوە وەیا برسی تێرکردنە وەیا بەندە ئازاد کردنە... کە وشەی «حد» بۆ ئەم واتایە ببەینەوە بەیتەکە دەبێتە پرسیار و وەرام:

هەرچەندە گوناهی دەمەکەت بارە لەسەر لێو
حەددی چیە نالی؟ کە بڵێ ماچە کەفارەت

لە مصرعی یەکەمدا ڕووی وتووێژی شاعیر لەگەڵ یارەکەیەتی، بەڵام لە مصرعی دوەمدا ڕووی پرسیار لە یار وەردەگێڕێ و بای دەداتەوە سەر خۆی، کە ئەمە «مخاطب» گۆڕینێکە زۆر پەسەند بوە لە ئەدەبی کۆندا تەنانەت لەمەدا پەیڕەوی شێوازی قورئانیش کراوە.

بەڵام ڕێی تێ دەچێ نالی لە مصرعی یەکەمیشدا وتووێژی لەگەڵ خۆی بێ و بڵێ گوناهی دەمی نالی کە «مخاطب» ە بۆتە بار لەسەر لێوی، ئەوجار لێی دەپرسێ ئەرێ ئەی نالی «حد» ی ئەم گوناهە چیە کە بۆتە باری سەر لێوت؟ خۆی وەرام دەداتەوە کە هەر خۆشی نالییە، و دەڵێ حەددی ئەم گوناهە ئەوەیە یار بڵێ ماچە کەفارەت. لە شەریعەتدا کەفارەت بۆ خۆی بە واتای ئەو «خدر»ەش دێت کە لێرەدا مەبەستمان بوو.

خولاسە «مخاطب» لە مصرعی یەکەمدا یار بێ وەیا نالی، مصرعی دوەم دەشێ ببێتە ئەو پرسیار و وەرام دانەوەیەی باسم کرد، واتای وشەی «حد»یش ئەو سزایە شەرعییە بێ کە لە «تلک حدود الله»وە وەردەگیرێ. تا ئێستا، وابزانم، سێ تۆژاڵمان لە واتاکانی ئەم بەیتە هەڵگێڕایەوە بێ ئەوە هەستمان کردبێ بە هیچ جۆرە هەناسە سوارییێک وەیا وەتەنگهاتنێک لە لایەن خاوەنی بەیتەکەوە کە «نالی»یە. کە ئینساف بەکاربێنین و دان بە حەقدا بێنین دەبێ بسەلمێنین ئەو سێ واتایە نەک هەر بەسن بۆ بەیتێک بەڵکو لێشی زیادن چونکە ئەگەر وا نەڵێین دەبێ شاعیران مەنع کەین لە گوتنی بەیتی خاوەن یەک واتا و دوو واتا. لەمەدا چ تەگەرە نیە، بەڵام سەیر لەوەدایە جارێکیان لەگەڵ یەکێک لە ئەدیبە ناسراوەکانماندا باسی ئەم بەیتەم دەکرد و بەیەکەوە خەریکی سەرپۆش لەسەر هەڵگرتنی بووین و بە دوا قەتار کردنی ئەو سێ واتایەدا لە نکاو ئەدیبەکە گوتی ئای کە بێ خەبەرین و ئاگامان لەوە بڕاوە وشەی «دەمەکەت» دەشێ بە واتای «خوێنەکەت» بێ چونکە «دەم –دم» لە عەرەبیدا بە خوێن دەڵێن، خۆ دیارە دەم و لێویش کە جوان بوو لە سوورییدا وەک خوێن دەنوێنێ و ڕێی تێ دەچێ بگوترێ ڕشتنی خوێنی عاشقان بە هەموو ڕەنگی سوورییەوە لەسەر ئەو لێوانە بۆتە بار... خولاسە کە زیهن چوو بۆ لایەنی واتای خوێن لە وشەی «دەم»دا، بەیتەکە سەرلەنوێ دەبێتەوە بەو زەویە نەور و تەڕەی کە وا بە ئومێدی ئاوی زۆر بیری لێ هەڵدەکەندرێ و لە ئەنجامدا کارێزی لێ پەیدا دەبێ.

دەبینی هەڵگوشینی شیعری نالی تا ئەو ڕادەیە وشکایی واتاکانی دێت کارێکی بە کێشەیە نەفەسێکی درێژی پێ دەوێ. سەرەڕای کێشە تا بشلێی ورد و چاوخەڵەتێنە، مووقلاشی و زەڕڕەبینی نەبێ زەفەریان پێ نابات، ڕەنگە ئەوساش زەفەر پێ بردن هەر یەکجار زەحمەت بێ. باڵم پاداشی هەڵێنانی

گەوهەرەکانی لەزەتێکی ئەوەندە گەورە و بێ هەمتایە هەموو خۆ پێوە ماندووکردنێک و لەگەڵ خەریکبوونێک دێنێ. چ سەیرێکیش لەم گوتەیەمدا نیە، چونکە ئاگامان لێیە دەوڵەتانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا خەریکن بۆ کاری زیهن بزێوی وەک شەترەنج وەیا یاری لە شەتەرنج بەرەژێرتر فێرگە دەکەنەوە و پسپۆڕ و ئوستادی شارەزا تەرخان دەکەن و پاداشی گەورە دادەنێن بۆ سەرکەوتوەکان لەو یاریانەدا، تەنانەت هاڤرکێی نێو دەوڵەتانی بۆ ڕێک دەخەن و جیهان بە گەلان و بە حکومەتانیەوە پێیانەوە خەریک دەبن ئیستگەکانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن خەبەری بزافتنەوەی بەردێک لەو بەردانەی سەر تەختەی شەترەنجەکە بە خەڵق ڕادەگەیەنن وەک ئەوەی ڕووداوێکی گرنگی ئابووری وەیا ڕامیاری وەیا کۆمەڵایەتی وەیا زانستی ڕووی دابێ. خۆ دەشزانین ئەم یاریە و هەموو یارێکی وەک ئەو هەر هێندەی سوود تێدایە کە زیهنی چەند کەسێک لە پەراوێزی خۆیدا تیژتر دەکا، هەڵسوڕ و داسووڕی یاریچییەکانیش هونەری پۆسپۆڕانە نیشان دەدەن سەرەڕای ئەوە کە یاریەکە بۆ خۆی میراتێکی کۆنی هونەری ئادەمیزادە، خۆ هەرچی جیهان هەیە ببێتە شەترەنجزان یەک لوقمە نان ناخەنە ناو زاری مرۆڤێکی برسییەوە.

وا لەم کاتەی کە ئەم دێرانەی تێدا دەنووسم و ڕێکەوتی ڕۆژی چوارشەمۆی ٢٧ ی تشرینی دوەمی ساڵی ١٩٧٤ ە بەشێکی یەکجار زۆری ئەفریقا دووچاری قاتوقڕی بوە و بە ملیۆن خەڵق ئاوارە بوون بە دوای خۆراکی نەمر و نەژییدا چەندین هەزار کەسیش لە برسان مردن و چەندین هەزاری تریش خەریکی مردنن، کەچی بلیمەتەکانی شەترەنجزانی سۆڤێت و ئەمریکا و دەوڵەتانی تر بە یاریدەی حکومەتەکانیانەوە خەریکی «کش مات»ی شەترەنجن. نە خۆیان و نە حکومەتەکانیشیان بیر لەوە ناکەنەوە پارە و مەسرەفی ئەو یاریی وهاڤرکێیانە بدەن بە برسییەکانی ئەفریقا. کەسیش گلەییان لێ ناکا و پێیان نالێ ئای چەند بێ ڕەحم و بێ ئینسافن لە حاڵێکدا برا ڕەشەکانمان گیان دەدەن بە دەست برسیەتییەوە ئەم دەوڵەتە ئاتۆمیانە خەریکی کەیف و بەزمی شەترەنجن.

ئەوەی ڕاستی بێ منیش لە لای خۆمەوە چ گلەییەکیان لێ ناکەم و دەزانم برسی بوونی ئەفریقا دەخلێکی بەسەر شەترەنجی رووس و ئەمریکاوە نیە. ئەو چەند ملیۆنەی سەرفیش دەکرێ بۆ شەترەنج دەبێ هەر سەرف بکرێ دەنا یاریەکە کوێر دەبێتەوە، لەجیاتی برینی مووچە و بەراتی شەترەنجزانانیش باشتر ئەوە بوو لە مووچە و بەراتی چەکی شەڕ کەم بکرێتەوە وەیا مەسرەفی پۆلیسی نهێنی دابشکێ... بەڵام کە ئەمە وابێ و هێندەم بەلاوە ڕوون بێ دەبێ بشزانم، ئەگەر شەوکوێر نەبم، خەریک بوون بە شیعری نالییەوە بە تایبەتی بۆ ڕۆشنبیرێکی کورد صەد جاران پیرۆزتر و بایەخدارتر و بەشەرەفترە لە خەریک بوونی ڕووسێک وەیا ئینگلیزێک وەیا عەرەبێک وەیا کوردێک بە یاری شەترەنجەوە، نەک لە یەک سەر بەڵکو لە گەلێک سەرەوە:

١- هەروەک یاری شەترەنج زیهنی یاریچی تیژ دەکا شیعری نالی لەویش زیاتر زیهنی ڕۆشنبیر دەکاتەوە و ڕایدێنێ بە هەڵێنانی مەتەڵی زیهنی لە مەیدانەکانی ئەدەب و وەک ئەدەبدا کە ڕامیاریی و ئابووری و هونەریی... یە.

دەتوانم گرەو بکەم لەسەر ئەوە دۆزینەوەی تەڵەی شەترەنج کە گەورەترین زانای شەترەنج نابێتەوە کەمتر زیهناکری دەوێ لە دۆزینەوەی تەڵەی واتا کە نالی خستۆتیە نێوان هەندێ هەڵبەستەکانیەوە. کە دەڵێم «گرەو دەکەم» ئەوە بزانە لە پێشەوە گرەوەکەم بردۆتەوە چونکە نزیکی ١٥٠ ساڵ تێپەڕیوە بەسەر بەشێکی ئەو تەڵانەی نالی تا ئێستاکەش بە کەس نەڕەواوەتەوە.

٢- خەریک بوون بە شەترەنجەوە هەر لە مەیدانی شەترەنجدا زیهن تیژ دەکا، ڕەنگە لە مەیدانەکانی «انسانیات»دا زیهن کوێر کاتەوە بە پێچەوانەی نوکتە شیعری نالی کە بە بەریەوە هەیە زیهنی مرۆڤ بکاتەوە لە هەموو مەیدانەکانی «انسانیات»دا چونکە خۆی یەکێکە لەو مەیدانانە. باوەڕم هەیە تۆ کە توانیت واتا نهێنیەکانی شیعری نالی هەڵێنی بە ئاسانی دەتوانی درۆ و فێڵبازیی پێشەوایێکی سیاسەت وەیا تەریقەت تێبگەی و خۆتی لێ بپارێزی، بە مەرجێک ترست نەبێ لە دانهێنان بەڕاستیدا کۆمەش نەکەی لە دۆزینەوەی درۆ و دەلەسەی کەسێک کە خۆشت دەوێ وەیا لە پلەی حیزبایەتییدا لە خۆت هەورازترە.

٣- ئۆینی شەترەنج بەرتەسکە لە ڕوقعەی شەترەنجەکە تێناپەڕێنێ، لەوانەیە نەخوێندەوارێک ببێتە گەورەترین زانای شەترەنج. بە نموونە دەڵێم کاک نوری برای کەک موستەفای کاکی هیران شەترەنجی لە پسپۆڕەکانی ئینگلیز دەبردەوە، خۆ ئەگەر بە تەرازووی شەهادە و خوێندنی ڕەسمییان هەڵکێشین کاک نوری مەکتەبیشی نەدیتبوو. نوکتەی شیعری نالی نەک هەر نەخوێندەوار تێی ناگا، تاک تاکە خوێندەوار نەبێ سەرەدەرییان لێ ناکا ئەویش لە هەموو نوکتەکان نا، بە ئاسانیش نا. بە تەنها زیرەکی و وردبینی چەکی ئەو شەڕەنین کە شیعرەکانی نالی بەرپای دەکەن. دەبێ لەگەڵ زیرەکییدا هەموو زانستەکانی سەردەمی نالیش کۆببێتەوە و کەڵەکەی پێ بکرێ لەسەر شیعردۆستی و ئاگاداریی فنونی ئەدەبی کلاسیکی و ئاشنایی بە دیوانی زوربەی شاعیرەکانی ئیسلام. ڕوقعەی واتا و نوکتەی شیعری نالی سەرەڕای زەکای مرۆڤ هەموو ئەدەب و زانستەکانی ئیسلامی سەردەمی «نالی»یە. سەیر لەوەدایە شەترەنجیش یەکێکە لەو کەرستانەی پەکی لەسەر دەکەوێ بۆ زانینی واتای هەندێک لە بەیتەکانی نالی:

«ماتم» وەکو زولفەینی سیەهـ گرتی سەراپات
پۆشی لە ڕوخت تەعبیەیی بەیدەق و شامات

وشەی «شامات» ناچارت دەکا بزانی «شا» لە یاری شەترەنجدا «مات» دەبێ لە پێشەوەش مەجبووری کردبووی کە بزانی لە عەرەبیدا «شامات» ڕێژە جەمعی وشەی «شامە»یە بە واتای «خاڵ» کە لە ڕووی یاردا وەک بەیدەقی سەر تەختەی شەترەنج «تعبیە» کراوە و «ماتم - ماتەم» و زولف پۆشیویانە.

کە بێین بەراوردی شیعری نالی بکەین لەگەڵ یاری شەترەنجدا، لە هەر ڕوێکەوە بێ ئەو بەراوردیی کردنە، دەبینین بەڕاستی شەترەنج یەکێکە لەو نۆکەرانەی دەستەونەزەر ڕادەوەستن لە دیوانی شیعری نالیدا. لە نوقتەی بەرامبەردا، یاری شەترەنج کە خۆی کەرستەیێکی شیعری «نالی»یە چ پەکی نەکەوتوە لەسەر تێگەیشتنی شیعر، هی نالی بێ یا شاعیرێکی تر، شەترەنج دیوان و دیوەخانەی نیە زانستێکی دەرەوەی خۆی ببێتە نۆکەر تێیدا. لەم مەیدانەدا شەترەنج وەک ئەو بۆرە پیاوەیە دەسەڵاتی بەسەر کەسدا ڕاناشکێ مەگەر بەسەر خۆیدا، ڕوتەیێکە لە ناو کۆڕی مرۆڤی کۆک و پۆشتەدا.

٤- ئەمڕازی یاری شەترەنج بە هەموو هونەری خۆی و شارازایی و زیرەکی شەترەنجزانەوە تەختە و بەیدەق و پەیکەری ڕوخ و فیلە کە هەموویان بێ گیان و سارد و سڕن، لە خۆیانەوە بەدەنگ نایەن و چ پەیامێک ڕاناگەیەنن ئەگەر من و تۆ بە دەنگیان نەهێنین، بەڵام ئەمڕازی شیعر، هی نالی بێ وەیا هی شاعیرێکی تر، وشەی واتادار و هەستیارە کە زادەی دڵ و خوێن و مێشکی خاوەنەکەیەتی. دەوجا بۆ

خۆت تێفکرە لە جوداوازیی میانی دوو هۆی زیهن بزێو کە یەکێکیان لە بەردی ڕەق و یەکێکیان خورپەی هەناو بێ.

من لێرەدا ئەم لایەنەش ناکەمە یارمەتیدەری شیعر کە بڵێم لێی دەوەشێتەوە ببێتە ڕابەری مرۆڤ بۆ ڕێی چاکە لە حاڵێکدا شەترەنج چ ڕێیان بە کەس نیشان نادا، چونکە مومکینە بگوترێ شیعر لەوانەیە ڕێی خراپیش بە مرۆڤ نیشان دات نەک هەر هی چاک، قسەکەش ڕاستە بەڵام ئەم دوو بەختییە وەنیە هەر لە شیعردا پەیدا بێ، هەرچی بەرهەم هەیە وایە یەک لەوان باروت کە شتێکی زۆر چاکە بۆ ڕێگە پێخۆشکردن تا بشلێی بەدە بۆ پیاو پێ کوشتن. شەترەنج بۆ خۆشی لەوانەیە بە ڕێکوپێکی بکرێ لەژێر سەرپەرشتیکردنی لایەنی بەرپرسی دەربەستی چاکە و خراپەدا، لەوانەیشە ببێتە قومارێکی ئاسایی کە هەر تەڵفاندنی کات و ماڵی لێ ڕوودەدات. من لەم بەیەکدی گرتنەی شەترەنج و شیعردا خۆم ناکەم بە واعیز و قەمچی هەڕەشە لێکردن بە دەستەوە بگرم وەک مامۆستاکانی سەردەمی سوختەخانە پەند و ڕەوشت و ئایین فێری خەڵق بکەم، تەنها لە رووی بایەخ و نرخی زیهنی و هونەریی و مرۆڤایەتی سادەی ڕەنگ لێ نەدراوەوە بە یەکتریان دەگرم بەمەشدا بەلای شەترەنجمدا شکاندوە چونکە شیعری پەند و دینداریی تا بڵێی زۆرە، قسەی دژی یاریی و خۆخافڵاندن ئەویش هەر زۆرە کە شەترەنجیش دەگرێتەوە و دەیشکێنێتەوە.

کە بمانەوێ لەسەر ئەم بەیەکدی گرتنە بەردەوام بین دەتوانین چەند ئاڵقەیێکی تریش بخەینە سەر زنجیرەی ژمارەی ڕاکشانی شیعر بەسەر شەترەنجدا بەڵام پێویستی بەم ئەرکە نیە، چی تازە لە گوتنی بوومەوە بە سەر و زیادیشە لە مەبەس. نیازی بنجی لە هێنانە ناوی شەترەنج ڕاکێشانی سرنجی ئەو خوێندەوارانەیە کە بێ پەروا و بە شانازییەوە شیعری نالی و ئەمسالی نالی بێ بایەخ دەکەن و دەکەونە دژی. چ گومانم نیە لەوەدا کە ئەم تەرزە خوێندەوارانە ڕۆژەک لە ڕۆژان خەیاڵیان بۆ ئەم لایەنەی یاریی شەترەنج و بایەخ پێ دانی نەڕۆیشتوە. دەنا دەبوو یەک لە دوو کاران بکەن: یا واز بێنن لە دژایەتی ئەدەبی کۆن کە مەعلوومە هەزار جاران لە شەترەنج سوودبەخشترە یاخود بکەونە دژی شەترەنج و یاریەکانی وەک ئەویش، ئەو حکومەتانە و ڕێکخراوانەش تاوانبار بکەن کە خۆیان و عالەم بە شەترەنجەوە خەریک دەکەن. دەمێنێتەوە بڵێین ئەدەبی کۆن مێشک و دڵی خەڵق بۆ لای بیروباوەڕی کۆنەپەرستانە ڕادەکێشێ کە ئەمە زیانی بەولای هەموو سوودێکەوەیە لێی وەربگیرێ، لە زیانی یاریش پترە کە هەر بریتییە لە بەفیڕۆچوونی کات و چالاکی و کار ناکاتە سەر بیروباوەڕ و دڵ و دەروون. بۆ بەرپەچ دانەوەی گوتەیێکی وەها کە ڕۆشنبیری ئەمرۆ لە دژی ئەدەبی کۆن بە زیهنیدا تێپەڕێ دوو وەرامم هەیە لێرەدا دەیان کەم بە پاش گەزکەرەوەی ڕەخنەی ئەوتۆیی، چەندین وەرامی تریشم هەن خوێنەریان پێوە خەریک ناکەم:

وەرامی یەکەم: ڕابردووی میللەتان هەر ئەدەب و شیعری تێدا نەبوە کە ئێستا ئێمە بیکەین بە نموونەی پاشکەوتوویی و بە شیر و خەنجەری ڕەخنە و نەفرین ئەنج ئەنجنی بکەین. شیعر و ئەدەب دێرێکین لە رووپەڕەی ژیانی کۆمەڵایەتی کۆن، لە پێش ئەودا و بە دوا ئەودا چەندین دێڕ دێن رووپەڕەکە پڕ دەکەنەوە. کە ئێمە ئەوەندە خۆمان هەڵدەینەوە بە دژایەتی شتی کۆنەپەرستانە و لە پەنا ئەو خۆهەڵدانەوەدا ئەدەبی کۆن تاوانبار بکەین و لە ناوی ببەین دەبێ ئەم دڵسۆزییە بێژۆکەمان بە گژ هەموو ڕابردوومان بێنێ و بەرمان داتە گیانی هەموو مێژوو بە هەموو ڕووداو و کردار و گوفتاریەوە نەک هەر

تاکە میراتی شیعر، یەخە گیری سەرلەبەری خەڵقەکەشمان بکا بە مەلا و شێخ و کاسب و فەللاح و توجاریەوە نەک هەر شاعیر.

خولاسە ئێمە ئەگەر دەست درێژ کەین بۆ خنکاندنی شیعر و شاعیری کۆن دەبێ تێکڕای ڕابردوو لە ناو ببەین و بسڕینەوە چونکە بەو گەز و گرییەی شاعیر دەکاتە کۆنەپەرست هەموو ڕابردوو کۆنەپەرستە تەنانەت شیعر لەچاو زوربەی لایەنەکانی تری بیروباوەڕی کۆمەلایەتی لێرە بە پێشەوە زۆر بە پێشکەوتووش دەژمێررێ. تۆ بێنە شیعری نالی وەیا حافظ وەیا ابو العلاء المعری وەیا مەلای جزیری بخە تەنیشت ورێنە و گڕوگاڵە جنۆکاوییەکانی فەللاح و کاسبێکی ٢٠٠ ساڵ پێش ئەمڕۆ دەبینی شیعرەکان وەک شۆڕش خۆ دەنوێنن لە چاو ئەو ورێنە یەکجار دواکەوتوەدا. گیانی نەسەلماندن و ڕێزلەخۆگرتنی شاعیرەکانیش وەک شیعرەکانیان دە جاران لە گیانی سەرکزەلانە و خۆ بەکەمگرتوانەی چینی هەژاری ئەو سەردەمانە مردانەتر و ئازایانەتر هەڵدەچەقن لەبەر چاوی بینەری ئەمڕۆدا. کە بێین و چینی هەژاری لەمەوپێشیش بکەینە بەرەوان و لە ڕەفتاری وانەوە حوکم بەسەر ئەو شاعیرانەدا بدەین، ئەوساش شاعیرەکان لەچاو زوربەی میللەتدا هەر لە پێشەوە دێن چونکە چینی هەژار ڕێزیان لێ ناون و لە خۆیان بە پشتەوەتر داناون.

من کە ئەم ڕاستییە دەڵێم ڕقی خۆمی پێ هەڵناستێنم لە کرێکار و جوتیاری دوێنێ کە نەیتوانیوە و نەیزانیوە شۆڕشگێڕ بێ، کە واقیعی کرێکار و جوتیاریش لە تەنیشت واقیعی شاعیری کۆن دادەنێم بۆیەمە تاکو ئەو ڕۆشنبیرەی دەست درێژ دەکا بۆ کوشتنی شیعر و شاعیری لەمەو پێشمان چ چاری نەمێنێ و دەست بگێڕێتەوە لەو ستەمە چونکە کە دەست نەگێڕێتەوە لە شاعیر و ئەدیبی کۆن دەبێ دەرحاڵ خۆ بکاتە جەللادی بێ فێڵی عەمەلە و فەللاحی لێرە بە پێشەوەش. هەرگیز ڕەوا نیە ڕێ بدرێ بە ڕۆشنبیرێکی ئەمڕۆ شانازی بکا بە خۆیفدانی دەست نەپاراستن لە کوشتنی شیعر و شاعیری لەمەوپێش بە ناوی دژایەتی بیروباوەڕی پاشکەوتوو لە حاڵێکدا ماوەی بە خۆی داوە کوڕێنی بکا بە هەژاردۆستی و پرۆلیتاریاپەرستی کەچی هەرچی بیری پاشکەوتوو هەیە لای ئەو هەژارە بێچارە هێلکەی کردوە و جووجەڵەشی هەڵێناوە. دەبێ لەو ڕۆشنبیرە بگەیەنین بە کوشتنی شاعیر خۆی دەکاتە جەللادێکی بێ داد و ستەمکار کە هیچ عوزرێکی بە دەستەوە نەبێ، چونکە ئەو لەو کوشتنەدا پێشکەوتووترین تاقمی مێژوو دەکوژێ و دواکەوتووترین تاقمی مێژووش ئازاد دەکات کە ئەمە ڕاستەوخۆ دەبێتە «هەلپەرستی» بێ پێچ و پەنا لەو ڕووەوە کە هەموومان دەزانین بە ڕواڵەت خۆدانەپاڵ چینی هەژار بۆتە مۆدەی ئەم ڕۆژانەمان بە زۆریش خۆدانەپاڵەکە چی تێ ناچێ وەک مەسەلە زۆر مەشوورەکەی «خەنجەر لە کا». کە عوزری شاعیری لەمەوپێش نەسەلمێندرێ لەوەدا کە نەیتوانیوە و نەیزانیوە شیعری ئازایانەتر و ئازادانەتر هەڵبەستێ دەبێ عوزری عەمەلە و فەللاح و کاسب و خەڵقی تریش نەسەلمێندرێ لەوەدا نەیانتوانیوە و نەیانزانیوە، هەر نەبێ، بەقەدەر شاعیری سەردەمی خۆیان پێشکەوتوو بن.

ئەم «بانێکە و دوو هەوا»یە میللەتی نەخوێندەواری لێرە بە پێشەوە نەیسەلماندوە چۆن ڕۆشنبیرێکی سەردەمی ئاتۆم لە خۆی دەسەلمێنێ وەیا بەخۆی ڕەوا دەبینێ! ڕۆشنبیرێک کە شیعری نالی ڕەفز کا دەبێ ئایین و میرات و بازرگانی و مارەکردن و تەلاقدان و جووتی گاڕەش و ئاوی ئاوبارە و ئاشی ئاو و دەستاڕی گەنم و کرەی چەڵتوک و هەموو سەروبەرێکی تری ژیانی سەردەمی نالی ڕەفز کا چونکە شیعری نالی بەشێکی پێشکەوتوە لە ناو پەراوێزی تێکڕای ئەو کەلەپۆرەدا. خەڕەکی خەڕەکرێس و تەشی

تەشیرپس لە چاو سەردەمی خۆیدا کە هەردەکاتەوە سەردەمی خەرەک و تەشی. شیعری ئەحمەدی خانی لە ریزی پێشکەوتووترین شیعری سەردەمی خۆی و دوای خۆشیەوە دێت کە ئەوسا گەلی کوردی بێچارە لە باری ژیانی مادیەوە چی ئەوتۆی لە ژیانی سۆمەر و ئاکاد تێنەپەڕاندبوو.

دەتوانم بلێم ئێستاش ناوچەی ئەوتۆ هەیە لە کوردستاندا فەللاح و شوانەکانی نموونەی مرۆڤی چوار هەزار ساڵ لەمەوپێشمان نیشان دەدەن کەسیش ڕێی نیە بلێ دەبێ ئەمانە لە ناوببرێن چونکە لەچاو رۆژگاری خۆیان دواکەوتوون. کە ئەمە وابێ بۆچی فەللاح و شوان دەشێ فەتوای لەناو بردنیان دەرچێ کە هات و بوون بە شاعیر.

چەند سەیرە ڕۆشنبیری کورد ئەمڕۆ باری زیهنی و فەلسەفی و بیروباوەڕی لەو ڕادەیەدا بێ کەسێکی وەک نالی ببەخشێ و گلەیی لێ ناکا ئەگەر شاعیر نەبا و جوتیارێکی جنۆکەپەرست با، جوتیاریش تاوانبار بکا ئەگەر شاعیر با. بەو پێیە دەبێ ڕابردوومان بە باهەڵدراویی خۆش بوێ و تا سەرەوبنی نەکەین و ڕێزی لێ نەگرین. زۆر زەحمەتە دڵ و دەروون و بیروباوەڕی وەها لە هیچ کەلەبەرێکی منطقەوە ئاخاوتنی لەگەڵدا بکرێ، بۆ کەسیش نالوێ تەپوتۆزی بە سەهووچوونی لێ بتەکێنێ تا لە خۆوە لێی دەتکێ چونکە لە هەڵوەستێکدا نیە هیچ شت لە هیچ کەس بسەلمێنێ. ئەوەی چاوەڕوان دەکرێ لە بەسەهووچوونی قووڵ، پتر تووڕە بوون و گێف بوونەوەیە لە بەرامبەر هەر ڕاستکردنەوەیێک کە دۆستانە بەرەوپیری بچێ و لە عاست هەر ڕەخنەیێک کە برایانە لێی بگیرێ. گوتەی کۆنینەی «کە گوترا حەق ئاو ڕادەوەستێ» بۆ مرۆڤی عادەتی بە ڕاست دەگەڕێ، مرۆڤێک بە سەهووچوونی لێ ببێتە فەلسەفە ڕاستییان بە حەق نازانێ تا بۆی ڕاوەستێ... بە داخەوە.

وەرامی دووەم: بیروباوەڕی ئەم تەرزە خوێندەوارانەش ڕۆژەک دێ ببێتە کەلەپوری ڕابردوو و چینی پاشەڕۆژ بە قێزوبێزەوە سەیری بکەن و لچک و لێوی لێ هەڵێنن وبلێن ئای لەم بیروباوەڕە دواکەوتوە قوندیلەیەی سەردەمی تاریکستانی کۆن! کە ئەمە دەڵێم زۆرم حورمەتی ئەو خوێندەوارانە و بیروباوەڕەکانیان گرتوە بەوەدا کە بێبایەخکردنیان دەخەمە بەر حوکمی دواڕۆژ چونکە، ڕاستییەکەی، لە ئەمڕۆوە ڕێی بێبایەخ کردنیان لەبەر هەموو کەسێکدا ڕاست و ڕەوانە نەک تەنها لە رووی ئاشکرایی بەسەهووچوونیانەوە بەڵکو بەهۆی کرداری خودی خۆیانەوەش چونکی کە حەڵاڵ بێ بۆ وان ئەدەبی غەیری خۆیان نابوود بکەن حەڵاڵیشە بۆ یەکێکی تر ئەدەبی وان نابوود بکات.

زۆر بە ئاسانی و ئاسایی دەتوانم بەو کەسە بلێم کە ڕابردوومان ریسوا دەکات و ڕۆژگاری ئێستاکەمان بە حەرامزادە لە قەڵەم دەدات، تۆ کە بێئینسافانە حازرمان لێ دەکەیتە منداڵی بیژووی ڕابردوو، سەر لە نوێ، دواڕۆژیشمان دەکەیتەوە بە منداڵی حەرامزادەی ئەمڕۆکەمان چونکە گومان لەوەدا نیە تۆ کە نەتوانی دەماری پەیوەندیی ئێستا کە لەگەڵ ڕابردوو بدۆزیتەوە و بیانکەیتەوە بە باوک و ڕۆڵەی شەرعی، هەر بە جارێ ناتوانیت دواڕۆژێک پێک بێنیت کە بشێ پێی بگوترێ ڕۆڵەی شەرعی ئەمڕۆ... ئەمە ناتوانیت بایی ڕازی کردنی خۆت چ جایی پێڕازیی بوون و سەلماندنی خەڵقی تر. خۆ تۆ خاڵق نیت لە بورجی عاجیتەوە ڕۆڵەی دواڕۆژ لە دایکی ئەمڕۆکە بەوەلەد بێنیت بە پێی وەسیقەی مارەکردنی لە باوکێکی کە گۆڕانی مێژوویی ڕاستەوخۆی بێ درۆ و فێڵ و فەرەج بێت. تۆ کە خالق نیت ساحیریش نیت بە چاوبەستەکێ وەسیقەی ساختەمان بە دروست بێنیتە بەر چاو یاخود چاوی مرۆڤی دواڕۆژ نابینا کەیت و ئەو هەڵەیەی پێ بسەلمێنیت کە خۆت مەبەستتە.

خۆ بە سەهووبردن لە عاست «ممکن و ناممکن» هەموو ڕێگەیێکی منطق و هۆش و لێکدانەوە پەک دەخات. خواهشت کردنی بیروباوەڕی مۆدێلی ١٩٧٠ لە شاعیری ١٨٥٠ ڕێ دەدا خواهشت بکرێ لە شاعیری ئەمڕۆمان فڕۆکەمان بۆ دروست کا بە نووکی ئەو خامەیەی لەو زیاتر شک نابا، لە خەیاتیش خواهشت بکرێ بە دەرزیەکەیە بیری نەوتمان بۆ لێدات.

خولاسە هەموو ناموِمکینێک خواهشت بکرێ لە هەموو کەسێک، بەر لە هەموان ئەوان ڕۆشنبیرانەی خواهشتی ناموِمکین دەکەن لە ڕۆژگاری ڕابردوو.

باوەڕهێنان بەوە کە شیعری کوردی صەدەی نۆزدەم مردوە وەیا کاتی بەسەرچوە وەک باوەڕ هێنانە بە مردنی دوێنێی خۆت وەیا هەر نەبێ بەسەرچوونی. من کە ئەمە دەڵێم هەر حیسابی بەسەرچونی پێنج شەمۆ و داهاتنی هەینیت، بیروباوەڕی ئەمڕۆشت لەهی دوێنێت جودا بێت چ بە دوێنێی خۆشت ناڵێی مردوو وەیا دواکەوتوو ڕەنگە شانازیش بکەیت بە گۆڕانی قەناعەتەکانت لە دوێنێوە بۆ ئەمڕۆ و بڵێیت ئەمە بەڵگەی بەرەوپێشەوە چونمە. خۆ ئەگەر نەختێک نیگات فراوان کەیت و هەندێکیش ئینساف بخەیتە ناو نیگاکەتەوە دەتوانی فەتوای «نەمردن و بەسەر نەچوون» بۆ ئەدەبی لە خۆت بە پێشەوەش دەرچوێنیت وەک بۆ ڕابردووی شەخسی خۆت دەرچواند، ئەوسا بە دڵێکی حەسایەوە و بێ گرێ و گاڵ خۆت بە میراتگر و ڕۆڵەی شەرعی ئەو ڕۆژگارە بژمێریت، کە بەڕاستیش هەر وایت، و هەوڵ دەیت میراتەکە دەوڵەمەندتر کەیت و بەرەوپێشەوەتری بەیت، دوایش دەوری کەیتەوە بۆ دواڕۆژێک کە ئەویش ڕۆڵەی شەرعی خۆت دەبێت.

میللەتانی تریش وەک کورد، دە هێندەی کوردیش، ئەدەبی کۆنیان هەبوە و پارێزراوە. ئەو میللەتانە جارێکی تریش لە کورد بەختیارترن لەوەدا کە ڕۆشنبیری ئەمڕۆیان ئەدەبی کۆنیان تاوانبار ناکەن. بەڵێ ڕاستە ئەو میللەتانە هەر خاوەنی ئەدەب نەبوون، باری مادیشیان لەچاو ڕۆژگاری کۆن پێشکەوتوو بووە، لەمەوە ڕەنگە بگوترێ لانی مادی پێشکەوتوو شەفاعەت دەکا بۆ ئەدەبەکەیان ئەگەر پاشکەوتووش بووبێ، کەچی من دەڵێم دەبێ بزانین ئەم ڕاستییە لەسەر ئەدەبی کورد دەکاتەوە نەک دژی دەوەستێت چونکە عوزرێکی گەورەی بە دەستەوە دەدا لە ڕووی ئەوەوە کە دواکەوتنی باری مادی و کۆمەلایەتی کورد ڕێی بڕیوەتەوە لە ئەدەبەکەی کە پێشکەوتوتر بێت، ڕەنگە لە هەمان کاتدا گلەیێکیش بێنێتە سەر ئەدەبی ئەو میللەتە پێشکەوتوانە بەوەدا کە باری مادی دەوڵەمەند و پێشکەوتویان دەبوا ئەدەبێکی پێشکەوتووتر بەرهەم بێنێ لەوەی کە هەبوە. ئەگەر چاومان ڕەشکەوپێشکە نەکات و مێشکمان لەق نەبووبێت ڕێمان هەیە بڵێین ئەرێ ئەی بوێژی فارس و تورک و ڕووس و عەرەبی پێش صەد ساڵ ئێوە کە لە دەوروبەرێکی یەکجار دەوڵەمەندتر بوون و ژیان لەچاو هی کورد بۆچی هەڵبەستتان لە هی نالی و شێخ ڕەزا و مەولانا خالید پێشکەوتووتر نەبوە؟ کوا ئەو واتا و وێنە سیحراویەتان کە لە ژیانە دەوڵەمەندەکەتانەوە تیشکی دابێتەوە بۆ ناو هەڵبەستتان و هاوتای ئەو لە واقیعە هەژارەکەی نالی تیشکی نەدابێتەوە؟ بۆ دەبێ حاجی قادر لێتان دانەبڕێ وەیا کەیفی جوانڕۆیی شان بە شانتان بێت؟

لێرەدا سەرگوزەشتێکی کورتیلە دەکەمە پاڵپشتی قسەکانم: چەند ساڵێک لەمەوبەر قوتابیەکانی کورد لە قاهرە پرسیارێکیان کرد لە شاعیرێکی ئێستاکەمان دەربارەی نالی و هێزی لە شیعردا. لەوەرامدا پێیانی گوت بەسە بۆ دەرخستنی پایەی نالی کە بڵێم لە بەیتێکی دڵدارانەدا وەسفێکی خورما و دارەکەی

کردوه به خەیاڵی هیچ شاعیرێکی عەرەبدا نەهاتووە، دەشزانین دارخورما ماڵی بێفێڵی عەرەبە و نالی لێی مێوانە:

ئەتۆ قوربان نخیلی یا ڕطابی
وەها شیرین و سینە نەرم و دڵ ڕەق

بە دوا ئەو بەیتەدا بەیتێکی تری نالی دێنمە ناو قسەکانمەوە کە وەسفی بیابانی حیجازی پێ کردوە ئەویش تۆزی نەشکاوە لە لایەن شیعری هیچ شاعیرێکی عەرەب کە وەسفی بیابانی کردبێ. ئەمە دەڵێم لە عاست تێکڕای ئەو هەڵبەستانەی خۆم خوێندومنەوە، کە شتی تری زێدە نایاب هەبێ لە وەسفی بیاباندا و من چاوم پێی نەکەوتبێ بەر ئەم قسەیەم ناکەوێ:

سماقی احمرە «یاقوت»ی ڕوح و ئاوری نەفسە
حصاتی ابیضە یا شهبی نجم و ڕجمی شیطانە

بزانە لە مەقامی جەزبەگرتنی بەرەو کەعبە ڕۆیشتن نالی بەردە سماقی سور و وردە چەوی سپیلکەی ڕێی حیجازی بۆ کوێ بەرز کردۆتەوە. تو خوا بە وردی سەیرێکی ئەم ڕیزکردنەی «قوتی ڕوح» و «ئاوری نەفس»ی نیوە بەیتی یەکەمی بکە کە لە وەسفی بەردەسماقدا هاتوە چۆن بە ئاسایی و بێ نەفەسسواریی لە خۆوە بەرامبەر «شهبی نجم» و «رجمی شیطان» وەستاون؟ قوتی ڕوح لەگەڵ شهبی نجم جووت هاتوە ئاوری نەفسیش لەگەڵ ڕەجمی شەیتان!!! کاکە لێی ورد بەوە جیهانێکی سیحری حەڵاڵ وا لەبەرچاوتە نە سەری دیارە نە بن.
من کە بە گەرمی لەسەر ئەدەبی کۆنمان دەکەمەوە یەک وشەی توانجم لە ئەدەبی ئەو کەسانە نەگرتوە بێ ئینسافی دەکەن لەگەڵ ئەو ئەدەبەدا. نەک هەر ئەمە و بەس، هەرگیزیش ناڵێم ئەدیبی کورد دەبێ لەسەر شێواز و ڕێبازی شاعیری لێرە بە پێشەوەمان بڕوا و ڕێگەی تازە داهاتوو لە خۆی حەرام کات. ئەوەی ڕاستی بێ پارچە هەڵبەستی نەوباوی ئەوتۆم دیوە سەد سڵەواتم بۆی لێداوە هەرچەند واتاکانی لە پشت پەردەیێکی ئەستووری ڕەمز و هێما و داپۆشراوییدا خۆیان بزر کردوە تا ئەو ڕادەیەی بە زەحمەت تێیانگەیشتووم یا هەر تێیان نەگەیشتووم .
بە لای باوەڕی منەوە شاعیری نوێی ئەوتۆمان هەیە خەریکە هەنگاو هەڵێنێ بۆ بەرەوپێشەوەی «گۆران» و قۆناغەکەی چ لە ڕووی ڕواڵەت چ لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بێ. مەبەسیشم لە ناوەڕۆک مەفهومی سیاسی و فەلسەفی نیە، مەبەسم ڕژانی نەفسی شاعیرە بۆ ناو هەڵبەست جا ئەو نەفسە چی تێدا دەبێ با ببێ. هۆیەکی زێدە ئافەرین کردنیشم لەو شاعیرە «وەیا ئەو شاعیرانە» ئەمەیە کە خۆی ناکاتە عەبدی شێواز و ناوەڕۆکی یەکێکی لە خۆی بە پێشەوەی وەک «گۆران» بەڵام لە هەمان کاتدا هەزار حەیف و مخابنی بۆ دەڵێمەوە کە دەبینم هێندە بێڕەحمانە و ناشارەزایانە دەکەوێتە دژی ڕابردوێکی بێتاوانمانەوە. چەند سەیرە و چەند نامەفهوومە لە ڕۆشنبیرێکی کورد کە منداڵێکی هەژاری بێ باوکی دیت بزەیی بۆی بجووڵێ بەڵام ڕقی لە ڕابردووی کورد هەڵستێ کە ئەویش وەک ئەو منداڵە بێ باوکە وا

بوه بە درێژایی پتر لە دو هەزار ساڵ نەفەسی حەسانەوەی هەڵنەمژیوە و تێر بە زگی خۆی نەخواردوە و قەمچی ستەمکاری بێگانە لەسەر پشت و شانی هەڵنەستاوە. من لە وەسفی کورددا ئەمەی ژێرەوەم گوتوە لە ساڵی ١٩٦٠رووی قسانیشم لە رۆشنبیرانی عەرەب بووە

«فهو يخرج اليوم من حدث التاريخ اشعث اغبر ينزف جسمه من جرح عشرين قرنا او يزيد، وتغوص في عظامه سلاسل الاحقاب لو اطلعت عليه لوليت منه فرارا ولملئت منه رعبا».

ئەم پرزۆڵە لەش خوێناوییەی ناو گۆڕستانی مێژوو ئەوە نیە رۆشنبیرێکی خۆی سەرلەنوێ ئەنجن ئەنجنی کا... پوختەی مەبەس و مرازی من لەم درێژەپێدانە و میسال هێنانەوە و رەخنەگرتن و رەخنە رەواندنەوەیە ئەوەیە چاوی رۆشنبیری کوردی ئەمرۆی پێ بکەمەوە کە سەرگەرمی تەمەنی گەنجایەتی و مەستی کەف و کوڵی حەزارەتی تازەی ئەوروپایە و لەبەر تیژڕۆیی خۆی شوێن هەنگاوان نابینێ، بەهۆی چاویلکەی خوازرایەوەش چەشمەندازی لێ لێڵ بوە.

بێگومان کە ئەمە دەڵێم لە خۆم و لە تاو و تەئسیری قسەکانم بێ ئاگا نیم. زۆر باش دەزانم رۆشنبیرێک ئەوەندە ئاوەژوو بوو بێ دوێنێ بە ئیمرۆ بگرێ وەک ئەوەی ئاسمان بە ئەرز بزانێ بە قسەی من نایێتەوە سەر باری ئاسایی تا ئاسمانەکە هەڵداتەوە بەرزایی و دوێنێش بخاتەوە پێش ئەمرۆ. رۆشنبیرێک تا دەگاتە ئەو رادەیە لە سەهوو چووندا کە داوای مستحیل لە رابردووی بەسەرچوو بکا و قەمچی لە رۆژگاری تێپەڕیو بدا، دەبێ لە سەهوەکەیدا ئەوەندە قوڵ رۆچووبێ کە شریت و دەولکەی بیروباوەڕ و نووسینی یەکێکی وەکو من نەیگاتێ. تاریکستانی ئەنگوستەچاوی یەخەگرتنی رابردووی بێ گوناه و کوشتنی تارمایی بلیمەتی گۆڕستانی مێژوو بە چرای کزی ئەم قسانەی من رووناک نابێتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا خامۆش بوونی من و هی وەک من چ خزمەتێکی راست کردنەوەی سەهووی ئەو رۆشنبیرانە ناکا، پتریشیان بە سەهوو نابا.

ئەمە لە لاییکەوە، لە لاییکی تریشەوە ئەدەب و ئەدیبێکی کوردی کۆن کە لە نەزەر خۆماندا جێی شانازی پێوە کردن بێ دەبێ لە حاڵی هێرش بردنە سەریان لە لایەن رێ لێشێواوێکی کوردەوە، بە چەکی خامە بەرگرییان لێ بکەم. لە منیش بە پێشەوە نووسەران هەبوون بەشێکی نووسینەکەیان تەرخان کردوە بۆ لەسەرکردنەوەی ئەو ئەدەب و ئەدیبەی لە بارەیان نووسیوە، رەنگە هەندێک لە خوێنەرەوەی ئەم باسەش ناچاری لەسەرکردنەوەبووبن. ئەوەی راستیش بێ میللەتی کورد پێویستی پتر هەیە بە لەسەرخۆکردنەوە تا میللەتێکی تری خاوەن سامانی مادی و مەعنەویی چونکە بە داخەوە کورد ئەوەندەی نیە هەندێکی لە ژێر پێی رەخنە و نەفرینی نارەوا بپلیشێتەوە و دەربەست نەبێ. بە تایبەتی کە رەخنەکان دژی راستی و ئینسافیش بن و لە بەسەهووچوون و بێ باکی و وردنەبوونەوەی رەخنەگرانەوە سەریان هەڵدابێ لە عاست مێژوو و بەسەرهاتەکانی کە چ سووچێکی رەخنە لێگیراوەکان نیە ئەو بەسەرهاتانە بە پێی زەوق و کەیفی مرۆڤی صەدەی بیستەم روویان نەداوە و حازرێکی باشتریان بۆمان بەرهەم نەهێناوە. هەروەک ناقوولایی ژیانی چینی زەحمەتکێشی ئەمرۆی کورد بە ئارەزۆ و بە تاوانی ئەوان نەڕسکاوە تا گلەیی بێسامانی و بێراحەتی و بێئازادیی خۆیان لە خۆیان بکەین. ئەدیبێکی وەک نالی کە بەلای بیروباوەڕی منەوە یەکێکە لە شاعیرە هەرە پێشکەوتوەکانی رۆژهەڵاتی ئیسلام، نەک تەنها هی کورد، گلەیی ئەوەی لێ ناکرێ بۆ کەیفی صەد ساڵ دوای خۆی شیعری هەڵنەبەستوە. لەوەشدا سەرشکێن ناکرێ کە شێوازی شیعری کۆنی بەکارهێناوە، لەم لایەنەوە دەبێ بڵێین نالی ئەگەر ئەوە نەبا

کە هەبوو گلەیی لێ دەکرا و گومان دەچووە سەر شاعیریەتی چونکە دەبێ مرۆڤ کوڕی سەردەمی خۆی بێت، کە ئەو کورە نەبێ دیارە ناتەواوییێک لە نەفسی وەیا لە هونەریدا بۆتە لەمپەڕ لە پێشی و کردوەتی بە مرۆڤێکی تار بووی لە تێکرای خەڵق.

نالی بێ وەیا یەکێکی تر بێ هەر ئەوەندەی لێ داوا دەکرێ بە پێی مەفهومی سەردەمی خۆی مافی ڕێزلێگرتنی هەبووبێ تا ئێمەش ڕێزی لێبگرین چ ڕەوای هەق نیە ئێمە بێین دوای صەد ساڵ لەو سەردەمە هەموو خەڵق بە درۆ بخەینەوە لەو ڕێزەی کە لە یەکێکی وەک «نالی»یان ناوە. وا دەزانم ئەم قسەیەی لێرەدا دەیکەم هیچ دەمەتەقە هەڵناگرێ. لە منیش بە پێشەوە کەسانی تر گوتویانە. هۆی دووبارە کردنەوەی لێرەدا زێدە پێویستی میللەتەکەمانە بۆ خۆبەسەهونەبردن و خۆزەرەرمەندنەکردن. لە فەرزی میللەتی ئینگلیز خۆ گێل کا لە عاست «شەکسپیر» ئەوەندە شاعیر و ئەدیبی گەورەی تری دەمێنێتەوە دڵی خۆیان پێ خۆش کات، سەرەوەت و سامانەکە و فابریقە و داهاتە زۆرەکەشی چی لێ کەم نابێتەوە بە نەهێشتنی ناوی «شەکسپیر» لە فەرهەنگی ئەدەب و هونەرییدا. خۆ ئەگەر ئینگلیز لەم پلەیەی بێ ئینسافیەش تێپەڕێنێ و هەموو ڕابردووی خۆی بسڕێتەوە – کە هەرگیز نایسڕێتەوە، حورمەتی ڕووپەڕە بێحورمەتەکانیشی دەگرێ– حازرێکی هێندە دەوڵەمەندی هەیە بۆی تێبنێتەوە لە سڕانەوەی ڕابردووی. بەڵام کورد چی ئەوتۆی نیە لە ئێستاکەیدا دڵی خۆی پێ خۆش کات لە بەرامبەر کاری منداڵانەی ڕیسواکردنی ڕابردووی خۆی.

کورد لە بارێکدایە بۆی بپارێیتەوە نەک لێی کەم کەیتەوە بە تایبەتی کە خۆت کورد بیت، خۆ هەر بە جارێ بێ عوزر دەبیت ئەگەر لێ کەم کردنەوەکەت لە مەیدانی بایەخداری زێدە بە نرخی شیعر و ئەدەبی کۆنی بێت کە هیچی وەک ئەو بە نرخی نیە.

لەم گەشتەی ناو باغ و ڕاغی هەڵبەستەکانی نالیدا چەند نموونەیێکی ئەوتۆمان دیت کە لە ناو نموونەی هەرە پێشکەوتووی ئەدەبی ڕۆژهەڵاتدا پرشنگ بدەنەوە و نموونەکانی تر کز کەنەوە لە نەزەر خۆیاندا. ئەم بەرزیەی ئەدەبی نالی جارێکی تریش بەرز تر دەبێتەوە کە بە بیر خۆت بێنیەوە نالی ڕەوشتێکی پاک و نەفسێکی ڕێز لە خۆگرتووشی هەبوە و لەو ئەدیبانە نەبوە عەیب و عاری ڕەفتاری نالەباری لە ناو مەخمەلی هەڵبەستدا بشارێتەوە. چ نهێنیان ئاشکرا ناکەم بەوەدا کە بڵێم زۆر لە شاعیری ناسراوی خاوەن شۆرەت لە کۆن و نوێدا ئەگەر شیعر و هونەر شەفاعەتیان بۆ نەکەن لەوانە نەبوون بە برادەری خۆتیان قبووڵ کەیت نەوەکا ناوت بەد بێ پێیانەوە. نالی سەرەڕای ئەوە کە چ عەیبێکی لێ نەدیتراوە تا بشلێی ڕاست و دڵسۆز بوە لەگەڵ بیروباوەڕیدا، چی لە دڵدا بوە ئەوەی گوتوە و بە درێژایی ژیانی سوور بوە لەسەر قەناعەتەکانی.

بەڕاستی نالی یەکێکە لەو شاعیرانەی قەناعەت گۆڕییان نەکردوە. هەرچەند ئەم نووسینە جێی ساغکردنەوەی قەناعەت و بیروباوەڕی نالی نیە، بەڵام جێی ئەوەندەی تێدا دەبێتەوە بە پێی داخوازی موناسەبە بڵێم دیوانەکەی سەروبن کەیت و شیعرەکانی بەو پەڕی وردییەوە بخەیتە بەرچاوی زیهن و مەنتیقەوە چ فەرقێک ناکەی بە قەناعەتە بنجییەکانی لە قەسیدەییەکەوە بۆ قەسیدەیێک وەیا لە تەمەنێکەوە بۆ تەمەنێکی تر. وەک من لە نالی دەگەم ئەگەر پێمان بکرێ لیستەیێکی زەمەنی بۆ شیعرەکانی ڕێک خەین لێمان مەعلووم دەبێ ئەو لە تەمەنێکی مەیلەو زووەوە بەرەو پێکهێنانی قەناعەت و بیروباوەڕ چوە، هەر ئەم زوو کردنەش بۆتە هۆی خێرا ڕۆیشتنی بۆ حەج. تەنانەت نامەکەی بۆ سالم و پرس پێکردنی لە

بەرژەوەندی گەڕانەوەی بۆ سلێمانی ئەو ترسە پێی کردوە کە دوای گەڕانەوە دووچاری وەزع و ژیانێک بێ کە خۆی لێی ڕازی نیە. دەمەوێ بڵێم پەرۆشی بۆ قەناعەتەکانی وای لێ کرد ڕاستەوخۆ نەگەڕێتەوە، لە حاڵێکدا ئەو دەزانێ بەسەرچوونی دەسەڵاتی بابان و هاتنی حوکمێکی بێباکانەی عوسمانی لەوانەیە ڕێ لە ئازادیی ڕەفتار و قەناعەتی بگرن و مەیدانی لێ تەسک کەنەوە بە تایبەتی چونکە ئەو لە سەردەمی حاکمەکانی باباندا هەرگیز ناچار نەبوە لە ئاوی باوەڕی لێڵ بخواتەوە. دیارە لە حاڵی وەهادا تێکچوونی وەزعی سلێمانی بە نیسبەت نالییەوە ناخۆشتر بوە لە تاکە کەسێکی تر کەوا نە زۆر دەربەستی باوڕ بێ و نە لە سەردەمی باباندا مەرحەبای دیبێ.

نالی کە لە شام مایەوە و دوایش، پاش گەیشتنی وەرامی سالم پێی، چوو بۆ ئەستەمبوڵ بێ ئەوە هیچ هۆیەکی گوزەرانی مسۆگەری هەبێ وەیا بە تەمای پەیدا کردنی هیچ پایە و ڕوتبە و نیشانێک بێ. خۆی دزیەوە لە گەڕانەوە بۆ سلێمانی لە ترسی بەرەنگار بوونی وەزعی بێ حورمەت بە دەست حوکمی کەم ئینسافی عوسمانیەکانەوە. ئەگەر ئەم ترسە بەرهەڵستی لێ نەکردبا دەیتوانی لە سلێمانی ئەو کەرتە نانە پەیدا کا کە لە شام و ئەستەمبوڵ پێی قانع بوو. هەر جارە کە ئەم بەیتەی لای کۆتایی نامەکەی بۆ سالم دەخوێنمەوە، لەگەڵ تەزووی سۆز و هەستی پەرۆشم بۆ نالی، دیمەنی مرۆڤێکی جوانمەردی ڕێزلەخۆگرتووشم دێتەوە بەرچاو کە مەرگی غەریبانەی ڕێزلێگیراو تەرجیح دەداتە سەر ژیانی ناو کەس و کار بە بێ حورمەتی و بێ دەسەڵاتی:

ئایا مەقامی ڕوخصەتە لەم بەینە بێمەوە
یا مەصلەحەت توقفە تا یەومی نەفخی صور

دیارە نالی لەم مەصلەحەتەدا مانگانەی دوکان و قەیسەری و داهاتی زەویوزارە نەبوەکانی مەبەس نیە، پرسیاری ئەو لەبارەی بوونی وەزعێکەوەیە کە بتوانێ تێیدا گوزەرانی نەمر و نەژیی بکا لەگەڵ پاراستنی دڵۆپی ئابڕوودا. پێش من سالمیش لە مەبەسی نالی گەیشتوە بۆیەیە لە وەرامدا بە زۆریی باسی بێدادی و بێ حورمەتی تورکەکان دەکا نەک نەبوونی نان و گوزەران:

شارێکە پڕ لە ظلم و مەکانێکە پڕ لە شین
جاییکە پڕ لە شۆڕ و وڵاتێکە پڕ لە شەڕ
سالم صفەت لە بێ کەسییا با نەبێ هەلاک
من کردم ئەو نەکا لە غەما خوێنی خۆی هەدەر

لێرەدا ڕەنگە پرسیارێک بکرێ و بگوترێ بە نیسبەت نالییەوە ئەستەمبوڵ و شام و سلێمانی چ فەرقێیان دەکرد؟ خۆ هەر عوسمانلی حاکمی هەموان بوون؟ پرسیارەکە بێ جێ نیە بەڵام بێ وەرامیش نیە. لە تەجروبەی خۆمان دەزانین ژیان لە جێگەیێکی تازە داگیرکراوی وەک سلێمانیدا بۆ کوردێکی شەرم بە خۆی موحتەرەمی وەک نالی سەختتر و جێگومانترە تا ژیانی ئەستەمبوڵ وەیا شام کە لە وێدا داگیرکەری عوسمانی پەڵپی بێحورمەت کردن بە غەریبێک ناگرێ کە لە هیچ ڕوێکەوە نایێتە ناو حیساب

و بەرژەوەند و چاکە و خراپەیەوە و چ لەمپەڕان لە بەر پێی هاڵنانێ. لەمەش بەولاتر، شاری گەورە و قەڵەباڵغ چاکتر دەبێتە حەشارگە بۆ کەسێکی بیەوێ بەرچاو نەبێ، نالیش لەوە زیاتری نەویستوە ژیانێکی ڕەشۆکی بێ ئارایشت لەناو ئاپۆڕەی شاری گەورەدا چەپارەی بدا لە نیگای نارەزای میری و ئەو هەڵمەتەکاسانەی خۆ لە میری نزیک دەکەنەوە بە تێوەگلاندنی بابای وەک نالی ڕێزلەخۆگرتوو.

ئەم بە قەناعەت نازینە و لە خۆڕازی بوونەی نالی لە گەلێک ڕەفتاری تری نالی سەر هەڵدەدەن. جارێ چەندێک سەیری هەڵبەستەکانی بکەیت پاڕانەوەی لەبەر کەس تێدا نابینیتەوە، خۆ داوا کردنی یارمەتی و لووتەخۆری هەر هیچ. نووسەرێکی کورد لە پێشەکی دیوانە چاپکراوەکەی نالی خلیسکی بە خامەی خۆی بردوە و نالی شکاندۆتەوە بەو یەک دوو ناوبردنەی حاکمەکانی بابان کە لە چەند موناسەبەیەکدا هاتوونەتە ناو شیعریەوە. بەرامبەر ئەم شکاندنەوەیە چەند وەرام دانەوە و ڕاستکردنەوە و ڕوونکردنەوە هەن:

یەکەم: گەلی کورد بە ئاواتەوەیە لە مێژووی خۆیدا هەڵکەوتی وەها پڕ شانازی بدۆزێتەوە کە ئەدیبێکی کورد مەدحی حوکمڕانێکی کوردی کردبێ. وەی کاشکی سەرلەبەری ئەدەبی کۆنمان مەدحی بەروبارەگا و دەست و قام و جوامێریی حاکمە سەربەخۆکانی کورد بوایە. کاشکی کورد خاوەنی ئەو حوکمڕانە بویایە بە درێژایی مێژوو مەدح کرابایە.

نالی کە دێ و مەدحی «تاقمە مومتازەکەی شاه» دەکات تابلۆیێکی پڕ شەرافەتی مێژوە هەژارەکەی کوردمان بۆ دەکا بە نەمر. چ دەستێکی سواڵ و سەدەقەشی تێدا پان نەکردۆتەوە ببێتە لککە لەو تابلۆیەدا. لاواندنەوە و پیرۆزباییەکەشی بۆ مەرگی سلێمان پاشا و حوکمڕانی ئەحمەد پاشا لە قەسیدەکەی «تا فەلەک دەوری نەدا» ئەویش وەک هی «تاقمی مومتازی شاه» هەستی بەخۆنازینمان زیندوو دەکاتەوە و گیانی کوردایەتیمان تیژتر دەکات، بەشێکی زۆری هەتیوایەتی کۆنینەشمان لە بیر دەباتەوە بەوەدا کە پێمان دەڵێ ئەمیرێکمان هەبوە لە مردنیدا بۆی بگریەین و یەکێکی تریشمان هەبوە لە هاتنی بۆ سەر تەخت پیرۆزبایی لێ بکەین.

لەم قەسیدەیەشدا نالی هێندا بڵند دەڕوانێ و خۆی بەرز دەکاتەوە لە لایەنی چاو چنۆکیەوە دەتوانم بڵێم پێی دەگاتە شانی ابو تمام و بحتری و متنبی. بەڕاست ئەم گیانی بەرزبوونەوەی نالی ژووروی گومان لێکردنی یارمەتی خواستن کە لەم دوو قەسیدەیەدا دەچنە ناو بیبیلەی هەموو چاوێکی بیناوە، دیمەنێکی یەکجار ئاشکرای بەخۆنازینی نالی دێنێتە ناو هەڵبەستەکانەوە هەندێ مەدح و لاواندنەوەکە جێی خۆی کردۆتەوە.

بە لێوردبوونەوە دیار دەکەوێ نالی لەم دوو قەسیدەیەدا بە پێی حوکمی سروشت و ڕەوشتی فیتری لە تارمایی دەست پان کردنەوە دوور کەوتۆتەوە نەک لەبەر خۆپاراستنی دوای لێکدانەوە چونکە لە هەردوو قەسیدەدا تاکە یەک وشە نادۆزیتەوە باسی سەخاوەت و بەخشینی مەدح کراوەکان بکات چ جای ئەوەی داوای یارمەتی بکات.

بەمەدا دیارە نالی دڵ و دەروون و فکر و زیهنی بە لای چاو چرکردنەوەدا نەڕۆیشتوە، هەر بیریشی لێ نەکردۆتەوە، چونکە ئەگەر لە گۆشەیێکی هەست و نەستیدا وێنەی تارمایی خواهشت و نیاز هەبا، خۆشی بێ و ترشی بێ، سێبەرێکی ئەو تارماییە دەکەوتە ناو هەڵبەستەکانەوە وەیاخود هەر نەبێ لە وشەیێکیاندا «ئحم»ێکی وەک هی کابرای گۆشەی مزگەوت دەبیسترا.

لێرەدا پێویستی ڕوونکردنەوە و وەرام دانەوە باسی دوو قەسیدەی هێنا ناوەوە کە مەدحی پاشای بابان و تاقمی تایبەتی ئەوی تێدایە. نالی لە تاکە بەیتێکی تریشدا مەدحی سلێمان پاشای کردوە، هەڵبەت ئەم مەدحە دەبێ پێش مەرسیەکەی «تا فەلەک» بێ. ئەم تاکە بەیتە چاوی هەموو ئەو ئەدیبانەی لێ خلیسکاوە کە من لە بارەی شیعری نالیەوە ئاخاوتنم لەگەڵدا کردبن وەیا نووسینیانم خوێندبێتەوە دەربارەی نالی. منیش بەینێکی دورودرێژ لێی بێ ئاگا بووم تاکوو لە خۆوە بە تێپەڕینی کات و کەڵەکە کردنی داهاتی ئاشنابوونم بە نالی لە ناو دەروونمدا واتای بەیتەکەم بۆ ڕوون بۆوە بایی ئەوەی مەدحی سلێمان پاشای تێدا بخوێنمەوە:

هودهودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامەنگیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا

بێگومان شاهی ئاصەفی ثانی – باسی ئەم بەیتە بە درێژتر لە بەشی دوەمی «حاجی قادری کۆیی» هاتوە – لەم بەیتەدا سلێمان پاشای بابانە چونکە دیارە شاهی ئاصەفی یەکەم سلێمان پێغەمبەرە بە خۆی و سەرگوزشتە قورئانیە زۆر مەشوورەکەیەوە لەگەڵ هودهود و بەلقیس و سەبادا کە لەم بەیتەدا نالی کردوەتی بە مەبەستی هەڵبەست، کە سلێمانێکی دوەم هەبێ وەک سلێمانی یەکەم پاشا بێ و نالی دامەنگیری بێ، کەسێکی تر نیە لە سلێمان پاشای بابان بەولاوە.

هەرچەند کەموزۆری پەیوەندیی نالی بە دەرباری پاشاکانی بابانەوە بە چاکی نەزانراوە و نەبیستراوە بەڵام لەم بەیتە و مەدحەکانی تریشدا دەردەکەوێ نالی بە هۆی بوێژیی بێ مانەندیەوە لە پاشاکان نێزیک بوە و ڕێزی لێ گیراوە. دەم و دوی ئەو هەڵبەستانەی تامی ئاشنایی و دۆستایەتی لێ دەکرێ لەگەڵ مەدح کراوەکاندا واش ڕادەگەیەنێ نالی لەسەردەمی حوکمڕانی سلێمان پاشاوە بوە بە دۆستی نێزیکی بابان چونکە مەدح و پێداهەڵگوتنی بۆ سلێمان پاشا و ئەحمەد پاشا، لەوان بە پێشەوە چ مەدحێکمان لێ نەبیستوە دۆستایەتی و ئاشنایەتی ڕابگەیەنێ بە پاشاکانەوە.

دوەم: نالی ئەگەر مەبەسی لەم مەدحانەدا نان پەیدا کردن بوایە دەبوو باشتریش مەدحی خەلیفە و والی و وەزیر و پیاوماقوڵەکانی عوسمانی کردبایە. کەچی نە ناوی هێناون نە لێشیان نزیک بۆتەوە. سەیر لەوەدایە هەرچەند تورکیەکی باشیشی زانیوە بە دەگمەن نەبێ شیعری بە تورکی نەگوتوە، ڕواڵەت وا ڕادەگەیەنێ نالی نەیویستوە، وەیا خۆی نەخستۆتە بارێک، هەڵبەست بە زمانی دەسەڵاتداری بێگانە دانێت نەوەک بە خۆتێهەڵسوون لەسەری حیساب بکرێ و گومانی دەست پانکردنەوەی لێ بکرێ.

نەبوونی مەدح لە هەڵبەستی نالیدا دیاردەیێکە سەربەخۆ. جگە لەو دوو سێ مەدح و ناوهێنانی بە موناسەبە کە بۆ میرەکانی بابانی کردوە تاکە یەک مەدحی تر لە دیوانەکەی هەیە ئەویش بۆ شێخ نوری ناوێکی ڕوودباریی «ڕوباریی»یە:

لە چاوی ڕوودبارم نوری دیتن وەختە تاری بێ
ئەمیش با ماجەرای هیجرانی «نوری ڕوودباریی» بێ

له لاپەڕە ٨٧ ی دیوانەکەی چاپی هەولێر سەیرێکی ئەم هەڵبەستە بکە و نەختێک سرنج بگرە وشەکانی دەرحاڵ بۆت مەعلوم دەبێ نالی ئەم پارچەیەی بە موناسەبەی چوونە حەجی «نوری ڕوودباریی» داناوە:

چ میعمارانە بۆ تەعمیری کەعبەی دڵ دەچێتە حەج
خودا یار و مەدەدکار و نیگەهداری عماری بێ

دیارە نالی لێرەدا مەدحی برادەرێکی خۆی دەکات کە دەچێ بۆ حەج و پیاوێکی خوایی و موسڵمانە هی دونیا و دەسەڵات و زەبر و زۆر نیە. لە سەرانسەری بەیتەکانیش، دیسان، چ دەست پانکردنەوەیێک نادیترێ. من لە بارەی ئەم «شێخ نوری ڕوودباری»یەوە هەر ئەوەندە دەزانم بەینێک لە کۆیێ ژیاوە و پیاوێکی بەرچاو و ڕێزلێگیراویش بوە. بە پێی گێڕانەوەی دەماودەمی باوکم لە باپیرمەوە شێخ نوری نانی بە شێخایەتی پەیدا نەکردوە، خۆی خاوەن بەخشین بوە و بە ماڵی خۆی خزمەتی خەڵقی کردوە.
نالی لە زەمینەی مەدحدا ئەوەندە کنارەگیر بوە تەنانەت لە پیاوانی ئاینیش تەنها مەدحی پێغەمبەر «ص»ی کردوە، هەر لە نێوان مەدحی ئەویشدا ناوی چوار خەلیفەکەی هێناوە. بەلا باوەڕی منەوە ئەو بڕە شیعرەی «عاشورا» کە لە لاپەڕە «٧٥» دیوانەکەی چاپی هەولێردا چاپ کراوە نە هی نالیە و نە بە هیچ کلۆجێک دەچێتەوە سەر شێوازی نالی. بڕە شیعرێکی بێهێزی نابەڵەدانەی بێ تام و شام کە لە شاعیری ڕیزی دوەمی شیعری کوردیش ناوەشێتەوە چ جایی ئەوەی لایەق بە نالی بێ. نەختێک وردبوونەوە لە بەیتەکان دەری دەخا خاوەنی قەسیدەکە کێیە. لە بەیتی چوارەمیندا شاعر ڕووی قسە لە خۆی دەکا و ناوێک دێنێ یا ناوی ڕاستەقینەی خۆیەتی یا نازناویەتی. من لێرەدا بەیتی چواردەم شکڵ نووس دەکەم لەبەر دیوانەکەی نالی چاپی هەولێر ١٩٦٢:

عارفا سەد عەقل کل حیرانە وا لەو عالەمە
عالمی اعلم کە بۆ خۆی هەم علیم و اعلمە

وشەی یەکەمی بەیتەکە «عارفا» بانگ هێشتنی «عارف»ە لە لایەن خاوەنی ناوەکەوە. لەمەدا چ گومانێک نیە و دەبێ بتۆژێتەوە کام شاعیری کورد ناوی وەیا نازناوی «عارف» بوە. بەم پێیە دەبێ کۆتایی قەسیدەکەش ناوی «نالی» لێ دەرهاوێژرێ و عارفی بخرێتە جێیەوە:

لۆمەیی «عارف» مەکەن یاران ئەگەر بمرم لە غەم
خۆش ئەگەر سەد پارە کەم هێشتا لە غەم ئەمرۆ کەمە

پوختەی گوتە لێرەدا ئەمەیە کە شیعرەکان سەرەڕای بێهێزی و بێجوانی و بێهونەرییان، دژی تەبعی نالیشن لە ڕووی ئەوەوە نالی لە مەیدانی دینداریدا ستایشی خوا و پێغەمبەری کردوە و بەس. سەیرێکی ئەم بەیتە قوندیلەیە بکە و پێم بڵێ بە کام کوێرەڕێدا بۆ سەر خەزێنەی گەوهەرەکانی نالی دەبردرێتەوە؟

احمد و اولاد و الش در عرب شبهی گوڵن
حاصلی گوڵ خارە ئەی دانا دەلیلی محکمە

لە پێش چاوی مندا نالی نەفسی لە بەرزییدا هاوتای شیعرەکانیەتی لە مەتانەتدا. بە خۆڕایی و بێ بنج نیە نالی هێندە بە خۆی و شیعرەکانی خۆیدا هەڵدەڵێ. دیارە هەستی بە بەرزیی دڵ و دەروونی ئەوەندە بەهێز بوە چ کۆمەی نەکردوە لە دەربڕینی ئەو هەستە چونکە بەلای خۆیەوە شتێکی وەک بەدیهیەی گوتۆتەوە لە هەموو ئەو کەسانە مەعلوومە کە دەیناسن. مرۆڤی گومان لە خۆکردوو ناوێرێ لە خۆهەڵدانەوە و ناز بەخۆکردندا خەڵق بێ منەت کات لە ترسی بە دەمدا هاتنەوە و عەیب دیار خستنی. وا دیارە نالی هیچی ئەوتۆی بە خۆی شک نەبردوە لە خەڵقی بترسێنێ وەیا چاوشۆڕی کەس بکات. کەسێک چ ڕۆژان هەڵوەستێکی بێ حورمەتانەی لە خۆی دیبێ ناتوانێ بەم شێوەیە ژووروی عالەم کەوێتەوە:

ئەم سەرسەری بازانە کە وا هەمسەری بوومن
موشکیل بگەنە ساعیدی شاهێکی وەکوو من

من بەش بە حاڵی خۆم چەندێکی بڵێی ئەوەندە گەش دەبمەوە بەوەدا کە دەبینم و دەزانم نالی لە ڕەوشت و بەرزیی نەفسدا هاوتای نالی بوێژ و ئەدیبە، چونکە بەڕاستی فەلاکەتە ئەدەبی بەرز بخرێتە ناو نەفسی پەستەوە. پێی ناوێ من بڵێم لە خۆوە دیارە پیاوی نزم لە گوتنی وشەی بەرزدا درۆزنێکی ئانقەستە. شاعیرێک وەیا ئەدیبێک کە ناو و ناتۆرەی بە دواوە بوو لە هەموو گوتەیێکیدا تارمایی بەدناویەکەی لەبەرچاوان قوت دەبێتەوە و قسە خۆشکەڵەکانی بە درۆ دەخاتەوە یاخود هەرنەبێ لە بایەخیان کەم دەکاتەوە.

وا خۆشە دەست و زمان بەیەکەوە پاک بن. صەد شکور ئەم خۆشیە لە شاعیریەتی نالیدا بە زیادەوە پێک هاتوە.

لە بەشێکی ئەم گوتارەدا لایەنێکی تایبەتیەکانی ئەدەبی نالی کە پارسەنگ بوون و لەنگەر بەستنە قسەی لێ کرا بایی ئەوەی لە قەوارەی گوتاردا بگونجێ، ئەوەش گوترا کەوا بە ڕادەی بەشداربوونی زات و بابەت «هونەر و زانست» لەو پارسەنگ بوون و لەنگەربەستنەدا توانا و دەسەڵاتی شاعیر خۆ دەنوێنێ. ئێستا کاتی ئەوە هاتوە بڵێم چەندێکی شاعیر بتوانێ لەگەڵ هێنانەوەی واتای وشک و وشەی سەختدا زرینگە و مۆسیقا و نازکی و پاراویی لە هەڵبەستدا بپارێزێ شاعیرتر و هونەرمەندتر و دەسەڵاتدارتر دەبێ ئەم لایەنەی پاراستنی تاو و تەئسیر و زەوق و شەوقی ئاخاوتن لە هەموو حاڵێکی لەبار و نالەباردا لە «قران»دا زۆر بەرچاوە. کەسێک نەختێک شارەزایی هەبێ لە جوانی گوتە، سەیرێکی ئەو ئایەتانە بکا کە لە دابەشکردنی میرات دەدوێن تێ دەکا دەسەڵاتی «قران» گەیشتۆتە کوێ چونکە لە باسی میرات و پشکی میراتگران وشکتر و وەڕسکەرتر نیە کەچی ڕستەکانی «قران» بە شێوەیێکی ئەدەبی ئەوەندە تەڕ و پاراو لێیان دەبێتەوە چ فەرقێکی نەبێ لەگەڵ ئایەتەکانی دوای سەرکەوتنی «بدر» کە جێگەی بەکارهێنانی ڕستەئارایی و هونەرکاریی و ڕەوانبێژییە. لێرەشدا چ گومانێک نیە کە نالی پەیڕەویی قورئانی کردوە لە بەکارهێنانی وشە و واتای ڕەق و سەرکەش لە قاڵبێکی شەنگ و شلکدا. من ناڵێم

ئەگەر قورئانی نەدیبا نەیدەتوانی هونەر بەکاربێنێ لەو تەرزە جێگایانەدا، هەر ئەوەندە دەڵێم نالی شوێن پێی قورئانی هەڵگرتۆتەوە لە گەشتی ناو نغوردی وشە و واتای سەختدا. وەک لێرە بە دواوە، لەم بەشەی گوتارەکەم بێ وەیا لە بەشی سێیەمیدا، نموونەی بەیتەکانی نالی دەری دەخەن هەندێ جار واتا و ڕستەی ڕاستەوخۆ لە قورئانەوە هەڵقوڵیون. پێشتریش جارێکیان نموونەم هێنایەوە لە شیعری نالی کە واتای قورئانی هۆندۆتەوە بەڵام وشەیێکی ئایەتەکەی قورئانی گۆڕیوە بە وشەیێکی تر بۆ پاراستنی مۆسیقای هەڵبەست، ئەم جارەیان وێنەیێکی تر لە ئەدەبی نالی دێنینە بەرچاو کە لەوێشدا هەر پەیڕەویی قورئانی کردوە ئەگەرچی بۆ مەبەستێکی تر بێ، کە بریتیە لە سەر نەرمکردنی وشە و واتای سەخت بۆ ناو قاڵبی هەڵبەست. ورده ورده بە دەم شەرح دانەوە دەگەینە نموونەی ئەم بابەتە لە هێز و دەسەڵاتی نالی.

کۆمەڵ کردنی وشەی نازک و تەڕوتۆڵ و زرینگەدار لە ناو هەر نووسینێک بێ –هەڵبەست یا پەخشان– لە خۆوە ڕەونەقێک دەدا بە نووسینەکە، ڕێگەش هەموار دەکا لە پێش هەنگاوی نووسەر بۆ ئەوە بێ زەحمەتێکی زۆر زەنەی دەروونی بخاتە ناو زەرفێکی جوانەوە. شاعیر هەیە بەشێکی زۆری دیوانەکەی وشەی بژاردە و تریسکەدارن کە لەبەری بێواتایی پێ پڕکردۆتەوە. بێگومان نالی لە بەکارهێنانی وشەی جواندا مەبەسی تێبردنی بێ واتایی نەبووە چونکە وەک دەزانین واتا لە شیعری نالیدا تەنگی بە وشە هەڵچنیوە. لە هێنانەوەی نموونەی شیعری نالی لێرەدا مەبەس دەرخستنی دەوری وشەی جوانە لە هەڵبەستدا بێ ماندوو بوونی شاعیر:

دیدەت وەکو گوڵ سوورە پڕی شەبنمی ئەشکە
یا لالەیی پڕ ژاڵەیە دوو نەرگسی شەهلات
بەو گریەیی تۆ ڕەنگە منیش هێندە بگرییَم
گەوهەر بڕژێنم بە بلَندیی قەد و باڵات

نموونەی دوەم:

ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە
کەوا شەککەر دەباری گوڵ دەپشکوت

نموونەیێکی تر:

من گریە ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و ئەتۆ لوئلوئی لالا

یەکێکی تر:

دیدە و دڵ هەردوویان جۆبار و جۆیای قەدیی تۆن
سەروی دڵجۆی عەرعەرە دڵ جۆی نەمامی دیدە جۆی

ئەمەشیان:

تیپی شکۆفە خیمەیی داوە لە هەر تەرەف
یا شاهی نەوبەهارە هەڵی داوە هوردوێ

لەم نموونانەدا وشە و قاڵبی شیعرەکان هێندە شلک و ناسکن هەر دەڵێی لە مەیدانی واتادا ئەو وڵاغە ئازموودە خۆش جڵەوە پشت نەرمەیە کە نالی وەک سووکە سوارێکی وڵاغناسی دەست مەعلانی پێ و رکێف مەحکەمی شارەزا بێ ترسی ساتمە و خلیسکان، جلیت بازیی و غارێنە و مەقەسەی پێ دەکا. بەڕاستی وشەکان ئەوەندە تەڕ و پاراون بە بەریانەوە هەیە بیان گوشی ئاویان لێ بێ.

لە شیعری وەها وشە نەرم و نۆڵدا تەنها ئەرکی ڕێکخستنی لەبار و ڕیزکردنی دەست ڕەنگینانە دەکەوێتە ئەستۆی شاعیر، پێویست بەوە نیە شاعیر زرینگە و تەڕایی و شەنگی و شلکی لە شیعرەکە پەیدا بکا چونکە وشەکان پەیدایان کردوە. زێدە وەستایی و هونەر و زەحمەت لەوەدایە وشەی سەخت و سەرکەش نەرم بکرێ و سەر دانەوێنێ بۆ ناو میحرابی هەڵبەست.

هێنانی وشە و ڕستەی زەحمەت و ڕەق لە دەسەڵاتی هەموو شاعیرێکدا هەیە، بەڵام چ سوود ئەو وشە و ڕستانە وەک ئێسکە ماسی لە ئەوکی بەیتەکان گیر بن. ئەم دەسەڵاتەی تێبردنی ڕەقایی وشەی سەخت لە نێو شیرازەی هەڵبەستدا بە زیادەوە لای نالی هەیە، بەڵام بۆ هەست کردن بەو دەسەڵاتە و زەوق لێوەرگرتنی، یاخود چاکتر ئەوەیە بڵێم بۆ سوودمەند بوون و سامان پتر کردن و خۆچەسپاندن لە مەیدانی ئەدەبدا بەهۆی هەستکردن بەو دەسەڵاتەی نالی، دەبێ خوێنەری کوردی تازە پێگەیشتوو دڵ و مێشکی خۆی ڕزگار بکا لەم تەم و تاریکایی هەموو ئەو دەنگ و باس و حیکایەتە سەرلێشێوێن و بەهەڵەبەرانەی کە خوێندەوارییە ناتەواوە لاسایکەرەوەکەی ئەوروپا لە ڕێی ئەدیبە نەورەسەکانمانەوە چەشمەندازی بیر و ئەدەبی لێڵ کردوە یاخود خەریکە لێڵی بکات. ئەدیبی تازەی کورد بۆ ئەوە ستەم لە خۆی و ئەدەبەکەی هەڵەنگێوێ دەبێ یەکجارەکی لە دەستە ستەمکارەکەی دوشمنایەتی ڕابردوو ڕزگار بێ، ئەگەر بمانەوێ ناوی ڕاست بۆ ئەو دوشمنایەتییە دانێین دەبێ پێی بڵێین نەخۆشی نەفسی، چونکە ئەم ڕقهەڵگرتنەی ئەدیب لە، تراث، چ فەرقی نیە لەگەڵ ڕقهەڵگرتن لە باوک و دایکی بە دوا ئەوانیشدا لە نەفسی خۆی چونکە لە دواڕۆژدا خۆی دەبێتەوە بە باوک و دایک، ئەدەبەکەشی دەبێتەوە بە «تراث»...

کە حاڵ وا بێ چ چار نامێنێ دەبێ بڵێین ئەدەبی ڕقهەڵگرتوو لە ڕابردوو دوچاری نەخۆشی نەفسی بوە. بێ و لەم دەستنیشانکردنەی هۆی ڕقهەڵگرتنەکە نیشانمان نەپێکابێ و بە سەهوو چووبین، ئەوسا هەرئەوەندەمان بۆ دەمێنێتەوە بڵێین ئەو تەرزە ئەدیبە لە قەپێلکی زات و باوەڕەکانی خۆیدا خەریکی دەروێشی و سۆفێتییە چاو و گوێی خۆی لە تیشک و دەنگی حەقیقەت بەستوە و زەرک وەشینی دەکا لەسەر تەرمی ڕۆژگارە بەدبەختەکەی گەلی کورد.

من کە ناوی لاسایی کردنەوەی ئەوروپا دێنم مەبەسم بە سەهوو چوونی ئەوان لاساییکەرەوەن کە لە ئەنجامی چاو هەڵاتنیان بە شارستانیەتی ئەوروپاوە ڕاستەوخۆ دەکەونە دژی ڕابردوومان کە دەبینین ئەو ڕابردووە بە گەز و گرێی فکری نوێی ئەوروپا «ڕەجعی» و پاشەکەوتوو دەردەچێ، لەمەشدا تا ڕادەیێک شوێن پێی تیرێژێکی تەسکی ئایدیالیزمی پڕ لە کوڕێنی هەڵدەگرنەوە کە ئەوروپاش پێیەوە نەختێک ناڕەحەت بووە، لە حاڵێکدا ئەوروپای ڕاستەقینەی مێژووی لە سەر دتی حەزارەتی ڕەسەن هەڵستاو، هەرگیز ئەو چاپوولەی ڕقهەڵگرتن لە ڕابردووی نەهاویشتووە بەڵکو ڕۆژبەڕۆژ لە حورمەتی شتی کۆنینەی

زیاد دەکات تا گەیشتە پلەیێک لە بایەخدان بە ڕابردوو یاسا دەردەچوێنێ بۆ هێلانەوەی کۆلانە تەسک و تاریکەکانی سەدەکانی ناوەڕاست نەکا دەستەی شارەوانی بە ناوی نوێکردنەوە و سازگارکردن دەستیان تێ بدات. کە کۆلانەی تەسک و خانوە شڕی کۆن بپارێزێ دیارە ئەدەب و هەموو بەرهەمێکی فکری کۆن بەولای پارستنەوە دەبات. ئەوروپا ئەو دەبەنگە نیە مەوجوودی کۆنینەی وێران بکا لەبەر تاکە هۆی ڕقلێبوونەوە و کەیف پێنەهاتن. ئەوروپا لە مەوجوودی کۆنی زیاد دەکات و ڕۆژگاری نوێی دەداتە بەر درێژە کێشانی سەرکەوتویی ڕابردوو، دواڕۆژیش لەسەر بنجی ئێستایەوە بەرەژوورتر دەبا. ئەم تێگبەستنەی کۆن و نوێ و ئایندە بە چەشنێک خۆی سەپاندوە لە ولاتە پێشکەوتوەکان و وەهاش لە هەموو تەجرەبەیەک دەرچوە، وای کردوە بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەش بکشێتەوە لە گەلێک هەنگاوی کال و کرچی چەپڕەوانەی بە زاهیر پێشڕەو کە «لینین» کاتی خۆی دلێرانە تاوانباری کرد و بە هەموو توانیێکەوە بزووتنەوەی بۆلشەڤیکی لێ گێڕایەوە. خۆ ئەوەی ڕاستی بێ کەلەپووری ئادەمیزاد پەکی لەسەر ئەوە نەکەوتوە ئەوروپا و «لینین» لەسەری بکەنەوە بۆ خۆشویستن و پایە لێنانی. گریمان بۆ ماوەیەک هەموو جیهان هێندە خولێگۆڕبوو بوو کەوتە دژی ڕابردوو، ئەوساش ئەم ڕابردوە هەمان تاکە سەرچاوە دەبێ کە ئێمەی لێ هەلقولێوین ئیتر بایی حورمەت و نرخی ئێمە ئەویش بە حورمەت و نرخە. هەرگیز نایەتە عەقلی ڕاست و دروستەوە مەرحەبا بکرێ لە تف هاویشتنی سەرەووژوور.

کە قسەمان گەیشتە ناوهێنانی ئەوروپا با ئەوەش بلێم ڕۆشنبیرانی ئەوروپا، چ سۆشیالیست چ سەرمایەدار، لەوەندە ڕاناوەستن بایەخ بە ڕابردووی خۆیان بدەن، ئەوان لە جیاتی ئێمە خەریکی ڕابردووی ئێمەن و ڕێز لە کەلەپوورمان دەنێن. کە نەختێک بگەڕێینەوە بۆ ڕابردوو دەبینین بەشێکی زۆر لە زانا و ئەدیبەکانی ئەوروپا خۆیان تەرخانکردوە بۆ ڕۆژهەلات ناسی و بەهۆی خەریک بوون و لێکۆلینەوەی ئەوانەوە خەلقی ڕۆژهەلات شارەزای ڕابردووە زۆر کۆنەکەی خۆیان بوونەوە کە هەزاران سال بوو لە بیری کەسدا نەمابوو. پیاوێکی وەک ئۆسکارمانی ئەلمان لەسەر تەکلیفی قەیسەری ئەوسای ئەلمانیا بەر لە ۷۰ سال هاتۆتە کوردستانی ئێران و بەند و بەیت و حیکایەتە کۆنەکانی کوردی نووسیوەتەوە لە دەمی شایەر و حیکایەتبێژی کوردەوە. تازەبەتازە کۆڕی زانیاری کورد خەریکە ئەو کارە تەواو کات کە ئۆسکارمان شەقلی بۆ شکاندین لە جەرگەی ژیانی مەعنەویمانەوە. زۆربەی ئەنتیکە و ئاساری کۆنی ڕۆژهەلاتی نێزیک زانا ئاساریەکانی ئەوروپا دەریانخست و خوێندیاننەوە.

بەلامەوە یەکجار سەیرە ناوناوە کە دەبیەم ناوی ئەو زانایە ئارکیۆلۆجیانە بە «دز» دەبرێ، گۆیا بەشێکی زۆر وەیا کەمی ئەنتیکەکانیان بردەوە بۆ ناو مۆزەخانەکانی ولاتی خۆیان. لەم قسەیەدا خەلقەکە ئەو ڕاستییە لە بیر خۆیان دەبەنەوە کە ئێمە بە درێژایی هەزاران سال خەریک بووین شوێنەوارەکانمان کوێر دەکردەوە و ئەنتیکەکانمان وردوخاش دەکرد و ئەو نووسینانەی بەسەر بەردانەوە بوون هەموومان دەسڕینەوە. دەک دەستی ئەو دزە خۆش بێ کە نایەلێ مێژوو بە دەست نەفامانەوە سورگوم بێ. مەسەلەی کتێبە دەسخەتە کۆنەکانمان ئەویش وەک ئەنتیکەکانمان زوربەیان لە کتێبخانەی ڕۆژئاوا پارێزران، بەشێکی زۆری دەسخەتی نرخدار لە ولاتی خۆمان بوونە خۆراکی مشک و مۆرانە و سیسرە. ئێمە بە داخەوە لە عاست کتێب و شوێنەواری کۆنمان وەک ئەو ئەهرەمەنە بووین کە بەیتە شاکارەکەی پیرەمێرد لە موناسەبەیێکی جەرگبڕدا ئیشارەی بۆ دەکا:

شەوێ دەست ئەهرەمەن کەوت خاتەمی مولکی سلێمانی
کەچی میر و گزیریی پێ دەکرد قەدری وەها زانی!

چەندین جار دیومە مەردی دڵسۆزمان هەر هێندەی عەقڵ بە دونیا شکاوە کە پەڕە شڕی کتێبی دەسخەتی دیوە لە ناو خۆڵ کەوتوە گوتوەتی دادەی خێرا بیسوتێنن نەکا بێحورمەت بێ. ڕەنگە پەڕە شڕیی ئەوتۆیی گەوهەرێکی واتا وەیا خەزنەیێکی دەنگوباسی ڕابردوو لە پەراوێزێکی نوسرابێتەوە و بە سووتاندنی لەناومان بردبێ. هەر ئەو پەڕە شڕانەن ئێستا لە کتێبخانە زلەکانی ڕۆژئاوا جامخانەی بۆ دروست کراوە لە خانووی بە کۆندیشندا، ژمارەشی خراوەتە سەر وەک ئەوەی سامانێکی نرخدار بێ. ئێمە خەریکین لەوانەوە نرخی ئەو کتێبە زەردە پەڕپوتانە و پەڕە شڕانە بزانین و بە چاولێکەری وانەوە بیانپارێزین. سەیر لەوەدایە دوای کرانەوەی مێشک و چاومان بۆ نرخی ئەوان ئاسارانەمان لە ڕێی پەند وەرگرتن لە میللەتانی پێشکەوتوەوە، ئەدیبی نەوباوی کورد خەریکە بەهۆی بەسەهووچوونیەوە لە لاسایی کردنەوەی نابەڵەدانەی ڕۆژئاوا سەرلەنوێ دەست دەکاتەوە بە لەناوبردنی کەلەپۆر و ڕابردوومان: جاران پاشکەوتو بووین ڕابردووی خۆمان دەکوشت، ئەمجارەیان ڕابردوومان بە پاشکەوتوویی تاوانبار دەکەین و دیسانەوە دەیکوژین... سەیرە لە کوێی!!

بە هەمەحاڵ هەڵوەستی ئەو ئەدیبانە لە عاست کەلەپۆر هەرچی دەبێ با ببێ، من کە خۆم بە ڕۆڵەیێکی نیوەی دوەمی سەدەی بیستەم دەزانم و چاوم بڕیوەتە ئەو هەنگاوە هەڵنەهێنراوانەی زووتر بەرەو سەدەی بیست و یەکەممان دەبەن، ڕێزی زۆرم هەیە بۆ ئەو کەسانەی بە پێی سەردەمی خۆیان نەختێکیان لە ڕوناکایی ڕۆژگارە تاریکەکەیان زیاد کردوە، مەرجیش دانانێم ئەو ڕوناکییە لە گڵۆپی کارەباوە وەیا لە چرای لۆکسەوە بێ، چرا قودیلە و شاپڵیت و مۆمیش بێ پێی ڕازیم. من کە لۆکسم چنگ نەکەوت چرا قودیلە و مۆم ناکوژێنمەوە چونکە چیترم نیە ئەشکەوتەکەمی پێ ڕوون کەمەوە. کە کارەباشم بوو دەرحاڵ شەوقەمەنیە کۆنەکان بەلاوە دەنێم بێ ئەوە زەڕەیێک لە ڕێزم بۆیان کەم بێتەوە. ئەم شەوقە کزانە لە کاتی خۆیاندا کاری کارەبایان بۆ کردووم ئیتر بۆ لێیان نارازی بم! ئەگەر چیترم بە بەرەوە هەبا دەبوو لە کاتی خۆیدا بە کاریبێنم. من تورە نابم لەو شەوقەی هەمبوە، بە پەرۆشم بۆ شەوقێک کە نەمبوە.

من دەستی وێران کردن و لەنەوبردن بۆ هیچ شتێکی لێرە بە پێشەوەی کورد درێژ ناکەم کە بزانم بایی تۆسقاڵێک لە سامانە یەکجار کزەکەمانی زیاد کردبێ چ جایی شیعری کەڵە شاعیرێکی وەک نالی بە هەموو گەز و گرێیەکی سەردەمی خۆی لە ڕیزی هەرە پێشەوەی شیعری ڕۆژهەڵات دێت. من کاتێک لەبەر خۆمەوە دەخوێنمەوە:

ئەم غەزالانە کە نەقشی دیدەمن
تەن سپین و دیدە کاڵ و موو سیان

هەست دەکەم نالی سەرەڕای پڕاندنی ڕەنگ و بێنی بەهەشتی هەڵبەست بە ڕوماندا، وێنەیێکی هونەریی ئەوتۆشی لە لوولووی وشە و ئاوریشمی هۆنینەوە نەخشاندوە هاوتای تابلۆی ڕەسامە زلەکانی جیهان بێت. کورد کە کەسی نەبوە بە «ڕیشە» وێنە بکێشێت نالی هاتوە بە هەڵبەست وێنەگریی کردوە، بەڵگەی

سەلماندنم ئەم نموونانەن کە بە ڕێکەوت لە خەرمانی تابلۆکانی نالیم هەڵگرتنەوە:

-١-

دەس بەندییانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن
خاوەن کولاهـ و سایە وو بەرگن وەکو ملوک
کانی دەزێن بە تاو و درەخت ئاوسن بە با
شادیی بەهارە بولبولە داماد و غونچە بووک
وەک چاوی وشکە صوفییەکانی لە دار و بەرد
دەردێن بە صەد «ترنم» و گریان و نووکە نووک
رایێڵی تار و پۆدی کلۆی بەفرە ئابشار،
با بای دەدات و ماسی پیا دێ وەکو مەکووک
شەبنم کە «نظم و نثرە» لە ئەوراقی غونچەدا
گۆیا بوە بە زار و زمان و ددان و پووک

-٢-

هێند مونتەزیری تۆ بوو هەتا چاوی سپی بوو
نەرگس کە لەسەر یەک قەدەم و دیدە چەقی بوو

-٣-

سروشکم ئاو و دانەی نارەکی دێ
بە گەرمی داوەری بەم تەرزە تەرزە

-٤-

گەهـ تاوس و گەهـ کەبکن و گەهـ بووقەلەموونن
گەهـ ئاتەش و گەهـ شوعلە و گەهـ دوودی سیاهن
لالەن بە بەدەن ئەتلەسی ئەخزەر کە لەبەر کەن
نەوڕەستە گوڵی بەستە لەگەڵ دەستە گیاهن

-٥-

مەستی خەیاڵی ئەوە لەحزە ژمێری شەوە
دوشمنی خوونی خەوە دیدەیی بیداری من
دیدە نیگەهبانی یار تیپی سروشکم هەزار
ناڵەیی دڵ نەیسەوار ئاهـ عەلەمداری من

-٦-

تا سەری زولفی لەسەر ڕوو حەلقە دا
من وەکو ماری سەر ئاور خەم دەخۆم

-٧-

سەراپا گوارە زەردی ترس و لەرزە
دەڵێی عاسێ بوە لەو جێگە بەرزە

-٨-

بۆ تۆ کە بیکر و تازە وەکوو حووری جەننەتی
قەیدی چیە عەجووزەیی دونیا بدەم تەڵاق

-٩-

ئەژدەهای زوڵفت لە دەوری گەنجی حوسنەت حارسە
حەلقە حەلقە چین بە چین سەر تا بە خواری گرتوە
خۆش لەسەر سینەت سەری هەڵداوە دوو گۆی سەربەمۆر
مات و حەیرانم کە چۆن عەرعەر هەناری گرتوە

-١٠-

عاشقی صنعی حەقم قوربانی دەستی قودرەتم
چاوی ماویی خاڵی شین کوڵمی سپی زوڵفی سیا

-١١-

دەسرۆکەیی هەوری چ حیجابێکە کە تێیدا
شمس فلک الحسن انارت فتوارت

-١٢-

پەچەیی پەرچەمیی و پرچی سیا
هەر دەڵێی مانگەشەوە کوڵمی تیا
لادە دەسرۆکەیی هەوریی لە جەبین
دەرکەوێ شمس و قمر نور و ضیا(٤)
فەرشی کەففی بەری پێتە نەرگس
سەری داخستوە وەک چاوی حەیا

-١٣-

نالی ئاسوودە نیە تووڵە نەمامی عومرت
بە نەفەس دێت و دەچی ئەسڵی لەسەر بایێکە

-١٤-

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو هەم لێوی غونچە وا نەبوو

-١٥-

تەنی حاجی لەسەر چارچێوەیی ناجی دەڵێی نەعشە
لوعابی خۆر لەسەر ئیحرامی وەک کافووری ئەکفانە

تابلۆکانی نالی بەبەریانەوە هەیە، لەبەر زۆری، نیمچە دیوانێک پێک بێنن.

لەم نموونانەدا نالی شاعیرێکی عادەتی نیە، لەگەڵ شاعیریدا وێنەگریشە. هەر جارە لە خوێندنەوەی بەیتی وێنەگرانەی نالیدا عینوانە ژیرە خۆشکەڵەکەی دیوانی «الرسم بلکلمات»ی نزار قەبانیم بە بیر دەکەوێتەوە. بێگومان ئەم دەسەڵاتەی وێنەگرتنی «شت» سروشت بێ یا مرۆڤ، تجرید بێ یا مادە، بەڵگەی تێکەڵبوون و تفاعلە لەگەڵ دەوروبەردا، لەم مەیدانەشدا نالی لە ڕیزی پێشەوایەتی و ڕابەریی دێت. ئەم ئامادەییەشی بۆ «تێکەڵ بوون و تفاعل» پاڵپشتێکی گەورەیە بۆ ئیمکانی گەیشتنی بە پلەی تکامل چونکە لە هەموو پەروازێکی بەرەو ئاسمانی واتا و جوانیدا شریتەی بەسترانەوەی بە «واقیع» درێژ دەبێتەوە و ژوورخان و ژێرخان بەشدار دەکا لە سازدانی تابلۆی هونەر. پێی ناوێ من بڵێم، پچڕانەوەی مرۆڤ لە زەوی و نیشیمەن و دەوروبەر پتر لە نیوەی جیهانی مرۆڤایەتی لەناودەبا بەو پێیەش بەرهەم دادەشکێ و دادەلەنگێ. تۆ سەیری نالی لە وەصفی بەهاردا چەند واقیعیانە ژیانەوەی ڕوەک بە ژیانەوەی ڕۆژی مەحشەر تەشبیه دەکا:

دایەی زەمین کە حامیلی ئەبنایی مەحشەرە
هەر تۆیەکی تیا کە ئەمانەت بۆ دایەوە

لەم تابلۆیەدا لایەنی ژیانی ئێستا کە پشکی پتر وەرگرتوە لە قیامەت، بەڵام قیامەت تێیدا بۆتە فەرمانبەرێکی بێ دریغ لەو ڕووەوە کە ژیانەوەی سەرلەبەری تۆ و گیا و گوڵی زەمینی ڕاگەیاندوە چونکە لە مەعشەردا هەمو گیانلەبەرێک دەژیێتەوە.

ئەم دەسەڵاتەی نالی لەم هونەری تابلۆ کێشان و لە هەموو هونەرەکانی تر کە بە درێژایی ئەم نووسینە لە بەشی یەکەم و دوەمیدا باسکراون، ئا ئەم دەسەڵاتە هەر خۆیەتی جارێکی تریش لە سەر نەرم کردنی وشەی سەخت بۆ ناو چارچێوی هەڵبەست بەوپەڕی هێز و تەواوییەوە دەردەکەوێت. ئەم ڕاگەیشتنەی نالی بەسەر هەموو لایەنێک حەق و حسێبێکی شیعردا، ئەویش بۆ خۆی یەکێکە لە تایبەتەکانی هونەری نالی

کەوا بە دەگمەن نەبێ پەیدا نابێ بۆ مرۆڤ. گەلێک لە شاعیری گەورە و لێهاتوو هەن کە بەرزییان لە یەک دوو مەیدانی هەڵبەستدا دەردەکەوێت، لە چەند مەیدانێکی تریدا وون دەبێت. بێگومان هۆی ڕاستەقینەی ئەم دیاردەیە نوقسانی یەکێک لە دوو سەرچاوە بنجییەکانی هەڵبەستە. زات و بابەت، ئەگەر نوقسانییەکە لە هەردووکیاندا نەبێ. دیارە لێرەشدا مەبەس لە زات و بابەت دوو لایەنەکەی بەهرە و پێگەیشتنە.

لێرەدا مەودای گوتار بە پایان دەگات و خامەم بە دیار داهاتنی کاتی ژمارەیێکی تری گۆڤاری کۆڕ دەمی خۆی دەبەستێ، وەک شەهرەزاد، داستانەکانی ناوەڕۆک و سەر نەرمکردنی وشەی سەخت و باسی تریش کە هەبێ هەڵدەگرێ بۆ ئەو بەشی کە لە هەزارویەک پەڕەی گۆڤارەکە بەرخۆی دەکەوێت.

بەشی سێیەم

لە بەشەکانی ڕابردووی ئەم نووسینەدا، بە پێی دەرفەتی بەرتەسکی گوتار، جارجارە یەکێک لە تایبەتیە بەرچاوەکانی شیعری نالی باس کراوە و ناوناوەش نموونەی خراوەتە بەرچاو. ئەوەی ڕاستی بێ نموونەکان، لە زۆر جاردا، پێویستییان بە شیکردنەوە و واتا لێدانەوە هەبوە بەلام ترسی درێژەکێشان مەودای لە نووسیینەکە کورت کردۆتەوە و واتای شیعرەکانی پێ بەجێ هێشتوە. بۆرە عوزرێکی تری وازهێنان لە واتای ئەو شیعرانە لەوەشدا بوە کە مەبەس لە نموونەکان واتاکەیان نەبووە بەڵکو لایەنێکی تری هونەر بوە وەک ئارایشتی وشەی نەرم و شل لەناو هەڵبەستدا وەیا وێنەگریی بە شیعر وەیا هەر لایەنێکی تر بێ غەیری واتا. لێرەدا ڕێم هەیە جارێکی تریش بۆ کەم و کورتی نووسینەکەم بپاڕێمەوە بەوەدا کە من لە سەرەتاوە چ بەڵێنێک، وەیا نیوە بەڵێنێکیشم نەداوە تۆژینەوەی تەواو لە شیعری نالی بکەم. سەرەباسەکە خۆی «چەپکێک...» ئەم عوزرەی هێناوەتەوە و دانی بەم کەم و کورتییەدا هێناوە. باوەڕم هەیە بۆ تاکە نووسەرێک لە زنجیرە گوتارێکدا هەر ئەوەندە مومکین دەبێ چەند دەلاقە و کەلێن بخاتە شوورە مەحکەمە پتەوە سەختەکەی دەوری قەلای گەنجینەی شیعری نالییەوە تا چاوێک بخشێنێ بە چەند کۆمەڵە گەوهەرێکیدا، ئەگەر دەستیشی لە درزێکەوە گەیشتێ بە دزیلکانە یەک دوو گەوهەری لێ گلداتەوە هەرچەند نالی خۆی ئەم تەرزە دزەی لە پێشەوە بەم بەیتە جوانە شکاندۆتەوە، کە ئەویش گەوهەرێکی خەزنەکەیە:

ئەو گەوهەری نوکتەی کە لە نالی دەدزن خەڵق
ئاوی نیە وەک ئاگری بێ شەوقی دزانە!

چاکە ئێمە ئەفسوونی خۆپاراستنمان لەم توانجەی نالی لە خۆمان خوێندوە بەوەدا کە شاعیر نین تاکو دزانە نوکتەکانی نالی لە هەڵبەستماندا بە کزی هەڵایسێنین.

بۆ ئەو کەسەی حەز لە «جوانی ئاخاوتن» دەکا ئەوەندە بەسە هەڵبەستەکانی نالی بەڕاستی و دروستی بخوێنێتەوە با لە هەموو واتاکانیشی نەگات. ئەگەر بوێرم دەڵێم وا هەیە بەیتی نالی ئەوەندە زل و زرینگەدارە چ پەکی لەسەر ئەوە نەکەوتوە تێی بگەیت یا تێی نەگەیت. ئەو تەرزە بەیتە زێدە مەحکەم و بەهێزانە، چ هی نالی بێ چ هی شاعیرێکی تر لە کورد و غەیری کورد، بە شێوازی کۆن و نوێ لەو سامانە ئەدەبیانەن کە بە ڕۆشنبیرێکی زێدە بەرز و زیرەکێکی یەکجار هێژای نەبێ سوودی لێ وەرناگیرێ. با لێرەدا تەعبیرێکی پەرەسەندوو بەکاربێنم و بڵێم بابەتی ئەدەبی وەها هەیە هەر بە پوختەی پوختەکراو «خلاصە الخلاصە»ی ڕۆشنبیران دەکرێ تێی بگەن و زەوق لە واتا و داڕشتن و تێکهەڵکێشان و وشە سەرکەشەکانی وەرگرن، بە کوردی دەبێ بڵێم بەرەیێکی تەسکی ڕۆشنبیری ئەریستۆکرات لە ئەدەبدا دەگمەن بە پایەی لێ حاڵیبوون و هەزم کردنی بەرهەمی هەرە بەرز و بە نرخ و هێزوپێز.

دەزانم گەلێک لە خوێنەران چاویان هەڵدەبەزێتەوە لە وشەی «ئەریستۆکرات» کە تازە کردم بە وەسفی بەرەیێکی تەسکی ڕۆشنبیران چونکە گوێ و مێشک و دڵ و هەست و نەستی جیلی ئەمڕۆی خوێنەران پڕ بوە و هەلاخناوە لە واتای دزێویی وشەی «ئەریستۆکرات» لەو ڕووەوە کە ڕاگەیاندنی دەسەڵاتی ناڕەوای تێدایە، لە نوقتەی بەرانبەری دەسەڵاتیشدا بێ دەسەڵاتی نائەریستۆکراتەکان ڕادەگەیەنێ. ئەمە دەزانم لەگەڵ ئەمەشدا پەشیمان نیم لە بەکارهێنانی وشەکە چونکە تاکە مەیدانی ئەدەب و زانست و هونەرە، وەیاخود با بڵێین مەیدانی بەرهەمی «عقلي» ئادەمیزادە کە لەوێدا کەس قەمچی هەڕەشە لە کەسی تر هەڵناسوورێنێ. ئەریستۆکراسی لە مەیدانی دەسەڵاتی مادییدا دژی مرۆڤایەتییە و دەبێ بەرهەڵستی بکرێ و لەناو ببرێ، لەمەشدا چ فەرقێکی دوێنێ و ئەمڕۆ و چەپ و ڕاست وئابووری و زانیاریی نیە و هەموو جۆرە ئەریستۆکراسیێک وەک یەک بەدە. من و تۆ کە بێ دەسەلاَت کراین و قەمچیمان بەسەرەوە ڕاگیرا چ دڵ دانەوەیێکی خۆمان لەوەدا نابینین دەستی قەمچی گرتوو هی سەرۆک نەقابەیە نەک هی دەرەبەگ وەیا شێخی تەریقەت، وەیاخود کابرای هەڕەشەکەر ناوی نیشتیمانپەروەری و چینپەروەریی بە خۆیەوە ناوە.

ئەریستۆکراسی یەکێکە لەو مەفهووم و ڕواڵەتە کۆمەلایاتیانەی لە ئەنجامی گۆڕانی مێژوویی ناحەز بووە و سەردەمێک لەمەوبەر ڕێزی لێگیراوە، تەنانەت لەم ڕۆژگارەشدا ئەوەی بە زار لێی ناڕازییە بە دڵ هەر حەزی لێ دەکا و بە ئەنواعی فروفێڵ و تەڵەکەبازیی لەکاریشی دێنێ. ئەم ئەریستۆکراسییە لە میراتی کۆنینەی ڕێز و خۆشەویستی کە هەیبوە پشکێکی بۆ ماوەتەوە تا بڵێی ڕەوا و بێ زیانە ئەویش، وەک گوتم، لە مەیدانی بەرهەمی «عقلي»دا بە زانست و ئەدەب و هونەریەوە. مانەوەی بۆ ئێستاکە دیاردەیێکی بەرچاوە کە دەمەتەقە هەڵناگرێ. لە هەرلایێکەوە سەیری بەرهەمی «عقلي» ئادەمیزاد دەکەیت هی وای تێدا دەبینیت «تاک» نەبێ تێی ناگات. لە ناو ئەو بەرهەمانەشدا، کە لە ڕووی زەحمەتی تێگەیشتنیانەوە بە ئەریستۆکرات دەژمێررێن، هی وا هەیە هەمیشەکات بەکار دێن و ڕۆژی چەندین جار دەکەونە بەر چاو و دەستی خەڵق. بە نموونە: فڕۆک، تەلەفزیۆن، وێنە و پەیکەری سوورریالیست، پرسیارەکانی ڕیازیاتی بەرز، کۆمپیوتەر، باسەکانی فەلسەفە، مادی بێ یا ئایدیالیست، ئوتروحەی سەخت و ورد کە لە زانکۆکاندا دکتۆرای پێ وەردەگیرێ. پێی ناوێ زنجیرەی نموونەکان درێژکەمەوە نەکا لێی نەبمەوە.

دەبینی تا ئێستا «ئەریستۆکرات بوون» هەر لە باودایە، جێی ڕێزلێنانیشە ئەگەر سەر نەکێشێتە سەر

قەمچی کاریی. سەرەڕای ڕێز لێنان، هی وایان تێدایە ژیان بێ ئەوان بەڕێوە ناچێت وەک لە نموونەکانی سەرەوەدا دیتمان.

کەواتە، ئەریستۆکراسی ڕەوای سوودبەخش تا ئەم ڕۆژگارەمان دەژی و هۆی ژیانیشە. خۆم لە باسی ئەریستۆکراسیی بەد و ناڕەوا دەدزمەوە کە ئەویش لە ژێر ناونیشانی تازە داهاتوودا هەندێ ڕابردوە پاشکەوتوەکانی هەزاران ساڵ لەمەوبەر لە گەڕدایە، چونکی نە لە نووسینی وەهادا چارەسەر دەکرێت و نە بابەتێکیشە دەست بدا بۆ پاڵپشتی کردنی بیروباوەڕەکانم.

من دەمەوێ پشت ئەستوور بم بە «هەق و ڕاستی» لە نووسینمدا، نەک بیروباوەڕم بێهێز کەم لە ڕێی ڕاگرتنیەوە بەرانبەر کاری ناڕەوا. من داوای بەردەوام بوونی شتێک ناکەم ئەنجامی بەدی لێ ڕوو بدات ئیتر ناچار بم بۆی بپارێمەوە وەیا لە ڕەخنانی ڕزگار کەم بە هەنجەتی ئەوەی شتی زۆر بەد و ناڕەوا بەردەوام و ڕێز لێگیراوان.

بەڵێ بێگومان ئێستاکەی ئادەمیزاد گەلێک جۆری خراپ و چاکی «ئەریستۆکراسی» تێدایە، تەنانەت جۆرە خراپەکانی بەهۆی چاوسوورکردنەوە و قەمچی هەڵسووڕاندنەوە ڕێی ڕەخنانیش لە خەڵقی دەبڕنەوە، بە زۆری پەرستنی خۆشیان بەسەر خەڵقیدا دەسەپێنن. نەک ئەمە و بەس، بەرەیێکی بەرفراوانی خاوەن قەڵەم و هونەریش واز لە خاوەن قەمچی دێنن و بەردەبنە گیانی قەمچی لێدراو، بە دوا ئەمەدا خەریکی تاوانبارکردنی جۆرە پەسەند و ڕەواکانی «ئەریستۆکراسی» دەبن بە چەندین تاوانی وەک «فکری کۆنەپەرست، پاشماوەی دەرەبەگ، خزمەتکاری ئیمپریالیزم، بەندەی ئەفسانە، خۆ لە میللەت بەرەژوور گرتوو...» هانی خاوەن قەمچیش دەدەن لە ناوی ببات.

ئەم ڕاستییانە هێندەی هەبوونی خۆمان بەرهەست و بەردەستیشن، لەگەڵ ئەمەشدا داوا دەکەم، بەڵکو ئاواتەخوازم، هەر لە ئێستاوە تا ئەو کاتە بێبڕانەوەی کە ئادەمیزاد تێدا دەژیت و بەرەوپێش دەچێت دیاردەی «فکری ئەریستۆکرات» هەر بمێنێ و ڕێزی لێ بگیرێ و گەشەی پێ بدرێ چونکە کە هات و مرۆڤ لە ژان و ژواری ڕۆشنبیری و زانستدا هەر ئەو بەرهەمانەی بەوەلەد هێنا کە زەین و هۆشی عادەتی تێی دەگەن بەرهەمە هەرە بەرز و بایەخدارەکەی لێ حەرام دەبێ. زیانی لێ حەرام بوونی ئەو بەرهەمەشی لەوەندە ناوەستێ کە لە دەست چوونی بارستی بەرهەمەکە دیاری دەدات. بەولای ئەو زیانە مەحدودەوە، کە شتێکی زۆرە و کەم نیە، هەنگاوی بەرەوپێش چوونی ئادەمیزادیش کورت دەبێتەوە... سەرەوژوور چوونی کەم دەکاتەوە... دووربینی و وردخوێندنەوەی پەکی دەکەوێ...ئومێدی گەورەی بچووک دەبنەوە... تێکڕای دەسەڵاتی مرۆڤانەی دادەلەنگێ.

ئەمەش چونەتی ڕاستییەکەیە: سرینەوەی ئەو هێندە زێدە زیرەکی و بلیمەتییەی کە بەرهەمی «فکری ئەرستۆکرات» پەکی لەسەر دەکەوێ ڕاستەوخۆ وەک پەڕاندنی تیژایی سەرەڕم وایە کە بڕشتی پێ ناهێڵێ و دەیکا بە خزمی داروەکاز. بە وردبوونەوەش بۆت دەردەکەوێ زۆر بوون و کەڵەکە کردنی گیروگرفتی ژیان و گوزەران ڕۆژ بە ڕۆژ پێویستی پتر دەکا بە بوونی بلیمەتیی و زیرەکی و زانستی لە ئەندازە بەدەر چونکە بلیمەتی دوێنێ و ئەمرۆ هەر بایی چارەسەرکردنی گیروگرفتی دوێنێ و ئەمرۆی بە بەرەوەیە، تەنانەت کێشە و تەگەرەکانی ئەمرۆ بە ئەمرازی دوێنێ چارەسەر ناکرێ. دەزانین مرۆڤی پسپۆڕی ڕیازیات زاڵ دەبوو بەسەر حیساباتی دوێنێدا، بەڵام لە ئاست پرسیارە زۆر تێکەڵپێکەڵ و درێژکێشی گیروگرفتەکانی ئەمرۆدا دەستە پاچە و دۆش داماو دەوەستێ ئیتر کۆمپیوتەر هات و باری

ڕاست کردەوە. ئاسمان گەردەکان بە بێ ڕایەڵەکانی ئەلیکترۆنی ناتوانن کەشتییە ئاسمانییەکان لێ خوڕن... دیتت نەوت شوێنی خەڵووزی گرتەوە و کارەبا لە کاری ناسکدا نەوتی دەرکرد و هێزی ئاتۆم لە مەیدانی خۆیدا کارەبای زۆر کرد... فێرگەکانی ڕەمزی و سۆریالیست دریان بە شێوازی کلاسیک دا لە هونەر... شیعری وەها جێی بە شیعری ستوونی لەق کرد... فەنی برینکاریی (جراحە) و دۆزینەوەی نەساغی و دەرمانسازیی نوێ هەموو زانستی لەشسازیی کۆنی کرد بە ئەفسانە... دەبێ ئەوەشمان لە بیر بێ هەر یەکێک لەو شتانەی کە بزووتنەوەی بەرەوپێشەوەچوونی دەیان کا بە میراتی مێژوو لە کاتی خۆیاندا بەرهەمی «ئەریستۆکرات» بوون لە مەیدانی تایبەتی خۆیاندا.

هەر یەکێک لەو قۆناغانەی کە مرۆڤ بەجێی هێشتوونەوە، با بڵێم تێیدا بە پێش خۆی کەوتۆتەوە، ئەویش لە کاتی خۆیدا ئەوەندە پێشکەوتوو نەدەبوو ئەگەر ڕێی بەرهەمی «ئەریستۆکرات» لە پێش هەنگاوی مرۆڤدا کوێر کرابایەوە. تۆ بڵێی ئەگەر لە سەرەتاکانی ئەم چەرخەدا هەوڵدەرانی دروست کردنی فڕۆک وازیان لە تەقەلا هێنابا لەبەر گاڵتەپێکردنیان لە لایەن زانا کلاسیکیەکانی ئەو کاتەوە دەبوو ئێستا لە کام پلەی ژیار و زانستدا باین! چونکە ئەگەر فڕین نەبا مەیدانێکی بێ سەروبنی زانست و تەکنیکی ئەم ڕۆژگارەش لە خۆوە بە ڕووی مرۆڤدا دادەخرا.

پاش ٥٠ساڵی تر دانیشتووی ئەم زەوییە ئەوەندە زۆر دەبن زانست و تەکنیکی ئەم کۆتاییەی چەرخی بیستەمە لە برسانیان دەکوژێ. خۆ دەزانین مرۆڤی ئەمڕۆش هەر بە هۆی هەوڵ و بەرهەمی «ئەریستۆکرات» توانای ژیان و مانەوەیان هەیە. بێنە لە کشتوکاڵدا گاڕەشەکەی بیتوێن و شارەزوور بەکار بێنە و هۆش و فامی مام بارام و مام بایزیش بکە ڕابەر و سەیری ئەنجام بکە.

تۆ لەم گوتەیەمدا پێم مەڵێوە مام بایز و مام بارامی هەژار چ گوناهیان نیە لە دواکەوتن و نەخوێندەوارییان و ئەوانیش ئەگەر بۆیان ڕێک کەوتبا لەوانە بوون بگەن بەو پەڕی زانین و هونەر، بەڵێ ئەمەشم پێ مەڵێ چونکە من گلەییم لە مام بارام و مام بایز نەکردوە، عەیبیشم لێ نەگرتوون، لە زیمندا بۆشیان پاڕامەوە. من هەر ئەوەندەم گوتوە و دەڵێمەوە گیروگرفت و کێشە و بەرەی ژیان و ژیار بە هۆش و گۆشی مام بارام و مام بایز چارەسەر ناکرێ، تەنانەت بەرزترین زیرەکی و بلیمەتی چەرخێک ناتوانێ بە کەرستەی ئەو چەرخە تەنگ و چەڵەمەی کۆمەڵایەتی چەرخێکی تری دوای خۆی چارەسەر بکات. مام بارام و مام بایزیش هەرگیز نابنە بەرهەمهێنی هۆی ڕەواندنەوەی گیروگرفتی ژیان ئەگەر نەگەن بە پلەی فکری ئەریستۆکرات، واتە کە بە وردی سەیری هەڵکەوت بکەیت دەبینی لێ قەوماویی و دوکەوتوویی مام بارام و بایز بە جۆرێکی بەرچاو لەسەر فکری ئەریستۆکرات دەکەنەوە نەک تاوانباری دەکەن، نووسەرێکیش کە دێت و بە ڕواڵەت قێزی خۆی هەڵدەستێنێ لەو بەرهەمانەی زۆربەی خەڵق تێیان ناگات و عینوانی «ئەریستۆکرات»یان لێ دەکا بە عەیب، مەبەستی لەوەدا سەوداکردنە بە گوتەی لەبەر گوێیان خۆش کە بازاڕی ئەو لە نێوان گەلانی خەڵقدا گەرم دەکات و دوکانە سیاسیەکەی بە هەرمێن دێنێت، لەهەمان کاتیشدا کام بەرهەمی ئەریستۆکراتانەیە بە کاری دێنێت و تامەزرۆیی خۆی پێ دەشکێنێت. لە بیرمانە لە سەرەتاکانی شۆڕشی ١٤ی گەلاوێژ کابرایێک لە میکرۆفۆندا هاواری دەکرد «لا قصور، لا ثلاجات» کەچی دواتر کە دەسەڵاتی چنگ کەوت و دنیای بۆ تەخت بوو...

فکری بەرز لە هەر چەرخێکدا چرای هەرە بە شەوقی ئەو چەرخەیە. ئەم فکرەش هەموو مەیدانێکی ژین و بوونی ئادەمیزادی گرتۆتەوە، واتە وەنیە هەر لە ڕیازیات و فەلسەفە و پیشەسازی و دکتۆریی و

ئاتۆم و ئاسمانگەردی و شتی ئەوتۆ زەحمەتدا فکری بەرز هەبێ و بسەلمێندرێ بەڵکو ئەدەب و هونەریش شان بە شانی زانست و تەکنیک و «صناعة» لە ئاسانەوە دەست پێ دەکات، کە بابەتی هەرزەکارانە لە رۆشنبیرییدا، و تێهەڵدەکشێ لە رێکار و شێواز و واتا و ناوەرۆکدا تا پلەی ناوەندی و بەرەژوورتریش تێدەپەڕێنێ و دەگاتە ئاسۆ بەرزەکانی فکری ئەریستۆکرات. دەتوانم بڵێم فەرقی نێوانی فرۆک و پاسکیل چەندە، کە هەردوویان هۆی گواستنەوە و گەڕانن، فەرقی نێوان ئەدەبی هەرزەکاران و ئەدەبی بەرز ئەویش هێندە دەبێ، چ فەرقێکیش نیە لە نێوان نەهێڵانی ئەدەبی بەرز و نەهێڵانی هۆی گواستنەوەی بەرز (کە فرۆک و شتی وەک ئەوە) چونکە هەردووکیان لەیەک سەرچاوەوە هەڵدەقوڵن کە پێشکەوتووترین فکری ئادەمیزادە.

لەبەر رۆشنای ئەم لێکدانەوەیە ئەدەبی نالی ڕاستەوخۆ دەچێتە ریزی ئەو بەرهەمانە کە زادەی فکری ئەریستۆکراتن، لە وێشدا بە پێی دارشتنی مەحکەم و نوکتە ئاوایی و رەنگینی و وردپێویی و قووڵی خۆیەوە درِ بە ریزەکانی دواوەی فکری ئەریستۆکرات دەدا تا دەگاتە لای بەرایی. نەک هەرئەمەندە و بەس، بگرە شیعرەکانی نالی خۆی پێشبڕکێ لە یەکتری دەکەن و یەکیان ئەوی تر دەخاتە دوا خۆیەوە لە مەیدانی ئەریستۆکراسیدا. بە نموونە بێین و ئەم دوو بەیتەی خوارەوە بە یەکتر بگرین فەرقی تێ هەڵکشێنیان بەرەو بەرزایی فکرەوە بە ئاشکرا خۆ دەنوێنێ:

نموونەی یەکەم:

لەبت میم و قەدت ئەلف و زوڵف چیم
دەزانی بەم سییانە طالبی چیم؟

نموونەی دوەم:

رەوشەنی دیدە بە ئینسانە کە موژدەی قەدەمت
رەوشەنی دیدەیی غەم دیدەیی «بیت الحزن»ە

نالی لە نموونەی یەکەمدا لە ڕاستە شەقامێکی واتا تەقلیدیەکانی نێوان شاعیرانی رۆژهەڵاتدا رۆییوە بەرەو نوکتە و «تشبیه و جناس و توریه»وە. لێرەدا بنگەی هەڵبەست و خەیاڵ و عیشقی هەڵستاندوە لەسەر چەند تەشبیهاتێکی سەلمێنراوی نێوان شاعیران بەوەدا کە لێو تەشبیهـ کراوە بە سەری پیتی «م» بالاش بە ڕاستایی «ا» و لوولی زوڵفانیش بە نیوە ئاڵقەی پیتی «چ» کە لە ریزبوونیاندا وشەی ماچ پەیدا دەبێ. بەڵام بۆ ئەوەی چ غەدران لە نالی نەکەین دەبێ ئەوەندەش بڵێم لەم بەیتەدا نالی هەندێک واتای جوانی بۆ گل داوینەتەوە یاخود بە قەرز بۆی هەڵگرتووین کە لە بەیتی سێیەم پێمانی دەداتەوە:

کە هاتی تیغی «بێ زاریی»ت لەسەر دام
سەری خۆم خۆد بە خود هەڵگرت و رۆییم

واتا قەرزەکە لەوەدایە کە وشەی «بێ زاریی–بێزاریی» هەم «نەبوونی دەم» و هەم «وەڕس بوون» ڕادەگەیەنێ. هەر دوو واتا بایی ئەوە دەکەن نالی ئومێدی بە «ماچ» نەمێنێ، بەڵام کە وشەی «بێ زاریی» بە واتای «نەبوونی زار» بێ لە بنەڕەتدا «ماچ»ەکە لەناو دەبا چونکە پیتی «م» لەناودا نامێنێ. ئەم صورەتەی «نەبوونی زار»یش یەکێکە لەو موبالەغە ڕەوایانەی کە شاعیرانی لەمەوبەر مەهارەتی خۆیانیان تێدا تاقی کردۆتەوە، نالی بۆ خۆی چەند جاران ئەم وێنەیەی «نەبوونی زار»ی کێشاوە، مەبەستیش لە نەبوونەکە زێدە گچکەیی و تەنگی زارەکەیە:

گوتم ئایا بە زاری خۆت دەپرسی حاڵی زاری من؟
برۆی هێنایە یەک وەک شکڵی «لا» یەعنی کە «بێ زارم»

نموونەی تریش هەن وەک ئەمانە کە پێویست نیە لێرەدا درێژە بە گوتار بدەین لە ڕێی هێنانەوەی هەموویان.

یەکێک لەو شاعیرە مەشوورانەی ئەم واتایەیان هێناوەتە ناو هەڵبەست حاجی قادرە، کە ئەمەش نموونەی مەهارەتەکەیەتی لە فەندی تێبردنی «زار» بە نیازی مەدحی خۆشەویست:

نقاشی «دم»ی نوقتەکی دانا بە نیشانی
زانی کە «ذم»ی کردوە «بێزار»ە لە مانی

واتە وێنەگری «دم – دەم»ی مەدحکراوەکە لە جێگەی «دم – دەم» نوقتەیێکی دانا چونکە هێند بچووکە لەوە پتر هەڵناگرێ کە بە شتێک تەشبیھ بکرێ لە نوقتە گەورەتر بێ، دەشزانین نوقتە هەر بە گوتە و لە کاری عەقڵیدا وجودی هەیە ئەگینا لە واقیعدا وجودی نیە. لەگەڵ ئەمەشدا کە شتێک نەبوو لە نوقتە بچووکتر بۆ وێنەی دەمەکەی، ئەو هەر پێی ڕازی نەبوو و بە زەمی حیساب کرد و «بێزار» بوو لە مانی.
کە ورد بیتەوە لە وشەی «دم» وەیا «دەم – بە ڕێنووسی ئێستا» دەبینی هاتنی نوقتە بە نیشانە بۆی هەڵدەگرێ وشەی «دم – دەم» بکا بە «ذم –ذەم» چونکە پیتی «د» لە «دەم»دا کە نوقتەی بە نیشان درا دەبێتە «ذ» دەمەکەش دەبێتە «ذەم». لەمەوە هەر بە جارێ مەدحکراوەکە مافی ئەوەی دەبێ لە مانی نوقتەکە «بێزار» بێ. وشەی «بێزار» واتای نەبوونی زاریش دەدا «بێ زار».
وشەی «مانی» لە کۆتایی بەیتەکە ئەویش ئیشارەیێکی تێدایە بۆ فەندی وێنەگری لەو ڕووەوە کە «مانی» ناوی وێنەگرێکی یەکجار بەناوبانگی ڕۆژهەڵاتی کۆن بووە. لە هەندێک ئەدیب و شیعر دۆستم بیستووە گۆیا یەکێک لە واتاکانی وشەی «ذم» بە عەرەبی «مدح» دەگەیەنێت، ئەوسا بەیتەکە بۆ ئەم لایەنەش دەچوو کە وێنەگرەکە بە دانانی نوقتە لە جێگەی دەمی یاردا مەدحی کردوە و ئارایشتی داوە ئیتر یار لە مانی وێنەگری بەناوبانگی کۆن بێزارە و لێی بێنیازە. بەڵام من ئەوەندەی سەیری فەرهەنگی عەرەبیم کردبێ نەمدیوە «ذم» بە واتای «مدح» هاتبێ، واتە ذم لەو وشانە نیە پێیان دەڵێن «اضداد» و دوو واتای پێچەوانە دەبەخشن.

بێجگە لە حاجی و نالی شاعیری تریش هەن، کورد و غەیری کورد، ئەم واتایەی چووکردنەوەی زاری مەحبووبەیان کردوە بە ماکی بەیت و دوو بەیت لە هەڵبەستدا، بەڵام پێویست نابینم نموونەیان لێ بێنمەوە و پەکی زنجیرەی بابەتی نووسینەکەم بخەم، ئەم بەیتەی حاجی قادریشم لێرەدا وەک پاڵپشت خستە بەرچاو کە لە سەر بەیتەکەی نالی بکاتەوە ئەگەر هات و خوێنەرێکی تازە پێگەیشتووی مێشک بە زانستی نوێ زاخاودراو لە گۆشەی نیگای شێوازی نەوباوەوە عەیبی لێ بگرێ و ئەو هونەری تێیدایە بە شتێکی بێ بایەخی دابنێ. کە ئەم کارە لە نالی بە عەیب بگیرێت دەبێ لە هەموو ئەدەبی کۆنی ڕۆژهەڵاتی موسڵمان بکرێ بە عەیب.

با بێینە سەر خوانی بەیتەکەی تری نالی بزانین چ خۆراکێکی مەعنەوی لەویان وەردەگرین و چۆن لە سەرەژوور چوونی بەرەو پۆپی فکر و تەعبیری ئەریستۆکرات بەیتەکەی یەکەمی جێهێشتووە!

ڕەوشەنی دیدە بە ئینسانە کە موژدەی قەدەمت
ڕەوشەنی دیدەیی غەم دیدەیی «بیت الحزن»ە

چاو بە «انسان» ڕوون دەبێتەوە. بە دیتنی «انسان»ی خۆشەویست ڕەوشەنی بۆ دیدە پەیدا دەبێت. یاخود ڕووناکی چاو بە «انسان»ە، لە عەرەبیدا «انسان العین» بە بیبیلەی چاو دەڵێن، کەواتە ئەو ئینسانەی لەم بەیتەدا دەبێتە هۆی ڕوون بوونەوەی چاو وەک «انسان العین» وایە کە هۆی دیتنە و بێ ئەو مرۆڤ کوێر دەبێ.

ئەم ڕاستییەی ڕوون بوونەوەی چاو بە «انسان» با لێرە بێ تا بزانین ئینسانە خۆشەویستەکەی نالی لە مەیدانی چاو ڕوون کردنەوەدا چ دەکا:

نالی دوای بەیان کردنی تەئسیری «انسان» لە ڕوونکردنەوەی چاو، کە ئەم بەیان کردنی ڕاستییێکی گشتییە، ڕوو لە خۆشەویستەکەی دەکات و پێی دەڵێ: تۆ نەک خۆت بەڵکو تەنها قەدەمت، واتە پێت، قەدەمیشت نا، هەر موژدەی ئەو قەدەمە بەسە بۆ ڕوونکردنەوەی چاو… بەڵام چ چاوێک! نالی ڕازی نیە «موژدەی قەدەمی خۆشەویستەکەی» هەر بەقەدەر ئەو ئینسانە تەئسیری ببێ کە چاوی عادەتی ڕوون دەکاتەوە…موژدەی قەدەمی ئەو «ڕەوشەنی دیدەیی غەمدیدەیی بیت الحزنە»، واتە ڕەوشەنی چاوە غەمدیدەکەی «بیت الحزنە» کە دڵە پڕ لە غەمەکەیەتی. موژدەی قەدەمی یاری نالی ڕووناکایی چاوی غەمدیدەیە، کام چاوی غەمدیدە؟ هی دڵ. کام دڵ؟ دڵی ناو خانەی خەم و خەفەتان!! «بیت الحزن» ئەو واتایەش ڕادەگەیەنێ کە «خانەی تازیەداران» بێ، بەو پێیە موژدەی قەدەمی یارەکەی بەسە بۆ ڕوونکردنەوەی دڵە خەفەتبارەکەی ئەهلی ئەو ماڵەی تازیەی تێدایە. موژدەی قەدەمی یاری نالی دەبێتە «انسان العین»ی چاوی غەمدیدەی دڵی تازیەداران.

لە کوردییدا «قدم» بە واتای «هاتنەلا، سەرلێدان» دێت واتە مەرج نیە «قدم» هەر ئەو «پێ»یە بێ کە ئەندامێکی لەشە. بەمەدا واتای بەیتەکە ئەوە دەگەیەنێ کە موژدەی بیستنی سەردانی یارەکەی بەسە بۆ ئەو چاوەی غەمدیدەی دڵی تازیەداران ڕوون دەکاتەوە.

ناسک کردنەوەی وێنە و واتا و تەعبیری ئەم بەیتە لەو ڕادەیەدایە کە مامڵەتی لەگەڵ ئاخاوتن و تێگەیشتن و هەستی عادەتیدا بە تەواوی پچڕاوە و پەلەفرەی لە ناو دڵ و گیان و نەستە. بۆ گرتنی جوانی

بەیتەکە «منطق – ژیربێژیی» هیچی پێ ناکرێ، دەبێ هەست و هۆش و گۆش پەنجە مەوهوومەکانی «مطلق و تجرید»ی لێ بەکار خەن. دوو واتایی وشەکانی «انسان، قدم، بیت الحزن» لە پێش نیگای سرنجدا، وەک ڕەنگ گۆڕیی پەڕی تاووس، هەر جارە و هەر ساتە تریفە و ئاورینگێکی نوێ بە بەر دیدەی غەمدیدەی خەیاڵدا دێنێت.

لە خوێندنەوەی ئەم بەیتەدا هەموو جارێک بەیتێکی مەولەویم بە بیردا دێت کە ئەویش مەودایێکی بەرفرەوانی بڕیوە لە مەیدانی خۆ ناسک کردنەوەدا:

ڕوخسارێ وەختێ مەصقەڵ مەدا ویش(٥)

وە شنۆی پارێز خەیاڵ مەبی ڕیش

«ڕووی یار کاتێک بە «مەصقەڵ – دەرمانی ئارایشت» ڕێک دەخرێ ئەوەندە ناسک دەبێ بە شنۆی پارێزی خەیاڵ زامدار دەبێ، نەی گوت بە پارێزی خەیاڵیش زامدار دەبێ. ناسکیەکەی لەوەدایە بە شنۆی پارێزی خەیاڵ ناڕاحەتە.

بێگومان بەیتەکەی مەولەویی لە ڕووی تەنک هەڵبڕین و ناسک کردنەوەدە هێندە تێهەڵکشیوە پەکی سەرەژوورتر ڕۆیشتنی خۆی خستوە، بەڵام دیسانەوە بێگومان بەیتەکەی نالی لە چەند بارێکەوە پێش هی مەولەویی دەکەوێتەوە:

یەکەم: لە لایەن ئەوەوە کە نالی ڕێگەی یەکسەرە «مباشر»ی نەگرتوە بۆ سەپاندنی واتای مەبەست بەسەر دڵ و مێشک و زیهنی گوێگردا، هاتوە لە پەنا ڕاستییەکی بێ دەمەتەقەوە «ڕوون بوونی چاو بە انسان» پێ دزیلکەی شاعیرانەی بە خامەی خۆی کردوە بۆ مەڵبەندی خولیایی «دیدەیی غەم دیدەیی بیت الحزن» لە هەموو هەنگاوێکیشدا سێبەری ڕاستییەکە، وەک سایەبان، چەپارەی خامە و خولیای نالی دەدەن لەوە کە هیچ پریشکێکی ڕەخنە و ناڕەزایی خوێنەر و گوێگری بەربکەوێ. نالی لەسەرەتای بەیتەکەدا دەروازەیێکی وەها فەراحی بە ڕووی خەیاڵدا کردۆتەوە هەتا واتا و خولیا و ناسکی و وردیی پێدا تێپەڕێنێ هەر کەمە. لە بەیتەکەی مەولەویدا ئەم خۆ لادانە لە تەگەرەی تەعبیری یەکسەرە «مباشر» پەیدا نیە تاکو بتوانێ زەقایی واقیعی نامەئلوف تێببا – کە بریندار بوونی ڕووە بە شنۆی پارێزی خەیاڵ. دەبێ لێی بسەلمێنین ڕووی یارەکەی ئەو ناسکەیە کە هەڵبەست وێنەی کێشاوە هەموو بەڵگە و هۆی سەلماندنیشمان هەر قسەی شاعیر خۆیەتی، ئەوەندەشی بۆ داوێیینە سەر، کە جەزبە و گەرمایی عیشق بە عادەت پەلەفرە بە عاشق دەکەن لەم پەلەفرەیەشدا چاوەنۆڕیی گوتە و کردەی نامەئلوفی لێ دەکرێ و لێی دەسەلمێندرێ. هەڵبەت ئەو سەلماندنە کە بۆ مەولەویی دەکرێ بۆ نالی و غەیری نالیش دەبێ بکرێ، بەڵام نالی لەم بەیتەدا خۆی نەهاویشتۆتە بارێک شەفاعەتکاری بۆ پەیدا کەین لە عورف و عادەتی شاعیران وەیا لە جەزبە و ئاگری عیشق.

دوەم: نالی لە بەیتەکەییدا وردی و ناسکی و جوانی هەڵداوەتەوە سەر یەک تا ئەو ڕادەیە کە قەپێلکی هەڵبەست مشت بوە لێیان و کەلەڕێژیش دەکا هەموو جوانی و ناسکیەکەشی لە سەرچاوەی ناوەکی (داخلی) هەڵبەست هەڵقوڵاندوە کە خۆشەویستیی یارە و چ بەرتیلی نەداوە بە هۆی لاوەکی تا دەستی یارمەتی درێژ کا هانای بردۆتە بەر «مەصقەل» و ئارایشتی دەسکرد کە لە جوانی یار زیاد کەن. ئەمەش دیاردەیێکی ئاشکرایە لە بەیتەکەدا پێی ناوێ من درێژەی پێ بدەم.